

Lennart Svensson

DRAKENS SPEGELBILD

en bok om Japan

Detta är som underrubriken förmåler *en bok om Japan*. Det är essäer om Japan, en heltäckande skildring av detta gåtfulla östland. Läs om historia, kultur och religion, om bilindustri och science fiction och mycket annat – och läs förordet om ni vill ha en djupare introduktion.

Etherion Press, Uppsala 2009

Lennart Svensson föddes 1965 i Åsele, Västerbotten. Han har tidigare publicerat en kokbok, en novellsamling och en roman plus en del på webben. Gå till hans hemsida på <http://lennart-svensson.blogspot.com/> och läs mer

Innehåll

Förord

1. Soluppgångens land

"My Toyota is fantastic"

Kurosawa

Mitt Japan

Japan och science fiction

Att leva under en annorlunda, mörkare sol

Drömmarnas bro

Antecknat

2. Den japanska modellen

Hegemoni

De postkoloniala imperialisterna

3. Siden, svärd och lackarbeten

Takeda Shingen

"Det som göms under blad"

De 47 ronin

Om och kring samurajer

Ensamvargen och hans valp

Shâkyamunis lära

Suzuki och zen

4. Järnspiran

Heihachiro Togo

Gröna ränder på aluminiumbotten

MacArthur

Berättelser om Stillhavskriget

Kamikaze

Japan och havet

Litteratur

Förord

Varför är Japan som det är? Vari består dess särart? Den frågan har jag grunnat på ibland.

Så vad är mitt svar? Vari består denna särart? Mitt svar för dagen är detta:

Japans särart är en kombination av tre faktorer. Den första är att landet är *ett örike*; insulära lägen ger alltid upphov till bisarra kultbruk, gamla vanor bevaras lättare där än i kontinentala riken. Jämför England med sina domarperuker, sin vänstertrafik och sitt gamla måttssystem.

Faktor två: Japan är *ett land i Ostasien*, präglad av Buddha, Lao-tse och Konfucius, liksom vi är präglade av kristendom och antikens greker. Detta är immanenta kulturdrag, diskreta egenheter, sådant som inte syns på ytan men som styr mer än vi tror.

Faktor tre är vad vi kan kalla "*X-faktorn*", en faktor som varje land har i den meningen att varje land är i grunden oförklarligt. Det finns alltid en rest, en gåtfull bottensats kvar när analysen är gjord, när man utifrån historia, kultur och geografi försökt slå fast varför något är som det är. Så i detta fall kan man bara säga, när allt annat är sagt: Japan är som det är för att det är Japan...

Så där ja, nu har jag klarat av analysbiten och går därmed fri från *särartspjunktet*, snacket om varför Japan är som det är, det där som varje typisk Japanbok ägnar sida upp och sida ner åt. För i min bok är Japan som det är av ovannämnda skäl: det är ett örike, det är ett Ostasienland och, tja, det är *Japan*.

Dessa tre teser får verka immanent i boken, jag tänker inte driva dem i kapitel efter kapitel. Nej, istället ger jag er ett antal essäer om gammalt och nytt, högt och lågt. Bland annat skriver jag om dagens Japan ur olika aspekter i del 1, och jag skriver i del 2 om gamla tidens politik utifrån detta med *hegemoni*, hur Japans exekutiva härskare från shoguner till dagens politiker nischat in sig under kejsaren; så har man styrt landet *de facto* medan kejsaren *de jure* haft den högsta makten. Sedan, i del 3, skriver jag om samurajer och buddhism och i del 4 om moderna krig med Stillahavskriget i fokus.

Ett subtema genom hela boken är för sin del detta med *sinnebilder, ideogram, hieroglyfer* eller *bilden som säger mer än tusen ord*; det är tendensen att utgå från något konkret istället för något abstrakt. Det abstrakta får väl sitt i vissa texter (som de i del 2 om hegemoni och imperialism), men överlag har jag en klockarkärlek för bildmässiga upplägg. I denna bok yttras det när jag diskuterar Suzuki, Ballard, Kurosawa, armé och flotta samt på en del andra ställen.

Den som vill ha en personlig introduktion till mitt Japanintresse, som vill ha en mer ingående förklaring till varför jag skrivit denna bok, hänvisas till essän "Mitt Japan" i del 1. Och det kan nämnas att bakgrunden till bokens titel, "Drakens spegelbild", ges i avdelningen som heter "Anteckningar" i samma del, fragment eller småessäer om Japan

ur alla aspekter.

Jag har inga djupare kunskaper i japanska. I transkription av detta språk ska man visserligen skilja mellan kort och lång vokal men det har jag inte brytt mig om. Visst heter det till exempel *shôgun*, men jag har stavat *shogun* eftersom min kunskap om kort och lång vokal i övrig japanska är begränsad. Vad gäller sanskritord som förekommer har jag dock markerat vokallängd eftersom jag kan detta språk någorlunda.

Kinesiska ord som förekommer, främst ortnamn, har skrivits med det gamla Wade-Giles-systemet. Skriver man om det historiska Kina måste man, tycker jag, exempelvis få använda formen *Kanton* även om det gängse pinyinnamnet är *Guangzhou*; det förra ger nämligen associationer till svenska ostindienfarare, kolonialtid och allt det där, medan den senare ortografin blir tämligen intetsägande i sammanhanget. Skriver man däremot om det moderna Kina (vilket jag inte gör) bör man använda pinyinformer, det är en hövlighetsfråga.

Japanska namn skrivs med efternamnet först, men i linje med västlig praxis har jag tillämpat detta bara för äldre namn. Namn från cirka Meijitiden och framåt skrivits europeiskt, med efternamnet sist.

Uppsala i oktober 2009

LENNART SVENSSON

1. Soluppgångens land

"My Toyota is fantastic"

En bra historia förtjänar alltid att berättas igen. Som detta med *de japanska bilarnas segertåg över världen*.

Kriget var slut och den japanska industrin kom så sakteliga på fötter. Bilar började lämna tillverkningsbanden hos Nissan, Mazda och Toyota. Men vem ville köpa dessa små bilar förutom japanerna själva? Man försökte sig på export till USA, men amerikanerna skämtade och sa att om man skrapar på plåten ska man se att där står "Made in USA"...

Men skrattet fastande snart i halsen. Det blev 70-tal och oljekris och efterfrågan på små bilar steg i väst. Försäljningen av japanska bilar ökade. Västfirmorna kunde även de tillverka små bilar, men nu hade kunderna börjat upptäcka den höga kvaliteten på Japanbilarna.

Detta kvalitetstänkande hade japanerna lärt sig av en amerikan vid namn Deming, verksam i USA-industrin under kriget. Man märkte då att alltför mycket av produktionen krigsmateriel hade för låg kvalitet, mycket fick ställas åt sidan och efterarbetas. Då lanserade Deming tanken på *kvalitetskontroll inlemmad i produktionen*: arbetaren som tillverkade sakerna skulle även kolla deras kvalitet innan han släppte iväg dem. Procenten produkter som inte klarade slutkollen sjönk därmed; det mesta hade hög kvalitet redan efter montering.

Så slutade kriget, USA:s industri började tillverka för konsumentmarknaden och kraven sjönk. Det var säljarens marknad, det mesta gick åt och kvalitetskollen sackade efter. Inom USA:s bilindustri vände man sig vid att en stor procent bilar måste efterarbetas sedan de var färdiga; det rörde sig nu om småfel så fabrikanterna tänkte inte så mycket på det, men med "många bäckar små" steg kostnaderna. Dessutom tenderade bilar med skavanker slippa igenom trots detta efterarbete. USA- och västbilar i stort fick rykte om sig att ha dålig finish jämfört med de japanska.

Hur kom då det sig? Jo, japanerna hade tagit Demings lärdomar till sig, kvalitetskollen som del av produktionen. Varje bilarbetare fick på sin lott att kolla kvaliteten förutom detta att svetsa, nita, skruva och kitta.

Till slut nådde kunskapen om Japanbilarnas höga kvalitet biltillverkarna i väst. En belysande anekdot ges om Chrysler, ett företag med allehanda problem i slutet av 70-talet. En chef lät rulla in en Toyota i monteringshallen, arbetarna sattes att ta isär den och till slut utbrast en: "Herregud, de bilar vi bygger är faktiskt inte *bra!*"

Kunderna började omvärdera Japanbilar, från rullande skämt till bra, ibland ypperliga produkter. Några amerikanska bildirektörer nåddes av en röst ur konsumentdjupet, en

kvinnan som sa: "Blir jag utbjuden av en snubbe i en amerikansk bil åker vi kanske till en hamburgerbar, blir jag däremot utbjuden av en snubbe med en japansk bil blir det ett besök på en fin restaurang!"

Imagehöjningen var i full gång: "My Toyota Is Fantastic"...

De japanska biltillverkarna hade fler äss i rockärmen än kvaliteten; man rationaliserade bland annat sättet att konstruera bilarna. I väst körde man enligt stafettprincipen: först designades bilen, sedan konstruerades det tekniska, sedan räknade man ut hur det hela skulle produceras och slutligen monteras. I Japan integrerades alla led från början; det sparade tid och tid är som bekant pengar. Men väst sackade efter; ännu på 80-talet kunde exempelvis Saab använda stafettprincipen vid konstruktion.

Vidare kom någon i Japan på att lagerhållning av komponenter är dyrt, sådana man köper från underleverantörer, alltså borde dessa anlända till fabriken först när man behöver dem. Dylig "just in time"-leverans är nu standard i bilindustrin världen över.

Om japansk driftighet kan man tala länge: om den japanska industrins höga produktivitet, personalens lojalitet, deras relativt låga lönekrav osv. I vart fall blev allt detta en varningsklocka för väst, ett incitament för bland annat bilindustrin att skärpa sig – och man gjorde det, man tog till sig de japanska lärdomarna. På 80-talet trodde man till och med att de japanska bilfabrikerna skulle slå ut alla andra, men så började västfabriker köpa andelar i dem och vice versa (korsägande), så någon Japandominans är väl inte att befara längre. Men de japanska bilarna hann kapa åt sig en rejäl nisch innan dess, de var här för att stanna.

I andra sektorer blev japanerna nästan dominerande, som mc-branschen. Europeiska tillverkare tycks ha strukit med *en masse* (Norton, BSA, Triumph, Husqvarna) och amerikanska Harley-Davidson blev rejält nockat. De japanska motorcyklarna dominerade år 2002 på den svenska marknaden; Yamaha, Honda och Suzuki hade bortåt hälften av kakan.

Så visst regerar japansk industri, visst gör de fantastiska bilar. Synd bara att de är så fula... Av och till kommer en snygg design men det tycks mest vara lyckträffar. Någon japansk bil kommer aldrig att nå status av arketyper, av ikon, à la Mustang, Folkabubbla, Hundkoja, Jaguar E-Type och Saab Turbo. Bildesign ligger västerlänningen i blodet, det är dödligt allvar för henne; japanen däremot gör bilar mest som teknisk utmaning eller som födkrok. Skulle de tjäna mer pengar på tvättmaskiner skulle de övergå till det, hux flux och utan att fälla en tår.

Kurosawa

Solen skiner, en regnskur drar förbi och ut från en gård kommer en pojke. Hans mamma säger åt honom: "Nu när det regnar har rävarna sin bröllopsparad. Den får ingen se så akta dig noga!"

Pojken ger sig ut i den regnvåta, solbelysta skogen och får strax se något röra sig bakom träden. Det är rävarnas parad, illustrerat med människor utklädda till rävar som går fram till pentatonisk musik, målade ansikten och stiliserade rörelser: det är arkaiska fläktar och hotfulla åtbörder. Pojken gömmer sig bakom ett träd men rävarna får syn på honom. Pojken går sedan hem där mamman säger åt honom: "Jag sa ju att du inte fick se paraden. Nu har rävarna varit här och frågat efter dig. De lämnade det här."

Hon visar ett seppuku-svärd och fortsätter: "Nu måste du döda dig! Såvida du inte kan hitta platsen där regnbågen slutar. Det blir inte lätt."

Pojken går då iväg över en blommande äng under en spektral himmel. Slut.

Detta är inledningsfilmen i Akira Kurosawas "Drömmar", en samling novellfilmer på sagda tema, drömmar, och denna första novell är just drömlig. Än sen då, säger någon, det var ju drömmar det skulle handla om? Men att gestalta drömmar på film är inte det lättaste. Det har blivit en kliché, ett stilgrepp, en beprövad teknik: man fokuserar på pannan på en sovande person, suddar till bilden – och vips är vi i drömmens land, där överdrivna gester och överdrivna kulisser låter en förstå att det är dröm och inte verklighet. Men vilken dylik scen är autentiskt drömlig? Jag kan inte minnas någon; möjligen var den amerikanska 50-talsfilmen "The 5000 Fingers Of Dr. Tee" minnesvärd, om en pianospelande pojke som drömmer sig bort och hamnar i en värld styrd av en viss Dr. Tee. Det var en studiofilmad drömvärld enligt Hollywoods regelbok, en teatralisk iscensättning som inte var äkta för fem öre, men ändå gjord med visst bravur.

Kurosawa däremot känns mer seriös, han angriper drömtemat från olika håll: som soldaten som träffar på ett spöckkompani bortom en tunnel, eller persikoträdgården med dockor som kommer till liv, eller forskaren i bergen som möter en isgudinna. Allt är sublimt och medlen är enkla, men effekten *är* drömlig. Filmiskt sett är sig annars Kurosawa lik, kameran står ofta stilla och han *använder filmduken som en målarduk* som någon sa. På gott och ont är detta hans adelsmärke.

Explicit måleritema finner vi förresten i novellen om mannen som går på van Gogh-utställning, sugs in i en tavla och sedan finner sig vandra i ett pastoralt Sydfrankrike. Målaren himself träffas på, det blir en sublim jakt genom tavlor och innan van Gogh försvinner bortom ett fält med kråkor; så förvandlas detta till hans sista tavla, "Kråkorna". Mästaren är försvunnen men Verket består. Och i nästa ögonblick är och mannen är tillbaka på utställningen betraktandes denna tavla. Ett genialt koncept, väl utfört. Man kan även se en sagopåverkan här, från kinesnovellen om *målaren som gick*

in i sin bild.

Född 1910

Akira Kurosawa föddes 1910 och har regisserat ett flertal filmer, som "Sju samurajer". Den handlar för sin del om sju samurajer som ska rädda en by som hemsöks av banditer. Nattscenen där skaran vakar inför slutstriden är kongenial, den drar ner tempot i lagom mån inför finalen. Så kommer attacken, man försvarar sig mot de beridna banditerna som stormar in i byn under ett regnväder; bygatan förvandlas till lera och striden blir ett kontrollerat kaos.

Banditerna besegras, byn räddas och nästa dag skiner solen; byborna firar med sång och dans medan samurajerna packar ihop och går. En av dem vänder sig om, ser på byborna och säger: "Så har vi då förlorat igen." Detta har tolkats som att samurajen i detta Tokugawajapan höll på att marginaliseras, framtiden tillhörde fredliga näringar – men nog kan känslan av förlust hos denne samuraj även bestå i något annat, som att han inte *dog* i den nyss timade striden? En näraliggande tolkning för den som vet något om samurajmentalitet.

En av de sju spelades av Toshiro Mifune som några år senare åter var Kurosawasamuraj, i "Livvakten". Här är det mytskapande, *screen-presence* och andakt för hela slanten: den samuraj han spelar kommer gåendes till en by, tar in på ett värdshus och serveras av värden. Denne går krumböjd och tjattrar ständigt, en kontrast till den högreste, tigande Mifune. Trots tigandet, frånvaron av repliker förstår man precis vad han är för en typ: en ödets man, en hjälte. En bild som säger mer än tusen ord.

Ännu en ordlös episod finner vi mot slutet. Det är den där Mifune laddar inför slutduellen och sitter i ett rum där några löv fladdrar in; han fixerar blicken på ett löv, kastar sin kniv och naglar fast det: *a defining moment*.

"Livvakten" inspirerade annars europén Sergio Leone som överförde storyn till westernmiljö och spelade in den i Italien och Spanien. Det lät verkligen inte lovande, det luktade lågbudget och kommersialism lång väg – men Leone var inte vem som helst, han var ett geni som Kurosawa. Idag är Leone ett etablerat namn men visst förekommer nedsättande kommentarer än idag om hans tilltag i denna första film, "För en handfull dollar", att det hela var plagiat av Kurosawa och så vidare. Låt oss snarare kalla det ett begåvat lån. Dessutom var Leones story, med hjälte som kommer till stad och spelar ut två grupperingar mot varandra, också baserad på en italiensk 1700-talsnovell, "Två herrars tjänare".

Leone gick sedan vidare och gjorde en rad westerns som med rätta blivit klassiska, en vitalisering av genren: eleven slår läromästaren, Europa slår USA på dess hemmaplan. På tal om westerns så har Kurosawa själv inspirerats av filmer av John Ford och Howard

Hawks.

Ännu en Kurosawafilm är "Kagemusha - spökgeneralen". Den handlar om en man som blir stand-in till daimyon Takeda Shingen sedan denne avlidit; man vill bevara Shingens aura som politiskt vapen. Jag håller med den som sa att Tatsuya Nakadai är fel i huvudrollen, det borde ha varit Toshiro Mifune istället. Det var det där med screen-presence.

Kurosawas "Ran" är för sin del löst, *mycket* löst baserad på Shakespeares "King Lear". En påvisbar koppling till japansk historia finns också i den, i form av släkten Mori som hade tre punkter under en bjälke som vapen. Bakgrunden till detta emblem illustreras i filmen där fadern säger sina tre söner att en ensam pil kan brytas men inte tre ihop. Filmens brödratrio följer nu inte rådet utan börjar fejda. Verklighetens Morisöner åter var mer hörsamma, höll ihop och blev en mäktig klan. Nämnvärd är annars stridsscenen på slutet av "Ran" där man inte spar på blod (det är annars ovanligt att överhuvud visa blod i sedvanligt filmvåld), med mollstämd musik av Takemitsu.

"Augustirapsodi" är vad den beträffar baserad på en roman. Några barn spenderar sommaren på landsbygden utanför Nagasaki hos sin farmor som berättar för dem om atombomben som dödade hennes man. Så förgår filmen med diverse intressanta, gestaltande scener, laddade med innebörder; det är hieroglyfskrift och ideogram i rörelse, med *bilder* som talar och inte ack-så-väluttänkta repliker. Som när farmodern får besök av en bekant; de pratar inte, bara sitter mittemot varandra med nedböjda huvuden och mediterar.

Mot slutet kommer farmoderns brorson på besök; denne är etniskt sett halvjapan, bosatt i USA sedan länge och därmed helt amerikaniserad. En kulturkrock befaras men när han väl kommer uppstår förståelse. Mannen spelas för övrigt av Richard Gere som i verkliga livet är praktiserande buddhist så han passar ju bra i sammanhanget. Han talar dessutom japanska, ej dubbat; bra detta att inte jämt låta engelskan breda ut sig.

Geres rollfigur ber bland annat att få besöka Nagasaki och ett minnesmärke över bombningen. Förståelse över nationsgränserna.

Leve diskbänken, ner med kostymfilmen!

Jag hörde någonstans att Kurosawa inte var så uppskattad av hemlandets kritiker; detta att göra konkreta, gestaltande kostymfilmer var ju så *down-market* och vulgärt, nej dialog och diskbänksrealism skulle det vara. Bättre med pratande gubbar i ett rum än *bilder* som talar.

Möjligen visar detta på ett generellt problem för all kritik. Det är enklare att skriva om en film som har ett påtagligt, programmatiskt budskap än en film som förtrollar en, en som man inte riktigt kan formulera vad det är den förmedlar. Som "Drömmar": den är så raffinerad i sina bästa stunder att det kan vara svårt för en dagskritiker att säga något

om den. En typisk premiärrecension sa till exempel att alla noveller i den var usla utom möjligen "Vattenkvarnarnas by", den där en gammal man föreläser för en yngre man. Så glädjande med denna kritik av industrisamhället utropar skribenten, Kurosawa är minsann politiskt medveten...!

"Vattenkvarnarnas by" är nog den svagaste filmen i "Drömmar". Men efterhand har jag börjat gilla den med. *Helheten* har mig i sin trollmakt, även de mindre lysnade delarna försvinner i ljusspelet från diamantens alla fasetter.

Denna avslutande del i "Drömmar" hade alltså en vis gammal man i centrum och detsamma finner vi i Kurosawafilmen "Vägvisaren". Här är konceptet genomfört med poetisk grandezza, *bilderna* talar lika väl som replikerna. Filmen handlar om en rysk officer i Manchuriet på 1910-talet som ska rekognosera ett landavsnitt och som vägvisare får han en inföding vid namn Derzu Uzala. Under deras vandringar bjuder Uzala på sin levnadsvisdom som formats under ett liv i det fria, i naturen, jämfört med ryssens urbana typ. Man bjuds på storslagna naturbilder, ser människans litenhet när hon ställs mot elementen i form av snöhöljda skogar och öde vidder: *magnificent desolation*.

Omnämnda filmer

Sju samurajer, 1954

Livvakten, 1961

Vägvisaren, 1975

Kagemusha, 1980

Ran, 1985

Drömmar, 1990

Augustirapsodi, 1991

Mitt Japan

Jag har nog alltid varit intresserad av Japan; låt oss kalla det ett slumrande intresse. Jag har tagit intryck av landet av och till.

So let's take a walk down Memory Lane... en dallring i en fjärran rymd och upp kommer en bild på *kameror* i en skolbok: "Canon, Yashica, Pentax... kan du fler märken?" Vi läste om Japan på lågstadiet, tidigt 70-tal. Fler japanska kameramärken kunde jag nog inte men denna bok måste ha haft några år på nacken; kameror var bland de första produkter japanerna slog igenom med, säg under tidigt 60-tal, medan de på 70-talet redan hade börjat etablera sig med bilar och motorcyklar. Begrepp som Yamaha, Honda, Datsun och Toyota kände man ju till.

I samma skolbok fanns en bild från Tokyo. Man hade speciella fontäner med friskluft, rör ur marken som släppte ut ren luft; man skulle böja sig över dem och andas när man fått nog av avgaserna. Man såg också i denna bok människor med ansiktsmasker, det sas mot avgaserna – men japanen bär sådana påspända gasvävar även i ren luft, man har dem som skydd mot förkylningar osv. Så det var inte så konstigt som det såg ut.

Minnen av Japan, min bild av Japan. Vi snackar 70-tal, tidigt 80-tal: *Shinkansen*, Tokyos t-bana med "påknuffare", kampsporter och annat fladdrade förbi. Ett starkare intryck gjorde kanske ett TV-program om *ett zenkloster* vi såg på högstadiet. Munkarna ägnade bland annat långt tid på morgonen åt att tvätta sig i handfat: "Munken utför en *dialog* med vattnet" sa speakerrösten, det minns jag tydligt. I samma film visades en scen där munkarna fick komma fram och ställa frågor till abboten; det skulle vara exempel på zenfrågor, vettiga frågor som får ett absurt svar, såsom: "Varför hoar ugglan om natten" – "Alla floder rinner till havet – och munken bugar sig djupt – och utbrister "jag tackar för ditt svar!"

Tidiga tonår: Airfix, Revell, Matchbox och de japanska firmorna Hasegawa och Taimya var fixstjärnor på min himmel. Plastmodeller. Inte minst intressanta var firmornas kataloger med avbildade kartonglock, förminskade oljemålningar, bilderna etsade sig fast: Mitsubishi Zero, Aichi D3 Val, Chi-ha-stridsvagn, japanskt infanteri framryckande genom djungelby... Sinnebilder, hierolyfer, ideogram mättade på innebörd.

Så var det Pilot, en flygserietidning. Speciellt intressanta var faktaserierna, dokumentärerna; berättelser om Pearl Harbor, kamikaze och Midway, snitsiga saker som tålde att läsas om. Åter fick man sig till livs sinnebilder: störttykande Mitsubishi Zeros och fartyg som sänks. I serien om kamikaze minns jag särskilt inledningen med japanska medeltidskrigare, bevingade hjälmar och stoisk väntan, mongolflottan kommer

– och så storm, skeppen går i kvav! Den gudomliga vindens födelse.

Detta arkaiska Japan blev för mig inbegreppet för *det annorlunda*: fjärran i både tid och rum, exotiska dräkter och exotiska krig, men ändå mänskligt och nära. Det bodde trots allt människor i detta gamla Japan, inte Marsmänniskor.

Pilots serie om *Midway* var också minnesvärd. Att så många japanska hangarfartyg sänktes här berodde på att däckerna var belamrade med sprängmedel; marinplanen gjorde sitt första bombanfall mot ön Midway, återvände sedan till sina hangarfartyg och lastade ombord torpeder för att skydda mot amerikanska flottanfall. Någon krävde då att Midway borde anfallas igen, den första attacken hade inte önskad effekt, varvid omlastning beordrades från torpeder till bomber.

Då rapporterades att amerikanska flottan var på väg, man måste lasta om till torpeder igen; bomber mot markmål vore värdelösa nu. Allt detta schackrande medförde att en försening uppstod, japanerna höll på att förlora initiativet. Textplattan minns jag tydligt: "Skynda er, japaner... *det är ödet som byter ett händelseförlopp mot ett annat!*"

Japanerna ombeväpnade sina plan men hann inte stuva undan bomberna från däck. Precis då kom anfallet; amerikanska Dauntlessplan hade upptäckt skeppen och störtböck mot dem, fällde bomber. Kaos uppstod, explosioner och bränder: "Bomber träffar Kaga, bomber träffar Soryu!" Tre japanska hangarfartyg gick i kvav, senare under slaget ännu ett.

En rafflande sak: den tecknade faktaserien som konstverk.

Vi har kommit till mitten av 80-talet. Detta decennium gick Japan från klarhet till klarhet, man kapade åt sig marknadsandelar med hemelektronik och datorer förutom bilar och kameror och leksaker och allt vad det var. Folk fick upp ögonen för landet, det blev *inne*; kampsporterna florerade, man snackade om Mishima, Kurosawa, bonsai och blomsterarrangemang. Självt blev jag snarast blasé av detta, man måste ju alltid vara kärringen mot strömmen vet ni. Men på 90-talet kom vändpunkten, invigningen i de tyngre mysterierna; jag läste indologi och Helmuth von Glasenapps "Indiens religioner", om hinduism och buddhism – och i kapitlet om Japan sas att detta var mahâyânabuddhismens huvudland.

Detta kan tyckas vara ett banalt påstående men så var det inte för mig där och då, nej tvärtom, *it knocked me dead* – för detta hade ingen sagt mig förut. Japan har ju *shintoism* hade jag fått lära mig, och hade man jämte det buddhism så måste den vara svagt etablerad, så långt från ursprungslandet som Japan låg. Ja, så tänkte jag, men efter vidare studium i saken förstod jag att Glasenapp hade rätt; buddhismen *är* starkt etablerad i Japan.

Detta gav mig incitamentet att börja studera Japan på allvar – inte akademiskt, nej, där höll jag ju på med indologin, men som vila från sanskriten blev det skoj att kolla in

det gamla öriket, ta upp mitt gamla intresse på allvar. Så gick man och lånade sina Japanböcker om högt och lågt, reseguider och djupsinniga traktater, biografier och monografier, och Thiess' "Tsushima" framletades ur egen fatabur.

Mitt Japanintresse idag är väl återigen slumrande. Men kanske skulle man endera dan klä sig i kimono, smutta på lite saké, recitera en *sûtra* och dansa ut på några tatamis i full frenesi...? Buga för sin blomsternisch, läsa de japanska kapitlen i "Neuromancer"...? Truga i sig lite rå fisk, meditera över tallarnas sus...?

Japan och science fiction

Man kan klä ut sig till japanska, bjuda in kändisar till intervjuer och säga att detta kommer att sändas i japansk TV. Sedan kan man ställa frågor typ "har du övervägt könsbyte?" och "om du donerade ett organ, vilket skulle det vara?"

Detta är precis vad som gjordes i ett program i svensk TV, hösten 2003: "Oumi" i Kanal 5, där skådespelerskan Mi Ridell i svart peruk och kysande glasögon föreställer japansk TV-donna, intervjuandes intet ont anande kändisar. Visst kan man ställa sig frågande till detta att göra sig lustig över japaner, men *en* poäng fanns i det hela: det ligger något omiskännligt japanskt i att ställa frågor som de ovannämnda.

Bisarra frågor, oblyga frågor; jag tänker här på Takayuki Tatsumi som på en sf-kongress en gång träffade William Gibson, nyligen känd för sin "Neuromancer" med sina japanska interiörer. Tatsumi drog åstad och frågade Gibson vilken dennes *blodgrupp* var. Gibson blev förnärmat över frågan, han förstod den inte. Tatsumi fick då förklara för honom att intresse för ens blodgrupp var en stor grej i Japan vid denna tid, 1986, och han utgick från att Gibson med sin kännedom om Japan hade koll på detta.

Men så var det inte, Gibson var inte någon Japanexpert, han hade inte ens varit i landet då han skrev Neuromancer. Men eftersom hans fru var lärare på ett universitet med många japanska utbytesstudenter brukade Gibson guida dem och umgås med dem. Dessutom kom många japanska turister till staden, Vancouver; det fanns speciella barer för japaner dit Gibson gick för att insupa atmosfären, så därför kunde han ge scenerna i Chiba City sin autentiska prägel.

Chiba City finns i verkligheten och ligger mellan Yokohama och Tokyo, ett suburbant ingenmansland där romanen tar sin början. Gibson visste inte hur det såg ut eller exakt var det låg, han bara chansade på att det låg vid en halvö vid en bukt, och när romanen senare kom ut tog han och kollade med en karta om denna geografi stämde, vilket den gjorde: *life imitates art* – och en yrkesman kan fuska utan att det märks. Neuromancer handlar vidare om *datorer* men Gibson kände inte heller till dessa så väl; romanen skrevs bland annat på skrivmaskin, inte ordbehandlare.

Gibsons Japankunskaper åsido är referenserna till japansk kultur och droppandet av japanska varumärken legio i hans romaner. Någon djupare innebörd har det inte men det ger onekligen anrättningen atmosfär, symboliska markörer för en ny tid: sushibarer, Atarispel, samurajfilmer, sovbåshotell och så vidare, detta hör idag till vår kulturella undervegetation vare sig man gillar det eller inte. En gång på 90-talet ville som exempel trendanalytikern John Nesbitt hävda att Japan blivit ute, *Kina* vore nu den store *trendsettern* i öst – och nog har Kina skapat sig en nisch i det globala medvetandet på sistone, men Japan förblir ohotat i sin skulle jag vilja hävda. Japan är idag mer "inne" än

någonsin, yttrat i matlagning, manga, industridesign och arkitektur. Inte är deras bilar, mc:ar, vitvaror och elektronik direkt originella, men sin givna plats i samtidens medvetande har de allt.

Gibson är nordamerikan men vad är då *japansk sf* för mig? Det är videosarna till Daft Punks CD "Discovery" från 2000, tecknade av Leiji Matsumoto och regisserade av Kazuhisa Takenouchi; samlade på DVD har det hela blivit en långfilm som kallas "Interstella 5555: the Story of a Secret 5tar 5ystem": rafflande och lite gulligt på samma gång. Här berättas historien om hur det utomjordiska rockbandet Crescendolls kidnappas under en spelning av ondskefulla människor; notera twisten, det brukar ju annars alltid vara utomjordningar som kidnappar människor. Långfilmen åsido tyckte jag videorna var roliga att se på MTV när det begav sig, där Daft Punks retro-disco-touch tillsammans med den kitschiga animé-stilen i exempelvis "One more time" blev ett sällsynt högvärdigt amalgam.

Mer kunde sägas om japansk sf: Komatsus "Japan sjunker", Godzilla, Mattels Shogunrobotar, Transformers och Pokémon. Men jag tror jag slutar där jag började, med spegling av Japan i amerikansk sf. I Philip K. Dicks "Mannen i det höga slottet" finns till exempel en intressant aspekt på vad Japan *representerar* för oss i väst. I romanen har axelmakterna vunnit andra världskriget och delat USA mellan sig; japanerna har tagit västra och nazisterna östra USA, och en viss Frank Frink är antikhandlare i Los Angeles som gör affärer med japanerna. Vid något tillfälle talar han om för en japan i ockupationsmyndigheten att han fått kontakt med en konsthantverkare som tillverkar exklusiva smycken, och han ber om råd hur han ska utveckla det hela: ska han låta saluföra smyckena i liten hantverksmässig skala eller satsa på massproduktion? Japanen ifråga råder honom till det senare och amerikanen nappar direkt, *the big buck* är ju ändå alltings måttstock.

Sedan säger japanen: ha-ha, jag lurade dig! Massproduktion är fel väg att gå, den är själlös. Konsthantverk däremot är något essentiellt, den speglar människan i samverkan med elementen.

Ridå, amerikanen tar sig för pannan: ja, visst är det så. Ack detta Japan, en överlägsen kultur med arkaiska rötter, medan vi amerikaner bara har plastkultur och ekonomism... Amerikanen erkänner sitt nederlag men kräver samtidigt à la japonaise en ursäkt för att ha blivit chikanerad, en snygg detalj som visar på kunskap om japansk mentalitet. Japanen bugar och ber om ursäkt och sedan startar Frink sin hantverksmässiga produktion av smyckena; slutet gott, allting gott.

Dicks roman skildrar alltså en efterkrigsvärld dominerad av japaner och nazityskar; de förra är goda, de senare onda. Jag kommer här att tänka på Alistair Macleans "Sista båt från Singapore" där budskapet är det omvända; japanerna är ena skurkar medan en tysk ubåtskapten som träffas på ute till havs är ädelheten själv. Paralitterär förenkling

hos både Dick och Maclean således, till för- respektive nackdel för vårt älskade Japan.

Att leva under en annorlunda, mörkare sol

Han ska begå seppuku på en kulle när solen går upp: han vakar genom natten men dagen blir mulen. Men han drar åstad ändå med sitt blodiga verk, och finner då hur "solen exploderar bakom hans ögon"...

Detta är ur en berättelse av Yukio Mishima. I en annan av hans texter ("Gryningens tempel") följer vi en man som åker runt i Thailand och Indien för att hitta buddhismens rötter, men inget händer, hans religiösa flamma väcks inte. Varför? Förmodligen för att nihilisten Mishima föresatt sig att religion bara är mumbo-jumbo. Enligt Stokes förstod sig inte Mishima på buddhismen så man frestas säga: Mishima skildrar buddhismen utifrån sina egna missuppfattningar om den.

Han var nihilist. Titeln på serien där romanen ingår var till exempel "Fruktbarhetens hav"; det kommer från en slätt på månen, helt steril som allt annat på denna himlakropp, alltså en mild ironi att den ska heta "Fruktbarhetens hav". Med detta ville Mishima visa hur nihilismen i vår tid alltid tenderar att segra, trots våra försök att ge den andra namn.

Nihilismen i våra hjärtan, negativism och dyrkan av död och förintelse... Å andra sidan sa Simone Weil att när fromheten blir en vana måste man tvinga sig att tänka i andra banor, rentav i termer av nihilism och ateism: "ateismen som rening". Därför kan jag ibland uppskatta Mishimas nihilism, yttrat i namnet på tetralogin och annat.

Och nu får jag veta att han lockades av *det okända* trots allt, det himmelska och det esoteriska behöll sin makt för honom, ungefär som för Pär Lagerkvist. Denne kallde sig ju "religiös ateist" och hade det gudomliga som ett slags resonansbotten i sitt liv och sin dikt. Mishima själv diktade:

Tillhör jag då från början himlen?
Om inte, så varför
kastar den oupphörligen sin blåa granskande blick på mig
och inbjuder mig och mitt hjärta till skyn,
högre och högre upp,
långt högre än allt mänskligt,
och lockar mig ständigt?
(Ur "Ikaros")

Tre öar

I en essä av Per-Erik Wahlund berättas om Mishima. Bland annat får vi veta att tre av Mishimas "Moderna no-spel" sattes upp i Sverige i slutet av 50-talet; föreställningarna blev inte så välbesökta men Wahlund säger att pjäserna ifråga mest lämpar sig som läsdramer. I slutet av 80-talet satte dock Bergman upp "Markisinnan de Sade" på

Dramaten och denna blev populärare.

Mishima föddes 1925 som Kimitake Hiraoka. Han antog senare pseudonymen Mishima som betyder "tre öar"; namnet bars också av en adelsfamilj under Meijitiden. Själv tillhörde Mishima borgarklassen men farmodern härstammade från det övre skiktet av samurajer. Mishima skrev bland annat sf-romanen "Den vackra stjärnan" samt pjäsen "Min vän Hitler", om Ernst Röhm och de långa knivarnas natt 1934. Tämligen ospelad i väst.

Nyheten om Mishimas självmord 1970 "tycks ha verkat blockerande på det svenska intresset för hans författarskap", hans högeråsikter och seppuku "fick såväl hos oss som i andra länder en mindre heroisk effekt än den desperate diktaren förmodligen avsett" säger Wahlund. Men vid slutet av 80-talet vände det, med bland annat översättandet av "En masks bekännelser" samt uppsättningen av "Markisinnan de Sade". Tetralogin "Fruktbarhetens hav" lär ha förberetts för översättning vid denna tid men den har så vitt jag vet ännu inte kommit till stånd – men den finns på engelska, om man nu gillar konventionella romaner av följetongstyp.

Livet som konstverk

Kanske var Mishimas liv i sig det stora konstverket, med självmordet som kronan på verket? Egentligen ogillar jag seppuku, jag äcklas av det som varje anständig borgarbracka, men samtidigt var Mishimas sista år och död sällsamt fascinerande.

Mishima begick seppuku den 25/11 1970, ett datum han skrev på den sista delen i tetralogin som han sände in samma morgon. Det var väl uttänkt, väl iscensatt; han var ju dramatiker, teaterman, och nu skulle han iscensätta sin egen död. Med fyra yngre medhjälpare (Morita, Ogawa, Furu-Koga och Chibi-Koga) begav han sig till ett regemente där i Tokyo och man fick företräde för en general. Mötet var avtalat, ordnat med någon oskyldig förevändning.

Detta läser jag i Stokes liksom det följande: som ett led i att ta generalen som gisslan måste denne vilseledas ett ögonblick. Mishima visade då ett gammalt svärd; generalen tog emot det, drog ut klingan ur slidan och sa "våldigt fint". Nu ingår det i seden att man alltid ska torka av bladet med en putsduk sedan man dragit det – och under förevändning att gå efter en sådan duk hos en av sina medhjälpare skulle Mishima istället få ett rep av denne för att binda generalen med, men här slog planen slint; generalen reste sig och gick efter en duk i sin skrivbordslåda, torkade av svärdet med denna och återlämnade det.

Man lyckades omsider överrumpla generalen ändå och binda honom. Mishima åter begav sig ut på balkongen och höll ett tal för regementets personal som kallats dit. En poäng han här försökte få fram var att Japans armé ju var författningsvidrig, men hur kunde militären stå ut med det? Borde de inte göra uppror?

Var det för detta Mishima var där, för att leda en revolt? Inte enbart; han ville

framför allt ta livet av sig under teatrala former. Han hade alltid varit fascinerad av seppuku, det förekommer ständigt i hans texter; någon beskrev den typiska Mishimaberättelsen som "sex varje natt följt av självmord varje morgon"... Dessutom kände han sig Mishima slut som författare, han hade skrivit det han skulle, och då är det inte bara att pensionera sig, då är det – slut. Att skriva är att leva; kan man inte skriva, varför leva? Denna känsla finns noterad hos en rad andra författare, bland andra Poe innan han dog. Man är slut mentalt, döden blir bara ett yttre insegel på det hela.

Mishima kände sig tom, detta bidrog till att göra verklighet av planerna liksom de politiska åsikter han börjat odla: missnöje med att kejsaren av sagt sig sin gudomlighet, missnöje med att armén inte hade stöd i författningen. Så fanns det inslag av homoerotisk självmordspakt; Stokes nämner att Morita och Mishima var älskare och att de tillsammans valde detta slut som kärleksbevis.

Det skulle bli självmord och det skulle ske offentligt, Mishima var inte för inte teaterman. Och han höll sitt tal men en helikopter från TV som hovrade över honom tenderade att dränka hans ord. Regementspersonalen buade åt honom.

När talet var slut gick Mishima in på generalens kontor igen, förberedde sig, knäböjde och skar upp sig med det korta svärdet så att inälvorna vällde ut över golvet. Morita skulle då ge honom nådastöten, dekapitera honom; han högg flera ånger men sargade bara nackmuskeln. Furu-Koga sa då "ge hit", tog svärdet och skilde Mishimas huvud från kroppen.

Det var nu dags för Morita att begå seppuku. Men han var för nervös, för lätt på handen, rispade bara huden över magen. Furu-Koga agerade då och högg även av honom huvudet, så som sekonden ska göra.

Mishima och Morita var de första som begått seppuku i Japan sedan 1945.

Så vad återstår

Så vad återstår av det hela? Som jag sa gillar jag inte seppuku som företeelse, inte självmord i allmänhet. Många japanska författare har annars begått självmord, man misstänker bland annat att Kawabata gjorde det såvida han inte glömde gasen på av misstag. Fler dokumenterade fall finns, en handfull japanska författare under 1900-talet har gjort det.

Mishima är och förblir ett emblem, ett namn som lyser. Han hade till exempel smarta idéer om *träning*, som den med "solsken och stål": att hålla sig i form, solbada och lyfta skrot, det var vad "solsken och stål" handlade om. Gestalta sitt liv positivt, inte försmå sitt yttre.

Han sa också "det räcker inte med teaterblod", något jag tolkar som att man bör vara autentisk i sitt skapande, inte lita till billiga tricks. Mishima sa vidare att han ville leva

under "en annorlunda, mörkare, intensivare sol". Han kunde inte få nog av "död och natt och blod", han ville tvinga sin kropp att bli ett vapen och ett påstående, förevigat i The Stranglers visa om mannen.

Mishima förvandlade sig till ett begrepp med självmordet, och detta begrepp, denna sinnebild av Mishima lever sitt eget liv bortom de texter han skrev som författare. Och visst finns det fler författare som blivit dylika emblem, som står för sig själva ovan sina verk, som är intressantare som personer, gestaler och livsöden än som författare: Saint-Exupéry, Malraux, Byron...

Drömmarnas bro

En japansk TV-film som visades i Sverige en gång var "Drömmarnas bro". Jag vet inte vem som gjort den eller vad skådespelarna hette men bra var den. Den handlar om en liten pojke som förlorar sin far i en olycka och sedan får vi följa hur pojken tar sig fram i tillvaron efter händelsen. Dröm och verklighet vävs samman, hieroglyferna regerar.

Det börjar med att pojken och fadern är ute och går i ett marskland, vädret är mulet. Man går till ett hus, ett halvbyggt flervånings betonghus där pappan säger något om en stork målad på väggen. Därefter går man ut i landskapet och idkar fågelskådning. Man kommer ut på en bro och här inträffar en tragedi: fadern låter sonen titta i den kikare han har runt halsen – men han snubblar, blir hängande från bron, stryps och drunknar.

Pojken är så klart förkrossad över detta men han visar det inte. Hans eventuella skuld i det hela vilar dock som en skugga över scener med en buddhistmunk som förrättar ceremoni hemmet och en begravningsprocession i samma mulna väder som i början. Processionen går över bron där fadern drunknat; pojken har blivit tillsagd av sin mor att om man mumlar en viss formel med hjälp av en amulett, stående där olyckan skedde, komme ett under att ske, fadern skulle återuppstå. Pojken gör detta men inget händer, begravingståget fortsätter.

Så kommer en scen med pojken i skolan. Hans ansikte röjer inga känslor men man kan ju ana att han är ledsen. Man repeterar en teaterpjäs; pojken har struthatt på huvudet, kanske ska han föreställa något djur, kanske en struts; minns fågelsymbolen i betonghuset och det faktum att man fågelskådade. Lärarinnan i klassen har ett gott öga till den lille och efter skolan följer han, som kanske bara är en sex-sju år, med henne hem till hennes hyresrum där de pratar om olika saker; pojken är förtjust i henne på ett dolt sätt. Sedan går han hem.

Ny scen, en med bron som tidigare förekommit men nu om natten, den är öde. Man hör ett plask och en gestalt hoppar upp på bron; det är pojkens far, drypande våt men vid liv. Han ler. Formeln som pojken utsade där på bron fungerade alltså? Eller är det en drömscen, drömmer pojken att han är den återuppståndne fadern? Hur som helst går fadern och besöker lärarinnan i hyresrummet och räddar henne från en fordringsägare som besvärar henne, en person som figurerade kort i scenen där pojken var hemma hos lärarinnan. Återigen: är detta verklighet eller pojkens *wish-fulfilment*?

I det följande är det en scen där pojken och hans mor är ute och går, de kommer till det halvfärdiga betonghuset ute i träsklandet, och *nu* finns där en teckning av en fågel på en vägg; det gjorde det inte under förra besöket då fadern och sonen var där, fadern endast talade om detta på ett kryptiskt sätt. Ett tecken, ett meddelande från en död? – Därefter går pojken och mamman över en bro och det är mulet som alltid, det är samma ställe som förr, men nu är den gamla bron – en gångbro av trä – riven och ersatt av en

modern landsvägsbro. "The dream is gone"...

Det följer en scen inne i stan. Här är det så att modern blivit tillsammans med fordringsägaren, han som ansatte lärarinnan och framställs som en gangster i manér och utseende, *yakuza*. Pojken, modern och den nye mannen förs av den sistnämnde till ett tvivelaktigt etablissement där modern måste arbeta.

De går in, pojken går avsides upp på en läktare. I salongen nedanför sitter publiken vänd mot en scen där ett skynke av silkespapper är förspänt att göra silhuetter mot. Mot skynket ser man så en kvinno- och manskgestalt, det hela verkar bli något kinky, men så förändras bilden; kvinnan kommer att föreställa en fågel, en stork sittande i sitt bo, där kjolen blir boet av strå, de uppsträckta benen halsen och fötterna näbben. Och ute i marsklandet i början var det bland annat storkar man spanade på, och teckningen i betonghuset, den som inte fanns där när pojken och fadern var där men som kommit dit vid andra besöket – vad föreställde den om inte en stork?

Antecknat

Att åka järnvägen från Tokyo ända ner till Nagasaki på Kyushu sägs vara en monoton upplevelse, man ser bara bebyggelse, som en enda lång bandstad. Men jag tycker det låter sublimt med denna utsikt hela tiden: förortsbebyggelse, fabriker, städer. En vision av rörelsen som tillstånd? "Sobert en hårsman från smärtgränsen"?

- - -

En gång pratade jag med sf-författaren David Brin, författare till "The Postman" med fler verk. Det var på 80-talet när den japanska industrin gick på högvarv, när även seriösa bedömare fruktade att Japan höll på att ta över världen på ekonomisk väg, men Brin sa att den japanska industrin inte vore något att frukta: "De gör leksaker."

Det stämmer på sätt och vis. Man kan säga: det är på leksaksområdet de excellerar, kommer med unika ting, *kineserier* som Gameboy, Transformers, Tamaguchi, karaokemaskinen, robohunden...

- - -

Japan var *inte* som vissa påstår ett feodalt ättesamhälle under Tokugawaeran; nej, det var en *premodern* stat, en ständerstat där det fanns en central dömande makt. Ta till exempel de 47 ronin som dömdes till döden för att bevara samhällsordningen, understryka shoguns monopol på våldsutövning; de 47 hade för egen del handlat enligt feodal trohetsed till länsherre, ett beteende som straffade sig, ett som nu var en anomali.

Detta skedde i början av 1700-talet men många påstår att Japan ännu år 1853 var feodalt, ett slumrande medeltidsrike, men så var det ju inte. Storry hävdar att det var ett land på 1600- eller 1700-talsnivå där ett slags merkantilism rådde, vilket ligger närmare sanningen. Visst var Japan efterblivet jämfört med "spetsländer" som England och USA, möjligen också Frankrike och Tyskland – men se på Sverige vid tiden, 1800-talets mitt! Järnvägar hade knappt börjat byggas, befolkningen var försupen ("på slottet står kungen och nickar och nickar, och nedanför står folket och hickar och hickar" sa man om Oscar I:s land) och näringslivet var styrt av medeltida lagar om skråtvång med mera. Och författningen var feodal med sin ständsriksdag.

Japan åter var 1853 halvmodernt, men inte feodalt och inte världens mest efterblivna land. Urbaniseringsgraden var hög: Edo hade redan år 1700 1 miljon invånare, en av världens största städer vid tiden. Kyoto och Osaka var inte så små de heller; städerna var centra för ekonomin, ej landsbygden – och det rådde *pennningekonomi* trots att staten avsåg att bedriva naturahushållning.

Landet hade vidare hög kvalitet på humankapitalet, Tokugawatidens japaner var driftiga. Endast med ledningen av bilderna i en läkarbok utförde till exempel japanska läkare en obduktion. Man tillverkade vidare mekaniska leksaker, invecklade prylar som

var föregångare till dagens robothundar, Tamaguchis och Gameboys. Förfärdigandet av eldvapen var förbjudet i Edojapan, men för att hålla smideskonsten vid liv tillverkades rustningar och svärd av hög kvalitet.

En högtstående hantverkstradition var alltså för handen, och genom denna kunde så de tekniska nymodigheter som kom efter avspärrningens upphörande 1853 att kanaliseras. Vidare rådde en hög arbetsmoral; en besökare i landet under slutet av Tokugawatiden, alltså före det magiska årtalet 1868, noterade att alla gick upp tidigt och satt vid sina arbeten till sena kvällen, en hart när protestantisk arbetsflit. Och viljan att lära hade alltid funnits där; det lilla i bokväg som infördes via holländarna studerades flitigt.

- - -

Richard Storry hävdar att om Japan före Stillhavskriget handlat annorlunda i vissa lägen hade kriget helt kunnat undvikas. Storry i all ära men här resonerar han som en träbock, en sann perukstock; han granskar argumenten för och emot, som om historien vore något slags läggspel. Om man däremot *lever sig in i* det hela, sätter sig in i mentalitet, historiskt arv med mera, förstår man att kriget var oundvikligt. Ser man systemet och helheten kan man omöjligen höja ett förnumstigt pekfinger och säga: "Om *om* hade varit..."

- - -

Det finns ett fenomen man kan kalla "japansk hybridengelska", dåligt översatt engelska i Japansammanhang. Härmed några exempel.

I ett UNT-kåseri om Japan talade skribenten om sitt intresse för "shintoshrine", nyttjande ordet som om det var ett japanskt begrepp. Men det var som alla förstår en språkmiss: *shrine* betyder ju "helgedom", ett engelskt ord med samma stam som vårt "skrin".

Det finns en ämbetsman i kejsarens närhet som i svenska översättningar brukar kallas "lordsigillbevarare", efter engelskans *lord privy seal*. Han har visserligen hand om diverse sigill men "hovkansler" tycker jag låter bättre.

Japanska parlamentet brukar kallas *diet*. Vissa tror att detta är ett japanskt ord men icke, åter är det engelskan som spökar. I en engelsk ordbok läser jag att *diet* är av medeltidsengelskans *dieta*, "offentligt möte", och *diet* används i engelskan dels om rättsförhandling i den skotska domstolsordningen, dels om alla typer av icke-anglosaxiska parlament. I länder som ej har "Westminstermodellen" (majoritetsval i enmansvalkretsar, tvåpartisystem) har man *diets*. Sverige har med denna terminologi en *diet* liksom Tyskland, Frankrike och Japan bland andra, medan länder som i likhet med England har Westminstermodellen (Australien, Nya Zeeland) har *parliaments*.

Ett sista exempel. I den svenska översättningen av Storrys Japanbok kallas Perry "Commander Perry", som om *Commander* var hans förnamn. Men det var ju fastmer

hans militära grad, alltså kommendör. Militärgrader skrivs med versal i engelskan.

- - -

Draken, "ryu", har stor betydelse i både japansk och kinesisk mytologi. Den är något av en lyckobringare, har inte samma numinösa övertoner som i västerländsk mytologi.

Daimyon Date Masamune som grundade staden Sendai på norra Honshu, kallades för sin del "Enögda draken" eftersom han förlorat synen på ett öga i sin ungdom. Så fanns det en japansk världsmästare i radiostyrda bilar på 1990-talet som gick klädd i handmålade kläder, gjorda av hans farfar, med motiv av drakar, vatten och eld. Även hans bilar pryddes av drakmålningar.

Så hade vi ju stridsplanet Toryu, "drakdödaren" – och draken den skulle döda, var det Boeing B-29?

- - -

Tokyo sägs inte vara så *flaneringsvänligt*, den lär endast utgöras av en serie likartade grannskap. Där finns inte dessa "worlds within the city", dessa tydligt avgränsade områden man "mentalt kan träda in i", det där som ger stad karaktär enligt Kevin Lynch.

Den japanska naturen är heller inte flaneringsvänlig, lämpar sig inte att ströva i sägs det. De få skogar som finns växer i regel på vulkanisk mark, knagglig bergsmark, och risodlingarna med sitt vatten tar upp de få slätterna. Landet är också tätbefolkat: 125 miljoner på en yta som Italiens. Kanske finns på Shikoku och Hokkaido mer jungfrulig natur; detta är landets jordbruksregioner. Hokkaido sägs vara den enda plats i Japan som har något som liknar böljande slätter.

I Japans klassiska trädgårdskonst finns förvisso "promenadträdgårdar", designade landskap i miniatyr där man går längs en stig och upplever skilda naturtyper under vägen. Men detta är inte vad jag kallar flanerande; denna aktivitet bör ju ha något fritt och planlöst över sig.

- - -

Japanerna försökte en gång kapa åt sig en inbuktning som ryska Mongoliet gjorde mellan Inre Mongoliet och Manchuriet, närmare bestämt vid Khalkin Golfoden som är en biflod till Amurfloden. En hjärtnipande ödemark.

Trots att japanerna opererade med en stor styrka gick man bet; befälhavare på den ryska sidan var nämligen Georgij Zjukov som senare skulle låta tala om sig i "stora fosterländska kriget", och i sina memoarer berättar han om en japan man tog till fånga och förhörde i detta slag år 1939. Fången var son till en skräddare som ville att sonen en dag skulle ta över firman. Han sa till sonen när denne drog i krig: "Du har en plikt därute: överlev och återvänd." Detta får illustrera det faktum att inte alla Japans soldater var präglade av bushido, av idén att man var formellt död när man väl blivit soldat, och där eventuell död på slagfältet bara var en yttre bekräftelse på det hela. Och detta kan ses

som ett sundhetstecken, en del av det fundament varpå freden 1945 kunde byggas.

Japanerna anföll annars här med 75 000 man; Zjukov åter lanserade sin motoffensiv den 20 augusti och drev japanerna på flykten med endast 10 000 i egna förluster mot 41 000 japanska. Denna händelse gick Europa spårlöst förbi eftersom Tyskland anföll Polen ungefär samtidigt. Den brukar dock ses som exempel på den ställvis höga standarden på Röda armén; användande av pansar och Zjukovs ledarskap var här segerfaktorer, och hade Hitler vetat det så...

- - -

Enligt uppgift har man i Japan inga individuella födelsedagar. Alla fyller år på samma dag: nyårsdagen.

- - -

Iemitsu var den tredje shogunen av Tokugawaätten. Han fullbordade omdaning av den japanska feodalstaten till vad vi kan kalla en *centralbyråkratisk ständerstat*. Bland annat rangordnades medborgarna enligt denna skala:

- . kejsaren
- . hovadel (*kuge*) vid kejsarhovet i Kyoto
- . daimyo som var jordägande samurajer och kunde tjäna som ministrar i shogunregeringen samt provinsguvernörer (*daimyo* betyder "stort namn")
- . icke landägande samurajlagadel som tjänade i armén eller som bypoliser
- . resten av folket, formellt jämställda även om bönder rankades högre än hantverkare och köpmän. Bönderna stod ju för modernäringen, risodlingen; den officiella valutan var ris även om penningekonomi snart blev rådande
- . kastlösa såsom läkare, buddhistmunkar och parias (*eta*)

- - -

Repetition från förordet: varför är Japan som det är, varifrån kommer alla dess kulturella särdrag? Många har ställt sig den frågan men något svar lär man aldrig få; det är en abstrakt fråga med totalitära anspråk, att i en formel kunna slå fast en hel kulturs egenart. Nej, "it's like a search for the little man who wasn't there", som amerikanen säger. Ett fåfängt sökande.

De som sysslat med denna fråga har ändå glömt något viktigt, nämligen att Japan är *ett örike*. Detta kan förklara många egenheter; det insulära läget tenderar att bevara många kultbruk som dör ut i kontinentala länder. Se bara på England jämfört med, säg, Tyskland/Frankrike: sådant som överhuset, domarperuker, gammaldags mått, vänstertrafik, klubbväsendet och adelsväsendet med mera, det är i min bok relikter som kan förklaras med Englands insularitet. På kontinenten bar man också peruk, hade ärevördiga herrklubbar och mätte i fot och tum på 1700-talet, men detta sopades bort med franska revolutionen.

Japans egenart: ännu en ofta förbisedd faktor är detta att man har *buddhism*. Eller ska

vi säga: att man hade mentaliteten som gjorde att man kunde absorbera denna religion i förstone; redan shinto har ju till exempel begreppet *ma*, "tomhet", vilket stämmer väl överens med buddhismens *shûnyatâ* om ni frågar mig. Många egendomligheter i japansk kultur och livsstil kan förklaras med buddhismen. Religionen påverkar samhället än idag, där som här, och i Japan kan detta tendera åt betoning på tidlöshet, harmoni och relativism, honnørsord i buddhismen, medan vi i väst mer tänker i termer av linjär tid, frihet, godhet och ondska osv. Detta ser jag som implicit kristen påverkan.

Japan är ett örike och det har buddhism, detta kan grovt förklara varför landet är som det är – låt säga till 2/3. Men den återstående tredjedelen då? Denna måste som antydde i förordet förbli en restpost, det som är onåbart för kartläggning. Det finns något oförklarligt i varje kultur.

- - -

1837 gjordes ett försök att segla in i Edobukten med det amerikanska fartyget Morrison med hade handelsmän och missionärer ombord. Men man besköts av kustforten och fick slå till reträtt. 1846 kom ännu ett amerikanskt segelfartyg till Japan med krav på att avstängningen borde hävas; detta skepp blev emellertid bogserat iväg ur den aktuella hamnen med roddbåtar. Av detta lärde man sig att nästa gång använda ångfartyg, och så skedde ju också 1853.

- - -

Shogun Tokugawa Ieyasu ogillade *åsynen av fallande löv*, det fick honom att tänka på döden... Dog gjorde han i alla fall, 1616 närmare bestämt, men innan dess såg han till att bli utnämnd till en *gongen*, en Buddhainkarnation, efter sin död. Det var tendaiprästen Tenkai som instruerade honom för detta – och om inte annat så dyrkas han väl som sådan än idag, vid mausoléet i Nikko som är beläget en bit norr om Tokyo.

Här i Nikko finns bland annat portaler, pagoder, skulpturen med de tre aporna ("see no evil, hear no evil talk no evil"), sûttrabibliotek, klocktorn och ett trumtron med snurrande lanterna, de två sistnämnda gåvor från holländska regeringen. Nästan varje hantverkare i landet arbetade med att färdigställa detta monument, och bara förgyllningen av olika delar lär ha krävt över 23 000 mandagar.

Ornamentiken sägs vara oöverträffad i sin rikedom även om intrycket kan vara lite väl överdådigt, lite väl barockt, lite *arkaisk Disneyland* så att säga. Kanske är detta Ieyasus mausoleum värt att se, men det mest fångslande här finns nog i ett annat mausoleum i staden, det över efterföljaren Iemitsu; jag syftar här på en viss takmålning med *en drake som betraktar sin spegelbild i vattnet*. Jag älskar denna bild.

- - -

Enligt den officiella legenden var Japans förste kejsare Jimmu som besteg tronen den 11 februari 660 f Kr. Denna dag firas ännu som nationaldag. Den nuvarande kejsaren, Akihito, är nummer 125 i ordningen, officiellt i rakt nedstigande led från Jimmu. Enligt

mytologin gav solgudinnan Amaterasu kejsar Jimmu i uppdrag att styra landet.

- - -

En dag i april 1943 beslöt sig amiral Isoroku Yamamoto för att besöka främsta stridslinjen, Ballale söder om Bougainville i Salomonöarna intill Nya Guinea. Han ville stärka moralen hos trupperna – men amerikanerna visste på grund av kodknäckning att han var på väg, så Hendersonbasens på Guadalcanal flygstyrka beordrades skjuta ner planet.

Ordern till flygarna gavs på kvällen den 17 april. Man trummade snabbt ihop nödvändig styrka, 18 stycken P-38 Lightning, och i gryningen nästa dag startade man med kurs norrut, närmare bestämt mot en punkt norr om Ballale. Vädret var klart och soligt med svag vind, perfekt flygväder.

Man var alltså 18 plan att attackera den japanska styrkan, som man visste var två bombplan och sex jaktplan som eskort. Men redan vid starten drabbades amerikanerna av missöden: ett plan fick punktering på ett hjul innan det hunnit lyfta, ett plan fick vända uppe i luften på grund av igensatt bränsleledning, och en rote fick utgå när japanerna upptäckts. Det ena planet i roten hade svårt att *fälla sina vingtankar* vilket var rutin vid stridskontakt; rotetvåan var då som sig bör tvungen att följa detta plan ner på låg höjd där det försökte skaka av sig tankarna.

Många plan hade därmed utgått. Det visade sig dessutom att lejonparten av de resterande USA-planen låg på för hög höjd varför endast två plan kom att delta i striden som följde. Det var piloterna Lanphier och Barber som ensamma fick bekämpa jaktplanen och skjuta ner bombarna.

Amiralen anlände emellertid punktligt och Lanphier och Barber i sina Lightningplan gick till angrepp – och resultatet blev en vild luftstrid där, för att göra en lång historia kort, alla Zeroplan i eskorten sköts ner. Dessutom angreps Sallybombaren som Yamamoto färdades i; just detta plan gjorde så vilda undanmanövrar att Lanphier antog att amiralen måste färdas i det.

Lanphier förföljde bombplanet på låg höjd över en djungelö och besköt det så pass att dess högra vinge föll av, varvid planet störtade ner i djungeln och exploderade. När vraket senare undersöktes hittade man Yamamotos förbrända lik, i döden hållande sitt samurajsvärd.

- - -

Från mitten av 1600- till mitten av 1800-talet var Japan tämligen isolerat från omvärlden, men det hade det varit förr också, bland annat från 900-talet och ett tag framåt samt en tid efter mongolstormen. Vissa hävdar att Japan även efter 1945 i mångt och mycket varit ett isolerat land, med höga handelshinder mot omvärlden et cetera. Summa summarum: man är ett öland och kan lätt stänga av sig från omvärlden om man vill.

- - -

Under Kamakuratiden hade Japan två huvudstäder, Kamakura och Kyoto, där den förra var politisk och den senare kulturell huvudstad. (Kyoto hade varit politisk huvudstad innan detta.) Något liknande hade vi under Tokugawatiden: Edo var den politiska huvudstaden, Kyoto alltfört den kulturella. Att Edo hade ett blomstrande borgerligt kulturliv med teater och så vidare ska inte förnekas. En kommersiell huvudstad uppkom också under denna tid: Osaka.

Att ett land kan ha dylik rolluppdelning i huvudstäder är inte alls ovanligt.

Tredelning: Västtyskland med Bonn som politisk, Västberlin som kulturell och Frankfurt som ekonomisk huvudstad. Tvådelning, Frankrike under l'ancien régime: Versailles politisk och Paris kulturell huvudstad. Det moderna Turkiet: Ankara politisk, Konstantinopel kommersiell huvudstad. USA: Washington politisk, New York kulturell och ekonomisk huvudstad. Kina: Peking politisk och Shanghai kommersiell huvudstad.

- - -

Japaner tenderar att bara se detaljerna och glömma helheten, sa bildesignern Peter Horbury, och det kanske gäller rätt mycket av Japans kultur och konsthantverk. Visst är all denna detaljestetik, detta "petgöra" mycket förtjusande och betagande, men vid en viss punkt tröttnar man och vill ha lite svängigare tongångar, öppnare vidder. Var är det storslagna, det expressiva? Man letar tämligen förgäves efter det i japansk konst, allt annat lika.

Detaljer, inte helhet. En förklaring till de japanska städernas svåröverblickbarhet kan vara att man bara planerar del efter del, inte drar upp slående helheter från början. En omdaning av en japansk stad som Hausmanns av Paris på 1800-talet tycks aldrig ha förekommit, landet bär få spår av visionär stadsplanering. Men *kanske* är det en fördel ibland, man har sluppit sådant som le Corbusiers antiseptiska visioner, lamellhus och blåsiga gårdar. Japanska städer och bostadsområden kan förvisso vara gyttiga och svåröverblickbara, men kanske just därför rätt intima?

- - -

Efter 1853 moderniserades Japan med förebild i Västeuropa. Man införde banker, byggde järnvägar och anlade telegraflinjer, allt detta exempel på en rimlig europeisering, men samtidigt kom extrema idéer till ytan som sa att *allt* japanskt borde avskaffas. Statsmannen Inouye Kaoru ansåg till exempel att riset borde ersättas med bröd och att får skulle beta på risfält som omvandlats till ängar. Än extremare var den som framhöll att buddhismen skulle avskaffas till förmån för kristendom, för endast på så vis skulle japanerna kunna tillägna sig det unikt europeiska... På 1880-talet sansade man sig dock, det visade sig att den gamla japanska kulturen kunde samexistera med all denna modernisering.

- - -

Turnbull har påpekat att avståndet mellan Japan och Korea på det smalaste stället är drygt 150 km, vilket är tre gånger avståndet Frankrike-England vid Pas de Calais. På en klar dag kan man se från Frankrike till England men icke så från Korea till Japan; därmed kunde Japan historiskt välja vad det ville ha och utestänga vad det inte ville ha, i form av kulturella inflytelser med mera. För folk på fastlandet fick Japan ett mytiskt skimmer, blev ett sagoland bortom horisonten.

- - -

Det var en gång en blind munk. En kväll besöktes han av främlingar som berättade en historia om ett sjöslag, en sorglig story om nederlag. Besökarna återkom två gånger till och munken levde sig in i berättelsen, ackompanjerande den på sitt stränginstrument.

Vilka var de då, dessa besökare? Eftersom han var blind kunde han inte se att de var spöken; de var nämligen andarna efter sjöslaget vid Dan-no-ura 1185, Tairaföljet med deras unge prins i spetsen, de som dränkt sig när de förstätt att slaget var förlorat.

Poängen med storyn kom tredje kvällen då prinsen som fört ordet sa att han gillat besöken, uppskattat att någon ville höra deras berättelse; han tillade att om munken ville höra mer så måste han komma med dem, slå följe med dem till skuggornas rike. Men det ville inte munken så spökena tog farväl och återvände aldrig.

Sensmoral: umgås man för länge med skuggor måste man själv bli en skugga, precis som i låten "Riders in the sky" där en cowboy får se "den vilda jakten" på himlen en dag, spökryttare som jagar djävulens boskapsflock. Av en av ryttarna får cowboyn höra att han måste ge sig av, vika hädan från denna åsyn eller rida med dem: "Cowboy, change your ways tonight, or with us you will ride"... Att möta spöken kan gå an, man överlever, men man måste respektera att man tillhör olika världar. Det är som avgrunden: "The deeper you look into it, the deeper it looks into you".

Den svenska diktaren Malmberg gjorde en liknande erfarenhet:

Jag måste rädda mig och undfly faran,
den kaosgrå, som genom natten sopar.
- Nej, jag vill icke följa andeskaran,
som ur det dimmiga och kalla ropar.

Även hos Lovecraft hittar man något liknande, men denne skräckförfattare gick snarast över gränsen, vistades bland skuggorna för länge. Dagboksanteckning: "I am more and more a stranger among those who are still men"...

- - -

Anfallet mot Pearl Harbor skedde på en söndag och på en plats på basen skulle korum hållas. Pastorn som skulle officiera fick plötsligt syn på japanska plan som flög in för attacken – men han agerade blixtnabbt, rusade bort, hämtade en kulspruta, la upp den på predikstolen och började skjuta mot planen! Denna episod gav senare upphov till

visan "Praise The Lord And Pass The Ammunition"; jag har sett denna skiva avbildad så jag kan garantera att det är sant. Uttrycket i sig kanske härrör från Cromwell och engelska inbördeskriget.

- - -

Japan älskar visst pop och rock, västerländska grupper har ofta kunnat hitta en marknad här. Inom hårdrocken har vi till exempel Judas Priests "Unleashed in the East - Live in Japan" från 1979, Deep Purples "Made in japan" och Gillans "Live at the Budokan", för att nu nämna något. Även svenskar har skördat lagrar där borta, med Spotnicks, proggrock och diverse 90-talsnamn.

Men för att återvända till hårdrock kan vi se till filmen "Spinal Tap"; det är i början av 80-talet, ett hårdrocksband turnerar i USA för att lansera sin platta "Smell the Glove" men det går dåligt, publiken sviker och man uppträder på konstigare och konstigare ställen. Managern lämnar bandet, snart även gitarristen men så kommer räddningen: den gamle managern dyker upp igen och säger att "Smell the Glove" går bra i *Japan*, han har ordnat en förlängning av turnen dit. Så återkommer gitarristen och man turnerar öriket; grand finale i gudarnas land.

2. Den japanska modellen

Hegemoni

Hegemoni, vad är det?

Nyckelordet för Japans politiska historia heter *hegemoni*.

Det fungerar så här: överst i samhällspyramiden sitter kejsaren, ett statsöverhuvud av Guds nåde. Än idag anser 99% av Japans folk att man ska ha kejsardöme så detta kan illustrera tronens trygghet, dess permanens, dess roll av fixstjärna i toppen av statsbygget.

Kejsaren sitter där han sitter men han *styr* inte; jämför julimonarkins *le roi règne mais il ne gouverne pas*, ”kungen styr men han regerar inte”. Och den japanske tennon, mikadon, kejsaren styr inte, han är bara symboliskt överhuvud – men det är å andra sidan ingen nyhet, för ända sedan medeltiden har det funnits ett härskarskikt under kejsaren som verkligen *regerat*, som haft den exekutiva makten, och det är här hegemonin kommer in i bilden. Vad än ”hegemoni” betyder i uppslagsboken så betyder den här, i min bok, i min Japanbok, att vi har en exekutiv under kejsaren som styr med kejsarlig nåd, på kejsarligt uppdrag, och denna roll tycks fungera väl eftersom den varit i kraft ända sedan medeltiden, med vederbörliga, stilmässiga ändringar under tidens gång.

Man kan säga: sett historiskt så är kejsaren härskare *de jure*, medan härskare *de facto* är hegemonen. Idag är förvisso premiärministern både härskare *de facto* och *de jure*, men kejsaren är trots sin förmella maktlöshet ändå fast rotad som institution, se ovan, 99% stöder honom.

Låt oss nu se på de historiska exemplen på denna hegemoni. Vi börjar under tidig medeltid.

I urminnes tid härskade kejsaren direkt men i vart fall på *900-talet* hade huset Fujiwara etablerat sig som härskare, *kampaku*, under mikadon. Dessa Fujiwaras var inte krigare utan hovmän, rätt humana härskare sägs det. De baserade sin makt på ingifte i kejsarhuset; under förevändning att man beskyddade den gudomlige kejsaren kunde man utöva den verkställande makten. Ska man nämna någon framstående Fujiwara får det bli Fujiwara Michinaga, som satt vid makten i cirka 30 år i skiftet 900-1000. Hans officiella titel var *kampaku*, regent.

Fujiwara styrde men i farstun väntade *samurajerna*, krigarklassen, förkroppsligad av klanerna Taira och Minamoto. Dessa ökade sin makt på olika sätt – svärdspekt behövdes för att hålla ordning i landet, se till att skatterna flöt in och så vidare – och med tiden började de att fejda inbördes. Första rondan i denna strid vanns av Taira och dess överhuvud, Taira Kiyomori, fick en hög befattning vid hovet. Han slog sig bland annat på den gamla giftermålspolitiken à la Fujiwara; 1171 lät han till exempel gifta bort

sin dotter med den åttaårige kejsaren.

Taira Kiyomori har gått till historien som något av en skurk, möjligen beroende på att Minamoto senare besegrade dessa Taira; segrarnas historieskrivning. Taira Kiyomori var dock i mina ögon mer en representant för "kopparålderns folk" hos Ovidius: en man av ett hårdare sinnelag, men ännu ingen barbar... Skurk eller inte så finns ett minnesvärt färgträschnitt med honom, där han står på altanen till sin villa och ser ut över ett snölandskap: snön som flockar sig på trädgrenarna formar sig osökt till dödsfallar...

Kiyomori och hans samurajer tog makten, de levde av svärdet och de härskade med svärdet. Till exempel togs dödsstraffet åter i bruk, medan under Fujiwara *förvisning* hade varit det hårdaste straffet. Men att de förfinade Kyotohovmännen nu förlorade makten var delvis deras eget fel; olika hovfraktioner hade tagit Tairas och Minamotos i sin tjänst under partistrider i slutet av Fujiwaratiden, och föga anade de att de själva skulle bli helt utmanövrerade på kuppen. Dock lämnade dessa hovmän i arv sitt kulturella intresse; samurajerna fick upp ögonen för andlig odling i samband med att de blev statsbärare, och hårdhet parad med kulturell förfining blev ett signum för samurajen.

Taira hade tagit makten och oskadliggjort Minamoto – men senare höjde Minamoto upprorsfanan och vann striden, och därmed utnämndes klanledaren Minamoto Yoritomo av kejsaren till *Seii Tai-Shogun*, en gammal befattning som betydde "barbarnedslående överbefälhavare". Nu blev titeln permanent och ärftlig, shogun blev diktator. Det hela kan påminna om själva diktatorsämbetet i romariket; under republiken var detta ett tidsbegränsat förordnande men under senrepubliken tenderade det att bli permanent. Caesar gjorde sig till exempel till diktator på livstid.

Kamakura vid stillahavskusten blev sätet för den nya shogunregeringen; den fick namnet *bakufu*, "tältregering" eller "regering bakom skynket". Den formella makten innehades alltför av kejsaren. Shogun blev alltså den nya hegemonen, den som hade initiativet i riksstyret, som "hade bollen" och drog upp dagordningen, hade sista ordet. Detta shogunat är i mina ögon paradexemplet på att utöva hegemoni: man intar alltså en position strax under kejsaren och låter påskina att man är dennes trogne tjänare, den som slår vakt om denna urgamla institution; därmed får man legitimitet och sedan får alla andra försöka ifrågasätta denna roll, med risken att stämplas som rebeller mot kejsaren vilket är lika med blasfemi i Japan – eller så lyder man. Man lyder denne hegemon, vilken därmed har makten i landet *de facto*. Kejsaren har i så fall makten *de jure*.

Att shogunatet blev som det blev berodde på att det föregående riksstyret varit korrupt och instabilt, detta att som ännu Taira Kiyomori idka giftermålspolitik och intrigera vid hovet. Med bakufu kom ett mer fristående maktorgan med större kontinuitet. Det blev nu äntligen lite stil på föreställningen, lite ordning i landet; Japan

mognade politiskt kan man säga.

Yoritomo avled för sin del i början av 1190-talet efter ett fall från en häst. Eftersom Yoritomos båda söner avled i späda ålder övertog hans fru Masako och hennes familj Hojo makten som regenter, *shikken*. Shoguner fick de inte vara eftersom de inte var Minamotos, en klympe som redan utbildats. Men de regerade ett bra tag, avvärjde till exempel mongolinvasionerna – men så fick de ett första klassens uppror på halsen, nämligen ett försök av kejsaren att styra direkt.

Kemmurestaurationen

På 1330-talet ägde *Kemmurestaurationen* rum. "Kemmu" var den aktuella kejsarperioden och "restauration" innebär att man ville inrätta direkt kejsarstyre, för kejsarämbetet hade ännu hög prestige trots att kejsaren var tämligen maktlös. Storn påminner annars om Europas samtida strider kring påvestolen: man bildar partier för och emot påven men själva institutionen ifrågasätts aldrig.

Vad det hela handlade om var att kejsaren ville undanröja bakufu, vilken alltså inrättats på 1100-talet som en stabilare regering jämte kejsarmakten. Kejsarhuset fortfor emellertid att utöva viss makt, bakufu behärskade inte all jord i riket; snarare var det frågan om en parallell regering, underordnad kejsaren rent formellt, överordnad den militärt och likvärdig den ekonomiskt. Så kom släkten Hojo in på arenan; som regenter förvaltade man bakufu och styrde riket på kejsarens uppdrag, en kejsare som i sin tur ofta var en marionett i händerna på hovfraktioner, abdikerade kejsare och så vidare. Dessutom fanns shogunämbetet kvar, men detta var numera bara en hovtitel.

Riksstyret var med andra ord invecklat och därmed försvagat, vilket Go-Daigo (*go* betyder "den andre") utnyttjade för att gripa makten och styra direkt. Hans svärd blev en viss Kusunoki Masashige som var kronvasall, han hade kronjord som län. När kejsaren kallade lydde han, vilket samurajer i och för sig alltid gjorde när herren kallade, men i denna affär har lydnaden fått en nimbus, det ska liksom vara finare att lyda kejsaren direkt än olika daimyo.

Upproret började med att Kusunoki upprättade sin bas på Cihayahalvön och Hojo drog därmed åstad och belägrade dessa, men efter diverse motgångar beslöt man att angripa kejsaren istället. Denne hade först flytt från Kyoto, tillfångatagits och flytt igen, och befann sig nu åter i kejsarstaden om jag förstått det rätt. Detta föranledde Hojo att lansera en kampanj mot Kyoto från Kamakura, den egna residensstaden. I spetsen sattes en Ashikaga Takauji som nu emellertid bytte sida, han märkte vart vinden blåste; Hojo var lite deklinerat efter drygt 100 år vid makten. Ashikaga förenade sig med de kejsarliga när han kom till Kyoto för att angripa bakufuhögkvarteret där istället.

Go-Daigos sak stärktes av Ashikagas avhopp. Nu sände kejsaren en annan av sina generaler att angripa Kamakura, bakufus huvudstad som för närvarande var försvagad av

alla arméer den hade ute, dels den under Ashikaga, dels den som opererade mot Kusunoki. En viss Nitta Yoshisada samlade därför en här och tågade mot öster. Väl framme vid Kamakura angreps staden från fyra riktningar; en våldsam drabbning ägde rum där man bland annat stred vid foten av den väldiga bronsbuddha som staden är känd för, en tolv meter hög staty som finns där än idag.

Hojo drog det kortaste strået, och när man sett slaget förlorat tilläts man dra sig tillbaka till en grotta för att begå seppuku. Go-Daigo hade därmed nått sitt mål, bakufu var undanröjt och han kunde styra direkt. Men samurajerna gillade inte detta för de kom att negligeras av den nya regimen medan de haft en rangställning under just bakufu. Så vad hände? Jo, Ashikaga Takauji beslöt sig för att byta sida än en gång och återupprätta shogunatet – och han lyckades därmed, blev den förste shogun av Ashikagaätten.

Ashikaga revolterade men inte mot kejsaren, vilket varit blasfemi, utan mot Nitta Yoshisada. Denne utsåg han till måltavla för sina operationer vilka förde honom till Kamakura, till Kyotos environger och ut i landet igen. Hans sak var emellertid framgångsrik; med uppropet "avlägsna Nitta som ger kejsaren dåliga råd" vanns många samurajer över på hans sida. De ville ha bakufu tillbaka, ville åter hamna vid köttgrytorna och hade inget emot att kejsaren spelade en andraplansroll.

Slutkapitlet i det hela var att Ashikaga besegrade Kusunoki i en legendarisk drabbning vid Minatogawa; Kusunoki stupade och blev riksmartyr, han var ju direkt kejsarvasall och ett smärre helgon. Ashikaga däremot var bara en maktspelare.

Ashikaga vann och återupprättade shogunatet, han torde ha haft Minamotohärstamning vilket var ett krav för att bli shogun. Men redan hans första regeringshandling, att flytta bakufu från Kamakura till Kyoto, var illavarslande; med regeringen på gott avstånd från Kyoto med sina intriger, sin lyx och sina nöjen, hade man ju i Kamakura haft något av en *hävstångseffekt* i maktutövningen. Det visade sig mycket riktigt att Ashikagashogunerna med tiden förslöades av ett alltför gott leverne där i Kyoto. Dock var denna *Muromachiperiod* (som Ashikagaeran också kallas, döpt efter det kvarter i Kyoto där regeringen förlades) synnerligen blomstrande på det kulturella området.

En lustig detalj under denna epok var handeln med Kina. Shogun Yoshimitsu skrev vid ett tillfälle ett brev till Mingkejsaren, som kunde tydas som att Japan underkastade sig Kinas överhöghet – men detta var bara formalia eftersom Kina såg sig som Mittens rike, världens centrum, och begärde underkastelse av alla nationer de kom i kontakt med. Kontakterna tog främst form av handel; den formella underkastelsen var ett villkor för denna handel som skedde genom utväxlande av gåvor och gengåvor mellan kejsare och "vasall".

Shogunen lät de jure underställa sig den kinesiske kejsaren, men de facto förblev han underställd sin egen kejsare, tenno, mikado. Och realiter var han landets härskare,

hegemonin bevarades.

Senmedeltiden och nya tiden

Mot slutet av 1400-talet förföll både shogunat och kejsardöme. Den siste Ashikagashogun avsattes av en krigsherre på 1500-talet, Oda Nobunaga som istället styrde som regent; han härstammade från Taira och inte Minamoto. Sedan fortsatte striderna och en viss Tokugawa Ieyasu blev shogun, eftersom han hade rätt påbrå, möjligen förfalskat men det är oviktigt. Det viktiga är att kejsardömet fortsatte under hela denna turbulens; kejsarhuset må ha levat under knapphetens kalla stjärna, yttrat i den kejsare som en gång måste sälja sin kalligrafi på Kyotos gator för att få råd till mat – men ingen japan skulle ens drömma om att avskaffa kejsardömet, varken förr eller senare; det var en i sitt renommé och sin status, sin helighet och nimbus helt oantastlig institution i samhället. Att avskaffa den vore *politiskt omöjligt* som det brukar heta. Som om vi i väst skulle avskaffa påvedömet; inte ens bland protestanter har väl detta någonsin varit ett seriöst politiskt mål?

Tokugawa Ieyasu blev shogun med ärftlig titel 1603. På 1630-talet hade för sin del efterföljaren Iemitsu konsoliderat landet och allt utvecklade sig tryggt och bra, vissa skulle säga diktatoriskt. Hur som helst ägde shogun himself 1/3 av landets jord varmed han kunde kontrollera kejsarens försörjning. Traditionellt brukade shogun hälsa på kejsaren för att betyga honom sin vördnad, men med tiden upphörde detta bruk. Efter Iemitsu besökte ingen shogun sin tenno på tvåhundra år. Shogun hade den absoluta makten och kejsaren hänvisades till en instängd tillvaro i sitt Kyotopalats; han fick till exempel inte besöka daimyo. Hegemonen styrde och kejsaren var maktlös – för tillfället.

Iemitsu och hans efterföljare lät stänga av landet från omvärlden, detta för att skydda Japan från att bli en koloni, skydda det från västmakternas påstötningar. Nog var det en klok politik för tillfället, men under 1800-talets förra hälft stagnerade ekonomin så bakufu insåg att man måste öppna landet. Efter USA:s påstötningar hävdades förvisso isoleringen på 1850-talet, men främlingarnas närvaro blev inte populär; de verkade med *exterritorialrätt*, kunde alltså bara straffas av egna makter, vilket lämnade Japan i ett halvkolonialt tillstånd.

Japan hade kapitulerat men oppositionen var stark, framför allt vid de bakufufientliga kretsarna vid kejsarhovet. Resultatet blev att shogunatet ensamt tog på sig ansvaret för den nya politiken; nog var det kapitulation men vad skulle man göra? Bakufu fattade obekväma men ack så nödvändiga beslut: att öppna landet för att i slutändan få modern *know-how*, kunna bringas i paritet med västvärlden. För övrigt var det ju så att kejsarpartiets krav på "släng ut barbarerna och återinsätt kejsaren", omsider blev till ett läge av "återinsätt kejsare och fortsatt kontakt med barbarerna"; chauvinister kunde då utvidga frågan till att gälla "släng ut barbarerna från hela Sydostasien", vilket

blev handlingspolitiken från 1905 och framåt. Objektivt sett blev detta en framgångsrik politik, kolonialväldena föll ju för *den uppgående solen*, om än resultatet för Japan inte blev vad man väntat sig. Jag talar nu om utvecklingen fram till 1945.

Vad gäller kejsarhovets återkomst i politiken så började den så smått under tidigt 1800-tal; då skulle en kejsare företa en resa utanför Kyoto, något som inte hänt på länge, med målet att besöka en viss villa i Shugaku som en företrädare byggt. Syftet var kanske oskyldigt men folk på vägen som såg kejsarföljet stämde upp ett jubel av ett slag som shogun aldrig vederfors. Under resten av seklet blev så kejsaren och hovet fokus för grupperingar som var oppositionella mot bakufu.

En ny shogun tillträdde 1866, en Tokugawa vid namn Keiki, i vissa källor kallad Yoshinobu. Och 1867 dog kejsar Komei och efterträddes av sin 15-årige son Mutsuhito eller *Meiji* (namnet på kejsarperioden), som kom att regera i 45 år; en aktivt sinnad herre, helt rätt person i detta läge. En *styrande* kejsare ville man ha och det skulle man få. I november 1867 överlämnade så shogun frivilligt makten till kejsaren, för husen Satsuma och Mori hade lyckats genomdriva sin ståndpunkt att det väl nu, i samband med tronskiftet, ändå var dags för shogun att resignera. En ceremoni för det hela hölls på slottet Nijo-jo i Kyoto, närmare bestämt i det så kallade Ohiromarummet; detta Nijo-jo hade en gång i tiden byggts av Tokugawa Ieyasu, som själv bland annat mottagit shoguntiteln av kejsaren där.

Shogun Keiki avgick men diverse strider följde ändå. I slutet av januari 1868, strax efter kejsarregimens utropande, anföll till exempel exshoguns armé Kyoto för att som man sa rädda kejsaren från "de yttre daimyos" dåliga inflytande, Mori och Satsuma. Det hela ska ha skett på anstiftan av shogunanhängare; själv ville inte shogun ta till vapen men han ville för den skull inte helt lämna platsen vid maktens köttgrytor. Han trodde sig bland annat kunna bli interimshärskare under Mutsuhito. Men i en tredagarstrid i städerna Toba och Fushimi, belägna mellan Osaka och Kyoto besegrades shogunarmén; de så kallade västra daimyos som besegrats vid Sekigahara 1600 tog sin hämnd. Och liksom Sekigahara avgjordes Toba-Fushimi delvis genom förräderi, för på stridens sista dag bytte en del av Tokugawastyrkorna helt sonika sida...

Shogun begav sig till Edo där han senare kapitulerade, men vissa anhängare gjorde fortsatt motstånd, till exempel de vid Uenohöjderna i östra Tokyo, i Aizu-Wakamatsu på norra Honshu och i Hakodate på Hokkaido. Den siste shogun mottogs för sin del i audiens hos kejsaren i juni 1902 och utnämndes till furste, vilket var en stor ära.

Allmänt får man väl säga att Tokugawashogunatet gick under med flaggan i topp. Oavsett om dess sak var förlorad *stred* man för den in i det sista, gav inte bara upp; man tynade inte bara bort som Ashikagashogunatet gjort och härvid påminner Tokugawa om Hojo tycker jag. Vidare var Tokugawas regim inte helt idemässigt stagnerad på slutet; man hade ju påbörjat modernisering av landet som vi sett, progressiva idéer fanns inte

bara hos de oppositionella krafterna.

Kejsaren åter – eller?

Kejsaren var återinsatt "till fulla maktbefogenheter", det var "direkt kejsarstyre", men hur mycket makt hade mikadon egentligen? Ingen kan väl tro att det var något envælde à la Ludvig XIV som Mutsuhito installerade, snarare fick Japan vid denna tid ett *vilhelmskt* statsskick med liknande tvetydig roll för kejsaren, för nog hade han på papperet rätt stor makt – men de facto-härskare torde diverse stormän och byråkratpotentater ha haft, premiärministrar och adelsmän och statssekreterare och andra, precis som i Tyskland vid tiden. Den förkättrade Vilhelm II var ju ingen diktator, han var i händerna på dessa *hegemoner*, liksom Mutsuhito i stort sett var i händerna på sina hegemoner, om än inget tvivel råder om att han var en förhållandevis stark kejsare.

En av den nya tidens hegemoner var annars en viss Ito Hirobumi. Han tillhörde Moriklanan, en mäktig klan som kuvats av Tokugawa Ieyasu efter slaget vid Sekigahara – men man levde vidare och blommade upp på 1800-talet när det blev tal om att avskaffa shogunatet och återinföra kejsarstyre.

Itos första politiska aktion skedde 1863. Då styrde ännu shogun, presiderande över politiken att tillåta främlingar i landet – men runt kejsaren fanns opposition mot denna politik, och hemligen beordrade tenno att man skulle köra ut västerlänningarna detta år; det var då tio år sedan kommendör Perry anlät till Edobukten med sina svarta skepp. Ito deltog i en av dessa protester som var att överfalla och antända brittiska ambassaden i Edo. Någon effekt fick inte detta, utlänningarna hade fått försäkringar av shogun att de skulle få stanna. Någon väg tillbaka fanns inte. Ito ansåg närmast att klanens stängande av Shimonosekisundet för utländska fartyg var dum, så han begav sig i hemlighet till England för att studera modern handel, industri och politik. Moderniseringen av Japan var nödvändig insåg han; inget mer "släng ut barbarerna" alltså, även om han alltså var benhård patriot. Han återvände hem 1864 och ville att den egna klanen skulle kapitulera för de brittiska, holländska, franska och amerikanska flottstyrkorna om öppnandet av sundet. Men klanen vägrade och fick snart sina batterier helt reducerade av styrkorna i fråga, i september 1864. Kravet på att sundet skulle öppnas genomdrevs.

Den 11 februari 1889 kungjordes en ny författning, huvudsakligen utarbetad av Ito som då blivit greve. Enligt detta dokument skulle Japan vara en konstitutionell, ärftlig monarki, ha ett parlament där endast 1% av befolkningen (de rikaste) hade rösträtt och ha en regering med elva ministrar under en premiärminister som mikadon utsåg. Kejsaren hade vetorätt mot alla nya lagförslag, kunde utfärda påbud samt beslutade om krig och fred. Regeringen var ansvarig endast inför honom, och förebilden för denna statsordning låg som antytts i det vilhelmska Tyskland.

1900-talet

Mutsuhito var alltså en stark figur som säkert påverkade politiken en hel del, men hans efterträdare Yoshihito var en mer traditionell kejsare i så måtto att han inte hade särskilt stort inflytande, hegemonerna styrde. Det typiska med den nya tidens hegemoni var alltså att den blivit anonymare, någon enskild stark man kunde inte urskiljas som förr; Yoritomo, Ashikaga Takauji och Tokugawa Ieyasu var sin tids givna fixpunkter, men bortsett från någon greve Ito och marskalk Tojo fanns inte mycket att fästa blicken på numera.

Yoshihito hade tagit över efter faderns död 1912. Denne Taishokejsare var bland annat en stor Tysklandsbeundrare, yttrat i vaxade mustascher à la kaiser Wilhelm och poserande i dödskalleshusarernas uniform. Ironiskt då att han måste förklara Tyskland krig 1914, men mot det styrande skiktet, den tidens hegemoner, hade han föga att sätta emot. Sedan blev han vansinnig; en gång var då han i parlamentet skulle hålla ett tal och plötsligt tog manuskriptet, rullade ihop det och började spana runt med det som en kikare. En annan gång var under en militärparad då han hejdade en soldat och började packa ur dennes ränsel.

Yoshihito blev alltså en i raden av vansinniga monarker som Kambyses, George III, Ludvig II av Bayern och Kristian VII av Danmark. Sonen Hirohito fick ta över. Här visar sig många intressanta aspekter på förhållandet kejsare-hegemon: hur ska monarken agera när totalitära krafter intar scenen, och hur ska han agera i krig? Detta har bäring även på västvärlden, för man kan jämföra hans regentgärning med hans kollegas i Italien, Viktor Emanuel III. Vi ser då till exempel att när fascisterna tågade mot Rom vek sig Viktor Emanuel bara och lät dem inrätta en diktatur, men när Hirohito å sin sida fick ett militäruppror på halsen 1932 agerade han annorlunda; det var när 1:a gardesdivisionen i Tokyo besatte staden med trupper och krävde en "Showarestauration", annullering av författningen, avskaffande av parlamentarismen och militärstyre. Hirohito vägrade gå med på detta och skickade ut lojala förband att mota bort upprorsmännen. Några av dem ställdes senare inför rätta och avrättades.

Meijiförfattningen förblev gällande men man fick med tiden ett slags militärstyre ändå. Detta kunde Hirohito inte göra mycket åt. Men han hade i alla fall med sitt agerande vid kuppen sänt omvärlden för att inte säga historien ett budskap: han var ingen total nickedocka på tronen.

Ännu en jämförelse Hirohito-Viktor Emanuel är denna. År 1943 genomfördes i Italien en kupp där Mussolini störtades och landet lämnade axelpakten, utträdde ur kriget. Kungen var delaktig i kuppen. Det var som när Hirohito på en konferens i augusti 1945

bidrog till att militärens yrkande på fortsatt motstånd upphörde, att landet lotsades ur kriget. Möjligen var Hirohitos insats här svårare än Viktor Emanuels eftersom någon fanatism som hos de japanska militärerna inte var för handen i Italien 1943. Det landet

var överlag krigstrött.

Efter kriget abdikerade Viktor Emanuel. Krav på Hirohitos abdikation framfördes också 1945; allt annat lika hade han suttit som regent i ett land som fört erövringskrig. Abdikation i sig hade ju också varit vanligt i den japanska kejsarhistorien, men som landet låg fanns ingen lämplig efterträdare, Hirohitos son var för ung och övriga prinsar av kejsarhuset var förknippade med krigspolitiken. – Härskartalanger åsido så var Hirohito sitt ämbetes fånge, sin tids fånge; hade han vägrat gå med på krigspolitiken hade han ju helt enkelt avsatts. Kina- och Stillahavskriget hade inte kunnat stoppas av honom ensam. Men om han så avskydde den rådande agendan borde han mänskligt sett inte ha suttit kvar; ändå gjorde han det, bland annat för att lotsa kejsarhuset genom tidens stormar sägs det. Han ville ta sitt ansvar som förvaltare av ämbetet, men detta fråntar honom inte från ansvar för kriget.

Kanske kan man se Hirohito som något av en kaiser Wilhelm II, en välmenande monark som samtidigt var militärintresserad och präglad av tidens rådande chauvinism, *samtidigt* som han hade föga manöverutrymme, hyllad som symbol av de styrande militärerna men utan större möjlighet att sätta sin egen prägel på politiken.

Händelserna i Manchuriet 1931 belyser kejsarens belägenhet under den nya hegemonin, och även maktkamp inom sagda hegemoni – för Hirohito och militärledningen hade varit emot detta äventyr från början, men när vapnen hade framgång började allmänna opinionen i landet att ryckas med. Man var tvungen att böja sig. Det sas att innehavet av Manchuriet skulle ge Japan råvaror, avsättningsmarknader för industrivaror samt utgöra kolonisationsområde för landets befolkningsöverskott: klassisk imperialism. Nationernas förbund fördömde aktionen men detta gjorde snarare att japanerna slöt sina led, och i samband med detta lämnade man också organisationen.

Ockupationen hade alltså inte beordrats av regeringen, men den kom inte överraskande. Vid denna tid hade nämligen extrema kretsar inom militären börjat provocera genom gatuvåld, misshandel och mord på liberala politiker; underförstått skulle detta fortsätta om landet inte fick en militärvänlig regering. Och vad militären ville ha var erövringar, i första hand i Manchuriet.

Det var alltså militären som nu blivit landets hegemoner, och rent tekniskt gick det till så här: man sa till exempel att våldsaktioner från vissa element i krigsmakten inte var något man stödde men om inte politiken vreds i militärvänlig riktning kunde man inte garantera att terrorn upphörde. Ren utpressning alltså, och bortsett från våldet påminnande om hur Labour i England förr använde hotet om fackets oregerlighet som skäl för att styra landet: "storebror måste ha makten för att ha koll på lillebror".

Ännu ett sätt för militären att bli hegemoner var att utnyttja ett tillägg till författningen som gjorts 1900, som sa att krigs- och marinministrarna måste vara aktiva officerare. Genom att säga "nej, officer X kan inte bli minister, han behövs på sin

nuvarande post" kunde militären helt styra tillsättandet av dessa ministrar, och i förlängningen påverka hela regeringsbildningen. Utan dessa ministrar kunde ju inte regeringen tillträda. Så det gällde att föreslå kandidater som föll militärerna på läppen, kandidater med program som överensstämde med militärledningens syn på saken.

En symbolfigur för dessa nya hegemoner var marskalk Tojo. Han hade varit polischef i Manchuriet och sedan via olika stabsbefattningar arbetat upp sig till maktens tinnar. 1940-41 var han krigsminister och blev därefter även regeringschef och inrikes- och utrikesminister; han var landets ledande man, chefshegemon. Men när den viktiga ön Saipan fallit sommaren 1944 tvingades han avgå, man hade tappat förtroende för honom. Efter kriget åtalades han och hängdes som krigsförbrytare – och allt annat lika var han en av de pådrivande i krigspolitiken, i planen att dominera Kina varmed även erövring av Sydostasien blev nödvändig, och därmed krig med USA och England. Var han i så fall Japans svar på Hitler? Det är svårt att säga, men enklare är väl att jämföra honom med figurer som Franco och Mussolini, ur den aspekten att dessa inte var så negativa till monarkin som Hitler. Denne föraktade i stort sett Hohenzollrarna, ville inte ha dem tillbaka (Vilhelm II levde ju ännu och han hade söner, en av dem nazist) – men Mussolino åter verkade ju under en monark, och Franco var sitt lands *caudillo* i väntan på att en ny kung kunde tillträda; den förre kungen hade abdikerat och tronföljaren var för ung. Tojo såg sig för sin del som en ny Kusunoki Masashige, en lojal kejsarvasall; man kan tvista om ärligheten i detta uppsåt men mentaliteten fanns där förvisso, kejsaren som sådan respekterades.

Krigsslutet och därefter

Att Hirohito var med och lotsade landet ur kriget är redan nämnt; krigshegemonerna hade avpolleterats i avgörande stund, kejsaren *hade* gripit statsrodret och fört statsskutan in i lugnare vatten. Han fick sitta kvar som kejsare vilket inte var allom givet; en kaiser Wilhelm som suttit kvar i Tyskland efter första världskriget hade till exempel verkat orimligt, men i Japan 1945 hände detta så att säga. Pragmatismen fick råda; amerikanerna med MacArthur i spetsen insåg att ockupationen skulle gå ofantligt mycket lättare med kejsaren kvar på tronen. Kejsarens religiösa karaktär, ämbetets långa traditioner och dess roll som shintos överstepräst var sådant man måste beakta. Och eftersom det inte råkade finnas någon lämplig efterträdare måste man låta "krigskejsaren" Hirohito sitta kvar.

Nu började propagandan arbeta, man måste tvätta kejsaren ren från besmittelse med krig och imperialism – så då började det heta att Hirohito hade ingenting vetat, haft dåliga rådgivare eller varit emot allt från första början, och detta lyckades man slå i världen ett tag. Idag vet vi att detta är lögn; nog var Hirohito en välmenande man men som sittande regent hade han så klart ansvar för politiken. Detta har vi behandlat ovan,

så här kan konstateras att Hirohito kunde sitta kvar som kejsare, han avsåg sin gudomlighet och fick mer entydigt symboliska uppgifter. Han skötte ämbetet så att det fick stadga och erhöll därmed amerikanarnas respekt. Ur personlig synpunkt kunde Hirohito nu, sedan det gått några år efter krigsslutet, koppla av en smula. Redan i unga år hade han intresserat sig för naturen, och steget till marinbiologi togs av ett speciellt skäl; när han skulle ut i naturen med en lärare följdes han alltid av en skock hovmänniskor, men om han och läraren satte sig i en båt för att fiska prover fick de vara ensamma.

Hirohito hade en lärare i marinbiologi som han behöll nästan hela livet. Kejsaren var en seriös student som en gång upptäckte en art av skaldjur, uppspolad på en strand efter en storm; han fick den uppkallad efter sig. Hirohito fick med tiden framtoningen som "lärd man" eller "tankspridd professor" och detta, säger en röst i Behrs biografi, var hans sanna natur. Saker som kunde ge detta intryck var Hirohitos lite släpande gång, glasögonen, den något sömniga uppsynen, detta att han använde kostymer tills de var helt utnötta samt att han kunde utsätta besökare i sitt labb för harmlösa skämt.

Men åter till politiken. Vad gäller situationen vid krigsslutet så var militären en förbrukad kraft, men i kulissen väntade de nya hegemonerna, folk inom näringslivet – för redan dagen efter kapitulationen satte sig japanska ekonomer ner och började planera landets återuppbyggnad sägs det. Och detta maktskifte på hegemonstolen bejakades så klart av MacArthur; man demilitariserade landet, införde demokratisk författning och demonterade handelshus, men i långa loppet återgick mycket till det normala: zaibatus fortsatte att vara mäktiga och man fick väpnade styrkor, och den nya politiska klassen blev den nya tidens hegemoner. De yttre formerna må skifta, man må kalla exekutiven kampaku, shogun, marskalk eller premiärminister – för titlar kommer och går men hegemonin består.

Som interimshegemon hade själve MacArthur fungerat, och i denna roll liknade han kommandör Perry säger Storry: en utlänning som i ett svaghetstillstånd för landet kom och satte sin prägel på det. Mötet mellan Hirohito och denne MacArthur var på sitt sätt minnesvärt, betecknande för en utlännings brist på respekt för kejsarämbetet. Inhemska hegemoner hade nog alltid bugat djupt för sin mikado, hur maktlös denne än var – men nu var det bara skaka hand, bomullsuniform och slipsen på sned inför den korrekta kejsaren i *morning clothes*, randiga byxor, hög hatt och jackett. Till råga på allt måste kejsaren uppsöka MacArthur, inte tvärtom, men det var ett av prisen man fick betala för ett förlorat krig. Summa summarum så bestod Japan denna kris, och kejsarämbetet bestod – och jag har en vag känsla av att något slags "heligt" ämbete kommer att finnas kvar i detta örike även i framtiden, liksom vi i väst alltid kommer att behålla något slags vördnad för påvestolen, och om inte för denna så för "EU:s talesman" eller respektive

lands statschef. Det gäller nota bene statschefen som institution, det behöver inte vara ett krönt huvud – men *någon* symbol i toppen måste finnas, *något* att projicera vår statschefsarketyd på måste vi ha.

De postkoloniala imperialisterna

”Krig och politik har fördärvat vår jord” sjöng Taube. Sant, men vi kan också studera dem och lära oss något. Detta är i alla fall en studie av Japan som stormakt, som krigisk stormakt; det handlar om upptakten till krigen mot Kina och senare striderna mot England och USA och om konsekvenserna. Det hela fokuserar på att Japan i första hand ville dominera Kina och att resten – ”Stillhavskriget” – var en följd av detta. Jag undersöker framför allt hur dessa japanska imperialister blev katalysatorer för en postkolonial utveckling, hur slagordet "Asien åt asiaterna" kunde omfattas av både japaner och sydostasieater.

Det hela har en lätt abstrakt prägel. För upptakten till kriget finns till exempel ingen direkt synlig aktör à la Hitler, men å andra sidan är det en på sitt sätt fascinerande väv av strategier och spel, innefattande låt säga en tredjedel av jordens yta.

Så hur ska man börja det hela? En bakgrund kan behövas och den kan låta så här:

Först tog Japan Korea, 1905-10. Sedan pressade man till sig koncessioner i Peking och Shanghai. Sedan togs Manchuriet och sedan, som ett mellanspel, gränskrigade man mot Sovjetryssland; Japans intresse av att kriga mot Ryssland tycks ha varit ett älsklingsprojekt hos armén under 30-talet, men entusiasmen tenderade att lägga sig sedan anfällen mot ryssen alltid gick i stöpet. Men militären var inte ensam om denna sin fiendskap mot Ryssland, även många japanska politiker såg Ryssland som det främsta hotet. Detta varade till slutet av 30-talet, då man började reta sig på att USA la sig i Japans krig i Kina.

Detta är redogörelsen för det krigiska Japan, upptakten till 30- och 40-talens japanska krig och vad som därefter hände.

- - -

På 1930-talet drogs Japan som så ofta förr mot Kina. Vems idén var att anfälla landet kan diskuteras. Förmodligen var det arméns. Men när väl denna operation inleddes 1937 ansåg flottan att dess vapengren skulle kunna bringa Kina slutligt på knä genom samverkan med en liten och flexibel armé. Detta ledde till tanken på att erövra Sydostasien, bland annat genom att ta Burma för att kunna ta Kina i ryggen. I Sydostasien fanns ju också råvaror som olja och tenn, vilka Japan kunde behöva för att hålla sin krigsmaskin i Kina rullande.

Flottan hade för sin del alltid sett USA som den farligaste fienden. Det faktum att USA försatte Japan i blockad hösten 1941, samt ett tidigare beslut av USA att flytta sin stillhavsflotta från Californien till Hawaii, fick amiralerna att slutligen bli inställda på krig med USA.

Men nu gällde det Kina och Japan ville erövra det, ett i filosofiska termer positivt mål till skillnad från strider med Ryssland och USA som var negativa: att erövra ett rike

kontra att undanröja hot. Att ta Kina kan sägas ha varit huvudsyftet med all Japans expansionspolitik; det följande Stillahavskriget var enligt mig bara en konsekvens, något européer tenderar att glömma, eftersom de inte drabbades av kriget i Kina medan de (= engelsmän, holländare och fransmän med kolonier i Sydostasien) gjorde det av Stillahavskriget.

Men varför skulle Japan ta Kina? För att bli Ostasiens hegemoner så klart, bli herrar över den kultur som så länge influerat dem, ta själva det östliga hjärtlandet. Det senare Stillahavskrigets erövringar rörde sig ju bara i periferin (Filippinerna, Holländska Ostindien, Burma osv). Japanerna må ha haft romantiska visioner om att bli Kinas herrar men erövringspolitiken fick naturligtvis demoniska övertoner med herrefolksmentalitet, massakrer och förtryck med mera.

Japanerna anföll Kina sommaren 1937 och tog landets viktigaste städer: Hankow, Kanton, Peking, Tientsin och Shanghai. Fram till sommaren 1940 fortsatte sedan offensiverna, men landets inre förblev utom räckhåll. För övrigt var ockupationen svår att genomföra, de ekonomiska vinsterna var ringa, kineserna inriktade sig på passivt motstånd och förvaltningen måste skötas av kollaboratörer. Japanerna var för få för att själva kunna administrera landet. Men detta var i sig inget unikt; engelsmännen i Indien hade många inhemska anställda i administrationen, och vad gäller kinesiska erövrare så var heller inte mongoler och manchuer så många till antalet, de liksom japanerna "drunknade i folkhavet".

Skillanden mellan mongoler-manchuer och japaner var förstås att de senare aldrig lyckades besegra Kina fullständigt. Man måste avdela resurser för att slå ner kvarvarande motstånd. Kommunisterna hade för sin del gerilla som opererade i Shantung och i Pekingregionen; detta var det sanna motståndet, för det sägs att japanerna på hösten 1938 ingick en hemlig, oskriven vapenvila med Shiang Kai-shek. Denne kunde då med bevarat ansikte (låtsad fortsatt kamp mot Japan) koncentrera sina krafter på att bekämpa kommunisterna. Japan såg nämligen dessa som en värre fiende än Shiangs nationalister.

Behr påstår att Hirohito något år sedan Kinakriget börjat var missnöjd med det hela, för att hans generaler inte vann det så fort som de lovat. Folk som velat skönmåla Hirohito har dock velat hävda att kejsaren var missnöjd med kriget av filantropiska, pacifistiska skäl...

- - -

Japanerna började nu planera erövringen av hela Sydostasien. Det hela verkade genomförbart eftersom andra världskriget utbrutit i Europa, i synnerhet sedan Frankrike, Holland och England engagerats efter det tyska anfallet i maj 1940. De hade fått sin handlingsfrihet uppbounden på hemmafronten och kunde inte avdela så stora styrkor till försvaret av sina kolonier. Englands aktuella kolonier var Indien, Burma, Malaysia,

Singapore och Hong Kong, Hollands var nuvarande Indonesien, då kallat Holländska Ostindien, och de franska kolonierna var Laos, Kambodja och nuvarande Vietnam. Japan hade redan skaffat sig hegemoni på sistnämnda ställe.

Att erövra Sydostasien, "slå söderut", hade mer och mer börjat sysselsätta de japanska strategerna. Först hade man haft handlingsplanen "slå norrut", anfälla ryska Fjärran östern, men detta hade som vi sett misslyckats. Man måste dock ha trupper i Manchuriet och Mongoliet för att avskräcka eventuella ryska anfall. Så kom kriget i Kina, men detta verkade ha kört fast. Men att "slå söderut" verkade nu kunna lösa även det kinesiska dilemma, om man kunde avskära underhållet till Kina genom att ta Burma och sedan angripa Nationalistkinas bas i Sechuan i ryggen. Vidare skulle "slå söderut" innebära att Kinas stödmakter (i form av deras sydostasienkolonier) slogs ut, främst England men även USA. USA hade ju Filippinerna som besittning.

Vi går fram till hösten 1941. Då ingick Japan det så kallade tremaktsfördraget med Tyskland och Italien, vari man bland annat förpliktade sig att ge varandra bistånd om någon av dem skulle hamna i fiendtligheter med USA; det stod inte explicit "USA" i texten, men alla förstod att det var USA som menades. Det var ju därför Hitler förklarade USA krig direkt efter Pearl Harbor, något som betraktats som en blunder – och det var det kanske, men det var metod i galenskapen. Det gällde uppfyllandet av ett avtal, ge Japan bistånd.

Tremaktsfördraget medförde att USA höjde garden mot Japan, yttrat i ökad hjälp åt Kina, beslag av krigsmateriel Japan beställt och exportförbud av olja och järnskrot till Japan; järnskrot är en viktig råvara för stål. Man bad även England att öppna Burmavägen; England hade stängt den något år tidigare på japansk begäran, vilket man då gärna efterkom eftersom kriget ansträngde Englands ekonomi till maximum. USA uppmanade samtidigt Holland (dess exilregering i England som ännu kontrollerade Indonesien) att stoppa den indonesiska exporten till Japan, med sådant som bensin, järn, stål, tenn och gummi, så kallade strategiska råvaror.

- - -

Vad gjorde då Japan vid denna tid, hösten 1941? Först och främst slöt utrikesminister Matsuoka ett neutralitetsfördrag med Sovjet, för då skulle man ha ryggen fri vid eventuella operationer söderut. Vidare förhandlade man med USA om hävande av blockaden, som kommit att omfatta även frysning av japanska tillgångar i USA samt upprivande av alla gällande handelsavtal. Britterna och holländarna hade gjort sammaledes. USA för sin del krävde att Japan skulle gå ur tremaktspakten och lämna såväl Indokina som Kina, men Roosevelt tycks ha varit beredd att låta Japan behålla Manchuriet som erövring. Uppfyllde man dessa krav skulle förhållandet mellan Japan

och USA normaliseras.

Japanerna å sin sida uppfattade detta som ett ultimatum. Man beslutade sig för att angripa Pearl Harbor med påföljande ockupation av Sydostasien, inklusive den amerikanska kolonin Filippinerna.

Det var i slutet av 1940 som den japanska arméns och marinens överkommando började utforma sin strategi i ett eventuellt krig mot USA, England och Holland (de franska kolonierna var redan tagna), och i augusti 1941 var huvuddragen i planen klara. Man skulle etablera baser i Sydostasien och sydvästra Stilla havet för att kunna slå tillbaka amerikanska framstötningar mot området, och ett första drag skulle bli att angripa Pearl Harbor och där slå ut den amerikanska stillahavsflottan. Flottans ÖB, amiral Yamamoto, lät dock inlägga en reservation när han 1941 sa till premiärminister Konoye:

Om jag får order att slåss utan hänsyn till konsekvenserna så skulle jag gå till våldsamma angrepp de första sex månaderna, men jag är inte lika övertygad om att

det skulle gå lika bra ett andra eller tredje krigsår.

Så gick det ju också, men Yamamoto var ganska ensam om att hysa dylik pessimism vid tiden.

Yamamoto hade annars deltagit som ung officer på Togos skepp i rysk-japanska kriget. Han förutsåg att hangarfartyg var framtidens melodi, inte traditionella artillerifartyg; när superslagskeppet Yamato sjösattes sa han till exempel att det var lika användbart i ett modernt krig som ett samurajsvärd. Han förutsåg vidare riskerna med Stillahavskriget som vi sett ovan, och han förutsåg brandbombsräderna mot Japan: "Tänk bara hur det ser ut när ett marinplan störtar och bränslet antänds, ett eldhav uppstår. Och detta är *till havs!*"

Prins Konoye som nämndes ovan är även han intressant. Han tillhörde som sagt huset Fujiwara och var en elegant man med lätt sömning uppsyn, något av en dandy som gick klädd i morgonrock hela dagarna. 1941 övertalades han att bli premiärminister, vilket ämbete han hade till och med Pearl Harbor. Han tog livet av sig efter kriget – med gift, ej genom harakiri eftersom kejsarligt blod ej får spillas. Det spekuleras i att han dödade sig av rädsla för att ställas inför rätta av amerikanerna, men möjligen var det så att dessa endast ville fråga ut honom för att få klarhet i Japans väg mot kriget.

Tillbaka till hösten 1941. Den japanska flottan hade vid denna tid bland annat tio hangarfartyg, medan USA bara hade tre i drift men tre till på väg. På armésidan hade Japan inalles 51 divisioner; 27 av dessa var engagerade i Kina och 13 stod mot ryska Röda armén i Manchuriet, så kvar att disponera för anfallet söderut var 11 divisioner. Numerärt torde denna sistnämnda styrka ha legat på cirka 200 000 man vilket kan tyckas lite för ett så stort företag, men eftersom aktuell terräng (djungel) inte medgav mycket manöverutrymme så räckte det nog.

Engelsmännen hade hösten 1941 30 000 man i Burma och mellan 40-50 000 i

Malaya. USA hade en division plus hundratusen man i lokalt hemvärn på Filippinerna.

Den direkta anledningen till krigsbeslutet var annars den not som USA:s utrikesminister Cordell Hull överlämnade till Japans Washingtonambassadör Nomura den 26 november. Den krävde bland annat reträtt från Indokina och Kina, vilket Japan uppfattade som ett ultimatum. Den 1 december hölls en kejsarlig konferens vid vilken Hirohito formellt fällde avgörandet om krig. Eftersom oljebristen skulle bli märkbar för flottan på våren 1942 sattes angreppstiden till december 1941, och man bestämde sig slutligt för den 7 eftersom det då var söndag på Hawaii bland annat.

Man beredde sig alltså att "slå söderut", detta främst för att ta Burma för att bakvägen kunna anfälla Kina, komma åt Nationalistkinas basområde. I offensiverna som följde tog japanerna visserligen hela Burma och skar av Burmavägen, men att lansera ett veritabelt anfall in i Kina denna väg var svårare. Ser man på kartan är det också en lång väg från burmesiska gränsen till Chungking; dessutom är det bergsterräng. Det måste ha övergått Japans förmåga att anfälla denna väg.

Men skälet med att ta Burma kanske bara var att skära av Burmavägen, för att därmed strypa materielleveranserna till Chungking? Men i så fall var det ett slag i luften, eftersom de allierade efter ett tag öppnade en ny underhållsväg till sin kinesiske bundsförvant, startandes i östra Indien: Ledovägen.

Japanerna misslyckades med att erövra Kina – och de hade gjort det förr, med Hideyoshis stäckta planer på 1500-talet; dennes Korekrig var bara ett första steg i att ta Kina. Men helt omöjligt hade det inte varit; se bara på hur lätt manchuerna tog Kina ett halvt århundrade senare. Det fanns förvisso ett samband, storriket hade försvagats av Hideyoshis fälttåg, och därmed kan konstateras att erövring av ett imperium som det kinesiska kan klaras med ringa styrkor om bara tillfället är det rätta. Således var det ingen naturlag som sa att Japans erövringsförsök av Kina från 1937 och framåt måste misslyckas; Japan hade kunnat ta Kina och inrätta en japansk kejsardynasti eller härskarperiod, en i raden av perifera barbarfolk som översvämmat och krossat jätteriket som mongoler och manchuer före dem, föreställer jag mig. Att detta japanska härskarskikt med tiden torde ha assimilerats i det kinesiska folkhavet (som ovannämnda folk och mogulhärskarna i Indien) är en annan sak.

Att Japan misslyckades med att erövra Kina på 1930-talet berodde dock på att de mötte för hårt motstånd, framför allt från kommunistgerillan, och denna i sin tur stärktes av kampen mot japanerna. Mao lär ha sagt att om det inte varit för kampen mot japanerna hade man aldrig lyckats nå den styrka som möjliggjorde segern i inbördeskriget 1949.

Detta kan föra oss in på postkoloniala resonemang.

- - -

Ända sedan Japans Meijitid hade målet att slänga ut européerna från Asien funnits där: "Asien åt asiaterna!" Nog ogillade japanen i gemen chauvinism och militarism, men att göra sin världsdel fri från kolonialism hade ändå brett stöd.

Kolonialismen var på fallrepet och Stillhavskriget blev katalysator för denna politik, men få européer bryr sig om att nämna detta, ty för dem är japanen alltid lika med en brutal erövrare. Visst var japanerna grymma med förnedring i fånglägren, medicinska experiment på krigsfångar i Manchuriet osv, men lika sant är att japanerna uppmuntrade nationella rörelser i viss grad. Lokala hemvärn sattes till exempel upp i Burma och Indonesien, vilka senare kunde bli nationella arméer i krigets slutskede.

Holländare kan hävda att Indonesiens Sukarno var kollaboratör med japanerna, men vad skulle han göra då? Begråta holländarnas hädanfärd som kolonialherrar? Låt gå för att Indonesien under holländarna hade vissa försonande drag, som detta att halvblod ("indoeuropéer") inte nedvärderades utan kunde nå höga ställningar i administrationen. Dock slogs alla nationella uppror ner med hård hand, där som överallt annars i Sydostasien.

Den vite mannen härskade, uppror verkade omöjligt. Så kom december 1941, med det sänkta Prince of Wales och det "ointagliga" Singapore som föll efter kort kamp. Detta gav råg i ryggen åt envar nationalist i regionen - men få européer erkänner detta, få medger att detta debacle fick bestående konsekvenser. Få syostasiater också för den delen; i deras mytologi skedde all nationell befrielse av egen kraft. Att bli ockuperad av japanerna var väl inget nöje, men nog var det ett "fall framåt" jämfört med att styras av "främmande djävlar", hur progressiva dessa än var. Eller?

Hur som helst. Sydostasien gjorde sig fritt efter kriget, vissa länder direkt, andra senare. Kinas omstöpning var också ett resultat av det japanska krigandet; kommunisterna stärktes av kampen mot japanerna så Mao som jag berört. Japanernas framfart väckte annars stor animositet i Kina, det tog tid innan veritabla fredsförhandlingar kom till stånd; Kina ville länge ha en formlig japansk ursäkt för kriget, något andra Sydostasienländer inte krävt så vitt jag vet. Dock sa en kinesisk politiker om fällandet av atombomben mot Japan 1945: "Det var som om vi själva träffats".

Ett viktigt uttalande: en yttring av panasiatisk frändskap, känslor som inte kan ignoreras. "Asien åt asiaterna" var något som alla i regionen torde ha stött, ingen älskade européerna.

Nåväl. Idag är hela regionen fri från kolonialism, och väst och öst, "vi" och "dom" har inte så mycket otalt just nu i denna del av världen. Ändå finns ett visst förakt för européer än idag i regionen; visst kan man sitta ner och läsa om Japan och Asien och känna valfrändskap med ett och annat, men att det inte bara är att resa dit, dunka folk i

ryggen och sätta sig ner och diskutera buddhismen med första bäste är lika sant. Jag hörde talas om ett hotell i Japan där man hade europeiska dörrvakter utstyrda i löjliga uniformer, ett sätt att implicit förlöjliga oss.

Nog finns fientliga känslor mot occidenten än idag där borta. Inte så att de är eviga och obotliga, nog kan man bygga broar, men man bör känna till sin historia om man som västerlänning kommer till Japan.

3. Siden, svärd och lackarbeten

Takeda Shingen

Flöjten spelar viss roll i japanskt liv. Man kommer här bland annat att tänka på munken Kahua som kallats till mikadon för att undervisa denne om zen. Men munken stod bara tyst inför sin suverän tills han tog fram sin flöjt, blåste en enkel ton, bugade och avlägsnade sig...

Sedan var det under Gempeikriget, striderna mellan Taira och Minamoto på 1100-talet. En duell utkämpades mellan Kumagai Naozane och Taira Atsumori och den förre fick övertaget, men när han slet av sin vedersakare hjälmen såg han att denne endast var en 16-års pojke med förfinat hovutseende: vitsminkat ansikte och svärtade tänder. Kumagai veknade och ville ge honom fri, men samtidigt infann sig en massa Minamotoanhängare på platsen. Kumagai sa:

- Om du ändå måste dö, låt det bli av min hand. Jag ska se till att det bes böner för dig när du är död!

Ynglingen gick med på detta. Kumagai dödade honom, högg huvudet av liket som seden var.

När Kumagai tagit vara på huvudet och genomsökt likets kläder fann han en flöjt i bältet. Han hade förvisso hört flöjtmusik natten före och reflekterat över det faktum att ingen av de egna krigarna kunde spela flöjt, dessa osofistikerade Minamotos. Kumagai övergav senare krigarlivet helt och blev munk, och lediga tider fördrev han med att spela flöjt.

Ytterligare en flöjtstory är denna. Det var när daimyon Takeda Shingen 1573 belägrade Tokugawa Ieyasus borg Noda i Mikawaprovinsen. Försvarena höll i ett trängt läge på att dricka upp all saké för att den inte skulle falla i fiendens händer, och larmet från detta festande kunde höras av den belägrande styrkan. De fick också sin uppmärksamhet fångad av flöjttoner; de kom från en samuraj som satt på en bastion och spelade flöjt.

Shingen fick för sig att han skulle lyssna närmare på flöjtspelet så han approcherade stället för att höra bättre. Då bar det sig inte bättre än att han upptäcktes av en vakt med musköt; denne lade an, siktade och sköt mot Shingen som träffades i huvudet och avled.

Takeda Shingen är annars mest berömd för sina strider mot en granne, Uesugi Kenshin. Man tvistade om en buffertzon mellan sina båda provinser, Echigo och Kai. Den största drabbningen mellan de båda var det så kallade fjärde slaget vid Kawanakajima, 1561. Vid ett tillfälle under detta ska en ryttare ha slagit sig fram till Shingens uppehållsplats där denne satt på sin fällstol; inkräktaren var klädd i grönt med vit pannbindel (*hachimaki*) och det sägs att det var Uesugi Kenshin himself. Hur som

helst anföll ryttaren Shingen som försvarade sig mot fiendens svärdshugg genom att resa sig från sin stol och som skydd hålla upp sin solfjäder, en speciell strids-solfjäder med metallhölje.

Ett annat mellanhavande mellan Takeda och Uesugi var när den senare vid ett tillfälle fått slut på salt i sin provins. Shingen vägrade dra nytta av detta den andres trångmål, utan släppte igenom en salttransport. En storsint ande, arkaisk idealist och ädel riddartyp: en pre-machiavellisk typ.

Så vem var han, Takeda Shingen? Var han "den bäste daimyo Japan aldrig haft"? Hans provins var stor och välordnad, och om inte "om" hade varit kunde han mycket väl ha blivit den som marscherat mot Kyoto för att ta makten i riket. Dock var Shingen kanske lite gammeldags; ridderligheten som den han visade i saltepisoden kanske var lite out of place i dessa dagar, det var det nakna våldet och utbredandet av makt som var dagens lösen. Machiavellism.

Shingen hade en välskött provins i sitt Kai men den låg lite avsides där i norra Honshu, omslutet av berg. Nyheter tenderade att nå dit lite senare, som detta med eldvapnen; Takedaklanen kom aldrig att använda dessa, till skillnad från bland andra Nobunaga som ju vann maktkampen. Det slumpar sig att Takedaklanen besegrades av just Nobunaga; Takeda hade en i och för sig stark här på 15 000 man med ett gott kavalleri, men det skulle inte förslå vid Nagashino 1575.

Detta år var Shingen död, hans son Katsuyori hade tagit över. Det skulle göras upp med Nobunaga, vars soldater marscherat ut från en borg i Mikawaprovinsen mot det närbelägna Nagashino. Varje soldat bar med sig spjälor till ett staket, som byggdes upp på valplatsen och bakom vilket Nobunagas musketörer grupperade.

Slaget började. Takeda med sina stolta traditioner kunde inte förmås till en försiktig strategi, utan anföll igen och igen med kavalleri och infanteri. Stötstenen blev Nobunagas musketörer bakom sitt staket, men inte ens med en taktik som kallades "dödsskölden" lyckades Katsuyoris manna bryta igenom. Metoden gick ut på att första ledet skyddade det bakomvarande genom att utsätta sig för fiendens eld, följt av nästa och nästa och så vidare. Katsuyori fick slå till reträtt. När slaget var över hade han förlorat bortåt 10 000 man.

Det gick snabbt utför med klanen. Några år senare hade Katsuyori bara en handfull anhängare kvar; han flydde från bebodda trakter med sin familj och några medhjälpare, och vid ett avsides bergspass någonstans i Honshu hade de sitt sista fäste. Följeslagarna försvarade Katsuyori med fru och son medan Nobunagatrupper angrep dem. Katsuyoris fru tog så självmord, Katsuyori högg av hennes huvud och far och son begick sedan seppuku.

Takedaklanen hade för övrigt ett heraldiskt vapen (*mon*) med elementen berg, träd

och vind. Detta uttyddes: stilla som trä, stadig som ett berg och snabb som vinden.

Att klanen föll hade enligt vissa djupare, mytologiska skäl. Det var nämligen så att Takeda Shingen förälskade sig i en ung flicka på ålderns höst och gifte sig med henne, men man tyckte att det hela verkade osunt och gissade att hon förvridit skallen på honom. När det så visade sig att resultatet av förbindelsen, Katsuyori, orsakade klanens fall, drog man slutsatsen att flickan hade varit en räv i kvinnohamn. Räven ses som ett ondskefullt väsen i japansk mytologi.

I Kurosawas "Kagemusha - spökgeneralen" förekommer denna Takedaklan. Jag vill minnas att man i en scen retirerar från en drabbning, men Shingen i arriärgardet rider upp på en klippa och blir stående där, uppsutten och präktig, för var och en att se. Fienden hejdas därmed i sitt förföljande, man slås av denna syn, detta Shingens personifierade mod, denna utstråling. Han projicerar sin aura på hela det omgivande landskapet.

"Det som göms under blad"

Man har läst urkunder, har plöjt klassiska texter för att få svar på den brännande frågan: hur tänker en soldat, hur ser hans typiska mentalitet ut? Man har botaniserat i berömda verk för att få kläm på soldatens *frame of mind* men inget har förmått ge ett svar. Man har förvisso stött på texter som berör detta hur soldater ska vara, men dessa har för mig alltid verkat intetsägande, de går inte in i problemets kärna; detta kan jag påstå efter att ha läst kapitel i ämnet i Gamla testamentet, Nietzsches "Så talade Zarathustra" och Machiavellis "Fursten".

Man är lämnad på bar backe och har fått stenar för bröd, intetsägande svar av svamlade gurus. Så läser man en vacker dag den japanska "Hagakure" och träffas av dändimpen – för där står, svart på vitt, att en samuraj ska vara medveten om döden, vara medveten om att han ska dö. Detta är vad som gör en soldat till en soldat, hans definierande egenskap.

Man bugar gravitetiskt och ler inombords, känner obeskrivlig harmoni; man förstår att letandet är över. Man har fått svar på frågan hur soldaten tänker – för det är helt enkelt så att *krigarens väg är dödens väg*, en samuraj ska vara medveten om döden. Han behöver inte inympas egenskaper såsom lojalitet, mod och sonlig vördnad, ty medvetandet om döden för de andra med sig.

Detta säger "Hagakure" och löser därmed *samurajfilosofins gordiska knut*, blir ett alexanderhugg genom all doktrin som handlar om "krig och krigsfolk" – och detta inte bara för de västerländska försöken på områden utan även de japanska. Jag menar, man har ju läst olika uppräknings på hur samurajen borde vara, olika listor på goda egenskaper han skulle ha; förutom de ovannämnda lojalitet, mod etc kan det vara sådant som beslutsamhet, koncentration, offervilja. Men hur enkelt är det inte att säga som Hagakure: "Lämna allt bakom dig, gå dödens väg".

Hagakure är en instruktionsbok för samurajer, en bushido-urkund, en guide för den som vill vandra krigarens väg. Den skrevs av en viss Yamamoto Jocho i början av 1700-talet. Fundamentet i läran låter enkelt och är enkelt, men det enkla är svårt som Clausewitz sa. Clausewitz har ju med sin "Om kriget" kallats "the master of the obvious", och samma epitet kunde sättas på Yamamoto med hans bok.

Krigarens väg är dödens väg, detta är grundkonceptet i Hagakure, sedan följer olika tematiseringar av det hela. Som detta med "börja dagen med att dö": Yamamoto säger att lojalitet intill döden kräver daglig övning som börjas med att meditera stilla, föreställande sig olika sätt att dö: av pil och båge, skjutvapen, spjut och svärd, samt drunknad, träffad av blixten och så vidare. Detta, säger författaren, uppammar inte försiktighet utan det rakt motsatta: beslutsamhet att dö. En mer soldatmässig, andlig morgongymnastik än

denna är svår att tänka sig...

Vidare: dör man utan att ha fullgjort sitt uppdrag dör man visserligen förgäves, men man dör inte i vanära heter det. Detta är en viktig distinktion, en som visar hur samurajerna tänkte; den kan sägas illustrera detta med principuppfyllelse framför måluppfyllelse. Detta kan också sägas vara grunden för Yamamotos tes att man som samuraj inte bör hänfalla till *bluff*; det är bättre att i en strid misslyckas stort, exempelvis förlora på ett tidigt stadium, än att vara alltför hårt inställd på att vinna. I det senare fallet kan man nämligen lockas ta till knep och finter.

Ett tredje exempel på temat "princip före mål" eller "ärlighet varar längst", är Yamamotos hävdande att man inte ska beräkna allt utifrån om det leder till vinst eller förlust. Ur vardaglig synvinkel är det ju en vinst att leva och en förlust att dö, men med ett dylikt ideal för ögonen är man ingen stridsman längre. Och inte blott samurajer har nytta av att avstå från att kalkylera allt, utan även vanliga människor vill jag hävda; beräknar man allt enligt vinst eller förlust blir man nämligen en ytlig räknenisse i allt man företar sig, en ängslig typ, en "rädd aktör" och ingen redaktör.

Det sistnämnda kan med Yamamoto även uttryckas: i en 50/50-chans att överleva bör samurajen välja döden. Att här med intellektet avgöra vad som är rätt alternativ är omöjligt och om samurajen börjar spekulera förlorar han sin beslutsamhet.

Vissa börjar dagen med en schlager, samurajen börjar dagen med att dö – och sedan ska han träna och ligga i, bli bra på det han gör – och sedan, säger Hagakure, intala sig att han är landets störste krigare. Detta kan tolkas som att *högfärdighet är en dygd* för krigarnaturer. Dramats *miles gloriosus* är kanske jobbig att träffa på i verkligheten, men han är en tidlös typ, en sann typ. Hellre en skrävlande krigare än en blyg. Tänk också på de la Chapelles soldatinstruktion för karolinerarmén, där det sas att soldaten bör vara "en smula högfärdig"...

Det ligger visdom i detta: en krigare utan stolthet är ingen krigare. Se bara på generaler i olika länder (en Patton, en Ehrnroot) som tveklöst säger att det egna landets soldater är världens bästa; vita lögner nödvändiga för kårandan.

Hagakure hävdar vidare att samurajen alltid ska tänka i termer av "här och nu" för endast så kan han ständigt vara aktionsberedd, beredd att offra livet för sin herre. Krisen kan vara runt hörnet, hur lugn vardagen än verkar. Hagakure hävdar även att det är dåligt att vara ekvilibrist, vara expert på en konst som exempelvis svärdsfäktande, för man blir då blind för allt annat än den egna sysslan. En sund inställning till krigarlivet; bli inte en robot, skaffa dig utblick. Här kommer man att tänka på 1600-talssamurajen Musashi som var skicklig med svärdet men för den skull ingen ekvilibrist; han var emot alltför invecklade fäktinstruktioner, sådana där man ställde upp 36 svärdsrörelser. Musashi hävdade att det bara fanns fyra: från höger till vänster, från vänster till höger, uppifrån

och ner och nerifrån och upp. Enkelhet, *master of the obvious!*

Det om samurajer, men Hagakure tar även upp allmänna förhållanden. Till exempel bör enligt Yamamoto ett möte hållas först sedan alla närvarande nått konsensus i aktuell fråga. Detta sägs präglade mötesstilen även i det moderna japanska näringslivet, mötet som formalitet. Det kan låta främmande för en del; möten är väl till för att diskutera, låta åsikter korsas som klingor, tes möter antites för att bli syntes? Men visst förekommer den japanska stilen även i västvärlden; jag kommer att tänka på Nokia på 80-talet som tillämpade inofficiellt beslutsfattande, och det formella mötet bara blev ett insegel, en tom formalitet. Detta var under Kari Kairamos glada dagar.

Vidare finns i Hagakure en massa praktisk levnadsvisdom, som till exempel maximen att man ska vara särskilt ödmjuk sedan man fyllt trettio; man inte ska rota sig i sina vanor, vilket man kanske tenderar att ha gjort vid denna ålder. Man ska se upp så att man inte stagnerar utan behåller förmågan att lära, bli nyfiken, förundras. Här kan man tänka på Napoleon; för att inte bli slav under sina vanor såg han till att inte skaffa sig några. Sägs det.

Små saker bör tas på allvar, säger Yamamoto. Denna idé har jag i annat sammanhang sett formulerad som: "Små saker bör ägnas stor möda, stora saker bör behandlas med lätthet." (Av samurajen i den amerikanska filmen "Hundens år".) Det visar på en god insikt i människans begränsningar. Exempelvis kan ju alltför mycket grubbel över de stora livsfrågorna vara kontraproduktivt, man grubblar och grubblar och kommer ingen vart; istället bör man ägna tiden åt något enklare, något man klarar av att lösa, varunder man kanske når en lösning även på de stora frågorna. Minns här modsens lag: "Ditt första budord ska vara tvättråden på din skjorta". Visst var detta dandyism, men det kan lika gärna vara första steget till ett andligt liv.

Yamamoto säger att så länge samurajen är lojal till sin herre, allmänt modig och seriös, gör det inget om han har smärre brister, är självisk eller retsam osv. Detta, tycker jag, visar på ett sällsynt drag av pragmatism i en moralkodex som denna, texter som annars tenderar att lista höga principer sida upp och sida ner, ideal en masse utan pardon. Liknande pragmatism återkommer när Yamamoto citerar ordspråket *fiskar lever inte i klart vatten*, tolkat som: eftersom vi inte lever i en fullkomlig värld, bör man inte vara för sträng när man dömer sina medmänniskor.

Samurajen ska alltid tänka i termer av "här och nu" sa jag tidigare, Hagakure betonar att man ska koncentrera på ögonblicket: "Nu är ögonblicket och ögonblicket är nu". Detta kan påminna om don Juans ord till Castaneda: "Det finns bara här och nu!" Detta är om ni frågar mig höjden av enkelhet, höjden av visdom; inga undanflykter, tänk inte för abstrakt. "Gör vad du kan med det du har där du är" som amerikanen sa. Allmänmänsklig filosofi i Hagakures anda.

Några ord om Yamamoto själv. Han levde 1659-1719 som samuraj under

Sagaprovincens daimyo. När Yamamoto var 42 dog denne daimyo; Yamamoto tänkte därmed begå självmord av lojalitet, men den nye daimyon hade i modern anda förbjudit sådant. Yamamoto levde då istället ut sina sista 20 år i avskildhet under vilken han idkade zenstudier och skrev Hagakure. Han hade två döttrar och en adoptivson.

Allra sist kan man fråga sig vad detta "Hagakure" egentligen betyder, rent ordboksmässigt, och själv föredrar jag tolkningen *det som göms under blad*.

De 47 ronin

Hur roligt är det inte att berätta en historia, en rak story med början, mitt och slut. Det må vara en saga eller en faktisk händelse, det kvittar; berättelsen får dig i sin makt, berättelsen berättar sig själv.

Så varför inte återge denna äktjapanska story med inslag som heder och hämnd och ond bråd död? Jo, det ska jag göra; plats på scenen för *de 47 ronin*.

- - -

En adelsman vid namn Asano Naganori hade fått en tjänst vid hovet som en av två lakejer åt shogun, en hederspost. Vid ett tillfälle skulle de två presentera varsin gåva till hovmarskalken, herr Kira, men Asanos gåva var inte lika fin som den andres; detta gjorde att Asano kände sig bortgjord, han "tappade ansiktet" som det heter i fall som dessa. Till saken hörde att Asano hade en kunnig medhjälpare som hette Oishi Kuranosuke som hade kunnat hjälpa honom med etikettsfrågor, men nu var denne bortrest så Asano var hänvisad till sig själv.

Sedan gällde det en mottagning för shogun, själve Tsunayoshi, i tronsalen på slottet i Edo – men Asano klädde sig fel, och det var Kira som medvetet hade instruerat honom fel som hämnd för den ringa gåvan. Asano blev rosenrasande och drog sitt svärd där i tronsalen för att attackera Kira; det hann nätt och jämnt komma till blodvite, Kira sårades i pannan men annars hölls Asano tillbaka av tjänare.

Moralkonflikt: Asano hade skymfats av Kira men han hade själv skymfat shogun genom att dra blankt i dennes närvaro, så för detta tvingades han ta självmord. Oishi, hans adjutant som varit borta under själva händelsen, kom hem och fick se sin herre just som denne skulle döda sig. Asano sa inget, bara satt där med sitt seppukusvärd mot buken, tittande på sin adjutant med innebördsdiger blick. Sedan dödade han sig.

Oishi visste vad han måste göra, och i förstone sammankallade han Asanos alla vasaller och erbjöd dem ekonomisk ersättning ur Asanos tillgångar. Detta accepterades av några, men dessa ses endast med förakt av eftervärlden; de fick sin pekuniära ersättning och försvinner därmed ur denna berättelse.

De 47 kvarvarande av Asanos vasaller beslöt sig för att hämnas sin herre. Det är detta som gjort dem legendariska, att de handlade som riktiga samurajer trots att tidsandan inte riktigt främjade ett sådant handlande. Några krig fördes inte på den här tiden, Japan var avstängt från omvärlden och samurajerna hade svårt att motivera sin rangställning i samhället. Handelsmän och hantverkare däremot som stod lågt på samhällsstegen, hade desto större inflytande genom sin ekonomiska makt; många samurajer stod i skuld till dem.

- - -

De 47 beslöt sig för att hämnas. Oishi var ledaren. Han hade en plan att man skulle dra

sig tillbaka till Kyoto och ligga lågt ett tag, men när uppståndelsen lagt sig kunde man slå till, säg efter en à två år. Men innan dess skulle man låtsas som ingenting, man skulle leva som vanligt; ett läge av "aldrig tala om det, alltid tänka på det".

De 47 började sin cover-up. De levde som slödder och lät omgivningen veta det; bland annat skilde sig en från sin fru. Omgivningen dolde inte sitt förakt. Oishi möttes till exempel en gång av en gammal bekant; denne frågade då om han inte tänkte hämnas på Kira, men Oishi svarade genom att dra fram en del av sitt svärd och visa hur rostigt det var...

Tiden gick och det började bli dags för handling. Den 14 december 1702 skulle det ske; Ruth Benedict säger att det snöade, ett visst färgtryck däremot visar en månljus natt, så vi väljer det senare för bättre atmosfär. Sällskapet samlade sig och bröt sig in i Kiras hus i Edo - och först kunde de inte hitta honom, men efter ett tag träffade de på en figur ute i vedboden. Denne sa sig dock inte vara Kira utan gårdsförvaltaren, men en av ronin kände igenom honom som Kira på grund av äret i pannan som Asano gett honom.

Vad hände? De dödade honom varefter de skar av huvudet och bar det i triumf till en gravplats. Där placerades det ovanpå Asanos grav; jämför här Taira Kiyomoris död då han sa "placera Minamoto Yoritomos huvud på min grav". Även i gamla fältslag högg man huvudet av lik och hade formliga ceremonier under vilka dessa betraktades.

De 47 ronin hade hämnats sin herre, de hyllades som hjältar, men ur samhällligt perspektiv var det hela betänkligt. Shogun ansåg sig inte kunna ha band med ronin som strök omkring i landet och hämnades, samurajheder eller inte; det störde ordningen, hotade centralmaktens våldsmonopol, dess suveränitet.

Så var det: Japan var som antytts inget lösligt feodalrike vid tiden utan en genomorganiserad centralstat, där fanns inte plats för medeltida samurajkodex. Alltså tvingades de 47 av shogun att begå självmord på den formella anklagelsen att ha utfört "oproklamerad hämnd".

Detta är kanske vad en västerlänning skulle kalla ett sorgligt slut, men japanen ser det nog inte så, det var ju samurajens plikt att följa sin herre i döden. De 47 hade kanske tagit livet av sig ändå, tids nog; att vara herrelös samuraj, *ronin*, var i sig något föraktligt enligt gammal sed. Hur som helst begick de sitt seppuku under en officiell ceremoni och kom att hyllas som hjältar.

Om och kring samurajer

Låt mig tala om *japanska svärd*.

Henry Scott Stokes, Mishimavännen, gick en dag på bio i Japan för att se en gangsterfilm. Han bänkade sig, såg filmen rullas upp och förvånades över att de slogs med *svärd*. En modern miljö, moderna gangsters i en stad - och svärd.

Alla officerare världen över har en *värja*, en paradsabel att bära till högtidsdräkt. Japanska offer i andra världskriget bar dock sina även i fält som befälssymbol, fälttecken, värjan dragen och "följ mig!" Ofta var det sedvanliga salongssablar men de som hade tillgång till gamla samurajsvärd bar dessa. I slutstriderna på öarna 1944-45 användes svärden ofta som "sista vapen" jämte bajonetter, skarpslipade spadar och vad man nu hade.

Inför rysk-japanska kriget hade amiral Togo kallat till konferens på slagskeppet Mikasa. Officerarna kom till chefsrummet, och på bordet låg ett draget samurajsvärd. Alla förstod vad det betydde: krig.

Svärdsfakta, svärdsanekdoter; allt detta torde visa att svärdet än idag är en levande symbol i Japan. Det klassiska samurajsvärdet var för sin del vasst, rakbladsvasst, duellerna var ofta över på sekunder. Kontrahenterna möttes och innan man visste ordet av låg den ena på marken i sitt blod. Det var inte fråga om något utdraget fäktande.

Hur kunde svärden vara så vassa då? Jo, metallen var *vällad* i miljontals skikt vilket gav en kombination av skärpa, hårdhet och flexibilitet. Denna vällning gjordes genom att vika metallen gång på gång, vika och hamra ut den ungefär som man kavlar en smördeg. Västerländsk vällning däremot görs med parallella järntenar som flätas och sedan smids ihop; våra svärd blev därmed aldrig så vassa som de japanska och sättet att fäktas med dem var annorlunda.

En anekdot om skärpan hos samurajsvärden är denna. En samuraj besökte olika smeder för att köpa det perfekta svärdet, men han hittade inget som svarade mot hans krav. Så kom han till en smed som demonstrerade sitt svärd på detta vis: svärdet stacks ner i en flodbotten, och ett löv som kom flytande nuddade eggen och klövs mitt itu.

Det typiska japanska svärdet var eneggat och lätt krökt, ett slags sabel alltså. Svärdet hade sin storhetstid under Japans högmedeltid; på 1500-talet kom så eldvapnen som konkurrent, men de förbjöds ju i början av Tokugawatiden så svärdet kvarstod som samurajvapen. Deras roll blev nu mest symbolisk, det fördes ju inga krig. Det kom en lag om att endast samurajer fick bära svärd; sinnebilderna av samurajen med sina två svärd i bältet, ett kort och ett långt, är från denna tid. Många svärd tillverkades nu, förnämliga praktpjäser, och än idag tillverkas svärd i Japan enligt gammal sed; man har smeder som är "levande nationalklenoder" och avlönas av staten. I samma kategori finns kimonoskräddare, bonsaiodlare med mera.

Eldvapen

På 1500-talet kom portugiser till Japan och började sälja luntlåsmusköter till hugade daimyos och snart lärde sig japanerna att tillverka dessa vapen själva. Smidekonsten stod på en hög nivå; kunde man åstadkomma svärd där metallen var vällad i miljontals skikt, var det ingen oöverkomlig sak för en smed att tillverka ett rör med bakstycke och tändmekanism. Typiskt för den inhemska modellen var annars en låda av lackarbete placerad över avfyrningsmekanismen; luntan, brinrården fastsatt i hanen, var känslig för fukt. Samma problem hade man i Europa, men någon lösning på detta tycks inte ha kommit förrän man här införde flintlås, som gav gnista åt krutet à la cigarrettändare.

Luntlåsmusköternas skottvidd kunde vara mellan 50 och 100 meter. Träffbilderna var dåliga, men på 1500-talet var det effektivt nog. Nobunagas användande av eldvapen vid Nagashino 1575 knäckte ju som exempel Takedaklanen.

Under Edotidens isolering hände sig alltså det märkliga att man helt slutade tillverka handeldvapen i Japan. Användningen av dem förbjöds. Utöver detta fanns kanoner i landet, importerade pjäser av europeiskt ursprung – och dessa kanoner, främst placerade i landets kustfort, var enligt Turnbull lika farliga för brukaren som för eventuella fiender. Man hade en flera meter lång fyrsticka vid avfyrning, eftersom man var rädd att pjäsen skulle explodera i synen på artilleristen; pjäserna var ju så gamla, metallen var spröd och sprucken. Mycket riktigt kunde de japanska kustforten inte avvärja de västerländska marina påhållningarna på 1800-talet, bland annat den vid Shimonosekiundet 1864 då en västeskadet helt sköt sönder kustforten.

Japanska *hästar* var rätt små, så för att inte en bepansrad ryttare skulle bli för tung måste kroppsskyddet vara lätt. Det kunde bestå av järnfjäll sammanknutna med läderband eller bambuflätningar förstärkta med jade. Japanska *hjälm* är ett kapitel för sig, försedda med hjorthorn, vingar, demonmasker och näbbar och vad det nu är. Man måste beundra formrikedomen.

Det fanns alltså japanskt kavalleri men hästaveln var inte så utvecklad; hästar var rätt sällsynta. Japanska adelsmän måste inte rida vart de skulle som europeiska ädlingar, de kunde lika gärna gå, det var inget vanärande i det. Sinnebilden av samurajen är för mig mannen med rakad hjässa och hår tillbakadraget i en knut i nacken, klädd i *hakama* (byxkjol), två svärd i bältet och praktiserande landskapet till fots - så som man sett Mifune i Kurosawas filmer och Ogami i serien "Ensamvargen", och som man tänker sig Musashi där han gick Japan runt i jakt på dueller.

Ordet samuraj

Ordet *samuraj* kommer enligt Turnbull från verbet *samurau* (eller *saburau*) som betyder "tjäna"; en samuraj är alltså en som tjänar. Samurajerna ägnade sig förvisso åt att strida, men ordet i sig har inget med detta att göra. I så fall har man ordet *bushi* som

betyder "krigare".

Miyamoto Musashi

Miyamoto Musashi levde mellan åren 1594 och 1645. Han var tuschmålare och svärdsman, vandrandes runt från skola till skola, från stad till stad, hela tiden utkämpandes dueller. Han lär ha dödat sin förste vedersakare när han var tretton.

Musashi tog tjänst hos olika feodaltherrar som soldat. Han deltog bland annat i slaget vid Sekigahara år 1600; Yoshikawas roman om denne Musashi börjar i efterdyningarna till detta slag. Här var Musashi på den förlorande sidan vill jag minnas, men han deltog senare i Shimabaraupproret på den vinnande sidan, shogunatssidan.

En strid uppenbarar endast något som redan existerar; striden är avgjord före den börjat, eftersom den som vunnit den *redan vunnit den i sitt sinne*. Så lärde Musashi i "Fem ringars bok", och det kan få en att tänka på Patton som var rätt klar på den strid *han* skulle utkämpa i Frankrike 1944. I hans kvarlåtenskap fann man till exempel en karta från 1943; den hade framryckningsvägen genom Frankrike utstakad, den väg Pattons 3:e armé också kom att ta när det begav sig. Visst planeras det alltid i förväg för operationer men man kan ju heller aldrig veta hur långt ens planer förverkligas, fienden gör ju sina motdrag också. Här sammanföll dock planen med det som blev verklighet; Patton hade redan utkämpat striden i sitt sinne.

Ännu ett exempel på fenomenet är detta, när en viss Charles Yeager skulle försöka genombryta ljudvallen i raketplanet Bell X-1 1947. Han hade på känn att det skulle gå vägen, han trodde till skillnad från majoriteten *inte* att någon "ljudvall" i form av ett solitt hinder fanns där uppe i luften, vid ljudets hastighet. Han hade redan genombrutit ljudvallen i sitt sinne, innan han realiter gjorde det i oktober 1947.

Musashi vandrade omkring och han hade en filosofi bakom detta, för en vandringsman tar aldrig med sig mer än det han behöver; driften att äga saker, att samla på sig onödiga prylar, motas i grind. Dessutom skärper vandrandet vaksamheten: när man är på vandring kan vad som helst hända, döden kan vänta bakom nästa vägkrök – eller lyckan, frillan, nåden, vad du vill. Vad man än möter måste man bemästra det; man måste låta den andre *röra sig till ens egen rytm*. Man måste bli situationernas herre.

Musashi nämner i sin bok att det finns fem element, vilket är betecknande för asiatisk ontologi. Utöver de fyra som vi räknar med (jord, luft, eld vatten) har man i Ostasien även "tomhet", sanskrit *shûnyatâ*. Kanske är termen *akâsha*, rymd, bättre; någon veritabel tomhet existerar ju inte, även världsrymdens så kallade vakuum är ju genomdraget av strålning, energi och partiklar.

Det har även i väst laborerats med fem element; det talas om *quinta essentia*, "den femte substansen" i vissa källor. Målet för fäktmästaren var hur som helst att verka i detta femte element, där allt skulle bli "en lek, ett av sig självt snurrande hjul" för att tala

med Nietzsche. Den dag man kunde "dansa på svärdseggen" var man fullärd.

Enligt Musashi var den andliga disciplinen viktigast. Det gällde att bli ett med elementen, vara trygg i sig själv. Det var kungsvägen, det enda man behövde minnas: att bli ett med sitt svärd, med universum, med allt.

Tuschmåleriet som Musashi ägnade sig åt kan för övrigt betraktas som "andlig svärdskonst". I båda konsterna ska inga världsliga spekulationer vara för handen, ingen fixering vid förlust och seger eller lyckande och misslyckande. När handlingen står över sådant är den ren, den blir sin egen belöning.

En Musashimålning som explicit förenar målandet med svärdet visar en fågel sittande på en vidja; om man tittar noga ser stängeln ut som ett svärdsblad à la japonaise.

Ninjas

Stefan Stenudd säger i kommentaren till svenska utgåvan av Musashis bok att denne egentligen var lite kontroversiell. Han förespråkade bland annat knep och finter i sin svärdskonst, som att slåss med två svärd till exempel; detta gör Musashi till en något otypisk samuraj, för samurajen så som vi möter honom i Hagakure skulle vara en ädel figur som stred med öppna vapen och inte hänföll till list och svek.

I det gamla Japan fanns dock en komplett tradition, en fullt utvecklad skola som hyllade listen, som var rakt motsatt de principfasta samurajerna. Det var ninjas.

Ninjas ansåg att målet helgar medlen. Vidare ansåg de att svärdet bara var ett själlöst vapen, medan samurajen bugade för det och ansåg det hade en själ. Därför var ninjasvärd strikt funktionella, de saknade dekor i form av damaskering och konstnärligt utformad parerbricka som samurajsvärd ofta har.

Ensamvargen och hans valp

När jag var liten läste jag mycket serier, jag var till och med med i Seriefrämjandet ett tag. Sedan slutade jag, tappade intresset för serier och började med litteratur istället, inte av snobbism, utan för att det helt enkelt gav mer.

Åren gick. En vacker dag köpte jag så några ex av serien "Samurai", började läsa och förstummades: "Jag läste en rad, läste två, mitt hjärta började att slå"... Vad är detta tänkte jag, vilket makligt tempo, vilken annorlunda rytm... Skaparna var inte rädda att läsaren skulle förlora tålamodet, flera sidor kunde gå utan att något hände: huvudpersonen går genom ett landskap, solen silar genom grenverket på ett träd, bergslandskap breder ut sig till horisonten. Här rådde inget krav på action från ruta ett som i västerländska serier; detta var en fullmogen serie, en vuxen serie.

Det var mer som fängslade, som personskildringen som inte var av denna världen med minspel och nyanser. Det var realism men ändå stiliserat. Och det fanns actionscener med en symfonisk känsla, det fanns masscener, splittrad tid och omtagningar.

Det rör sig om serien "Ensamvargen och hans valp", författad av Kazuke Koike och tecknad av Goseki Kojima. Den utgavs i Sverige en gång i tiden betitlad "Samurai". Hela sagan om denne Itto Ogami och hans kamp för upprättelse hann man inte översätta, men den som så önskar kan skaffa sig amerikanska utgåvor.

Serien har bland annat ett intressant idéinnehåll. Ta bara "Muren utan portar" där Ogami får i uppdrag att mörda en överstepräst, varför kan här kvitta. Han smyger sig på denne i ett tempel, ska till att hugga ner honom bakifrån där han sitter och mediterar men då visar det sig att han inte kan göra det, hugget vill inte falla. Prästen förklarar sedan varför det inte gick: den som ska till att strida projicerar nämligen en aura, vare sig man är segerviss eller rädd, och ens motståndare måste göra detsamma, de projicerade aurna måste förenas för att strid ska kunna uppstå. Men om motståndaren är helt harmonisk projiceras ingen aura; den stridslystnes aura slår tillbaka mot honom själv, vilket var precis vad som hände i detta fall.

Detta slår mig som höjden av visdom: "it takes two to tango" även i en strid. Man kommer här att tänka på dörrvakter som tar udden av bråkiga köpersoner genom att *prata ner* dem, vägra sätta hårt mot hårt vilket bara skulle uppmuntra bråkmakaren att slåss; nej lugnt och fint bara, vägra slåss på den andres villkor. Projicera ingen stöddig aura utan fånga mentalt upp den andres stötar genom att distrahera, inled en dialog. Vissa bättre dörrvakter använder denna metod, liksom poliser som ska förhindra bråk.

Jag kommer här också att tänka på *tårtkastarna*, ett fenomen som var i ropet för ett tag sedan. En löslig grupp med mål att trycka en tårta i nyllet på politiker och andra höjdare för att ta ner dem på jorden, en taktiskt sett lyckosam aktionsgrupp. Men

varför upptäcktes de inte? Svar: de projicerade ingen aura. Aktuella livvakter tenderar att pejla in hotfulla personer, tunga attentatsmän, folk med ont i sinnet; dessa projicerar en aura. Men tårkastaren är ju bara en pajas, han flyger under radarn så att säga.

Jag kommer också att tänka på taktiken med passivt motstånd som Gandhi lanserade. Vilken underbar metod om man vill göra sin motståndare konfys; inget skanderande, inget stenkastande, nej, bara sitta fredligt ner och sjunga sånger. En kravallpolis som ser en maskerad stenkastare däremot tänder direkt: *där* är hotet, *där* är fienden; deras respektive auror förenas och strid uppstår. Men vad göra med en person som kämpar med fromheten och harmonin som uttryck? Man forslar bort dem så klart, men någon tillfredsställelse av det hela torde inte polisen få, dessa demonstranter är ju lika glada såväl före som efter ingripandet.

Vi går till en annan serie, "Köldens ankomst". Åter får Ogami ett uppdrag som lejd mördare, han ska döda en daimyo som byggt en borg vilket projekt sugit ut dennes provins. Till saken hör att daimyons län ligger på framlidne Takeda Shingens område; denne förbjöd uppförandet av borgar i sin provins, vilket föranlett några vasaller att leja Ogami för dådet. Denne gillar deras filosofi, som är att Takedaklanen vann sina segrar genom att "rycka fram som en snöstorm", inte genom att bygga borgar. Ogami utför dådet i borgens tronsal och kostar sedan på sig en föreläsning för daimyons anhängare: folket ska vara borgen, murarna och vallgraven, för krig vinnas genom anfall och inte försvar: "Takeda Shingen levde hela sitt liv utan att gömma sig i en borg!"

Kloka ord. Och aktuella: Maginotlinjen, Eben Emael och Bodens fästning fungerade aldrig som avsett, moderna krig vinnas inte genom att stänga in sig i fästningar.

Ogami träffar en gång på en man som stötts ut ur sin klan eftersom han vägrat att offra livet för att rädda en brinnande borg. Visst ska samurajer lyda anser denne ronin, men borgar kan byggas upp igen, människoliv är förgängliga. Intressant tolkning av begreppet lydnad, som ju är så centralt för samurajen.

Annat man minns är äventyret i gangsterstaden ("Jungfru, sköka") där Ogami räddar en flicka från att prostituera sig. Slutscenen är på bordellmammans kontor; hon bränner kontraktet och flickan är fri, och nu undrar hon om Ogami tänker döda *henne*. Nej, säger Ogami, men han drar sitt svärd och hugger sönder några dockor som står uppställda där på kontoret. Detta säger han att han gjorde för att uppfylla en gammal skökas sista önskan, en som kastades ut från bordellen ifråga då hon drabbades av sjukdom. Dockorna ifråga hade hår från döda prostituerade, kläder gjorda av deras dräkter. Den gamla skökan bad honom "döda" dem som symbolhandling. "Döda prostituerade kvinnors hat bor i de dockorna"...

Visst är "Ensamvargen" ibland en rätt våldsam serie. Men det är inte sedvanligt underhållningsvåld, det är tragik med i spelet. Det må rinna blod i serien, men det är inte

teaterblod utan äkta blod: *stage blood is not enough!* som Mishima sa.

Shâkyamunis lära

Det var år 1260 som Hojo Tokiyori fick ett brev från en man som sa att landet komme att invaderas av mongolerna. Brevskrivaren var buddhistmunk och hette Nichiren. Han framhöll att landet borde enas under hans buddhism som byggde på *Lotussûtran* (Pundarikâ-sûtra) och betonade betydelsen av den historiske Buddha, Shâkyamuni, till skillnad från Jodo- och Shinshu-sekternas Amitâbhainriktning. Dessa jämte zen borde nu förbjudas till förmån för Nichirens lära, skedde inte det skulle landet förgås. Han sa sig vilja bli "Japans ögon, Japans stöttepelare".

Men den zentroende Tokiyori lät sig inte imponeras. Han sände munken i exil till Izuhalvön, söder om Fuji.

1274 benådades dock denne Nichiren, kanske beroende på att hans förutsägelse om mongolinvasionen nu slagit in. Och i takt med det predikande han började ägna sig åt växte skaran av följeslagare, men trots nya påstötningar hos Hojo blev inte hans variant av buddhismen nationalreligion. Han dog 1282, sextio år gammal. Liksom förr fortsatte buddhismen i Japan att vara uppdelad på olika sekter, varav de viktigaste är Amithâbha- och zensekterna; dessa företer en viss samsyn men Nichirensikten har behållit sin avvisande hållning mot de andra, man deltar till exempel inte i deras ekumeniska konferenser. Men Nichirens tänkande inte alltför avlägset från tendaisektens lära, en annan viktig gren av japansk buddhism.

I modern tid kom ett politiskt parti baserat på Nichirenrörelsen: Komeito, idag landets tredje största. Och vad beträffar den historiske Nichiren så måste han ha varit en märklig man; han hade bland annat en idé om att återföra buddhismen till dess ursprungsland, Indien, med en märklig kosmisk motivering: månen på himlen går från väster till öster, solen däremot från öster till väster, och ser man då Indien som månen och solen som Japan (vilket det ju var, kejsarätten stammade från solgudinnan Amaterasu) var allting klart...

Huruvida Nichiren verkligen hade siargåvor är ovisst; kunde han se in i framtiden, "såg" han att mongolerna skulle komma att invadera Japan? Kanske, men det sägs också att hans umgänge med kinesiska präster gett honom förvarning om mongolernas intentioner. Man kommer att tänka på Samuel Pepys: "The wisest prophets make sure of the event first"...

- - -

Vad ska jag med buddhismen till? Jag, personligen? En lära som säger att det inte finns någon själ (*an-âtman*) ger mig föga. Dock gillar jag sådant som längtan till "Det rena landet i väster", och zenmästaren Hakuin som sa att man måste kämpa för *satori* (upplysning, frälsning) varje dag. Och idén om ens immanenta Buddhanatur påminner

för sin del om Eckeharts tal om varje människas inre *Kristusnatur*.

Detta är vad buddhismen ger mig, detta är sådant jag kan inspireras av. Och visst är *zenbuddhismen* tilltalande med sina drastiska formuleringar, sina gåtor och sitt ikullkastande av all förståndsmässighet. "Vad är verkligt? – En groda hoppar ner i dammen. Hör vad den plaskar!"... "Om du möter Buddha, döda Buddha! Om du möter dina föräldrar, döda dina föräldrar. Om du möter dig själv, övervinn dig själv."... "Vad är zen? – Zen. Vad är tao? Tao"...

Som Hjalmar Sundén påpekade har zen hos oss i väst blivit ett begrepp för allt som är lite galet på ett underfundigt sätt, möjligen sedan 50-talets beatniks med Allen Ginsburg i spetsen var inne på det här med zen. Kanske hade någon av dessa *dharma bums* läst någon pocketbok i ämnet, och sedan räckte det att någon sa något ballt för att det skulle rendera kommentaren "wow, man, that's zen..."

Men så enkelt är det så klart inte. Att bli zenbuddhist är inte det samma som att bli ironisk nihilist, en som avfärdar allt han möter med en absurd formulering. De munkar som skapade zen ville visserligen bryta med den rådande buddhismen, men bara i så måtto att de ville komma närmare den ursprunglige Buddhas lära. Zen är inte antibuddhistisk, den bygger immanent på hela den buddhistiska traditionen. Zen- och ch'an-mästarna kunde sûtorna på sina fem fingrar. Någon egentlig zen-filosofi finns förvisso inte, diskursiva tankar och dogmer har ingen plats där – men man kan inte ställa sin sak på intet, inte ens som buddhist!

Det bör man minnas om man vill bli zenbuddhist, det är inte bara att söka upp en lärare och börja föra en halsbrytande dialog. Man måste studera urkunderna, och varför då inte börja med Lankâvatâra-sûtra som ju sägs ligga till grund för zen:

*Evam mayâ shrutam: ekasmin samaye bhagavân lankâpure
samudramalayashikhare viharati...*

- - -

Så har man berättat mig: Den Välsignade stannade en gång i Lankapûra, beläget på toppen av Malayaberget vid havet...

- - -

Vinterdag –
furornas musik –
stilla meditation –

Jag gillar detta att man har *tallar* i Japan, det ger ett bekant intryck; det är inte theravadas och hinduismens tropiska gyttor, nej här är det kärvt nordiska miljöer. Jämte körsbärsträdet har tallen stor mytologisk roll i Japan, den står för trofasthet och lugn, och det lär finnas ett verb *matsuo* som betyder "att vänta bland tallar". Fromhet bland

tallar, ontologi under tallarnas sus – jag är med er, bröder!

Handen som griper kan inte förstå sig själv, förnuftet som försöker förstå kan inte förstå sig själv. Förståndet klarar inte allt, man måste slappna av och låta tomheten tala: *the sound of silence...* Så lär oss zenbuddhismen och det är bara att insupa visdomen.

Tomheten: "the Void is where what is, exists as if it were not" formulerar Random det hela. Västerlandet har för sin del varit lite för rädd för begreppet tomhet, i bokstavlig mening har vi ju i konsten ett begrepp som *horror vacui*, "rädsla för tomheten". Även asiatisk konst har förstås skytt konst med tomma ytor, ofta har idealet varit att varje utrymme i bilden ska fyllas ut. Hur som helst är talet om tomhet i japansk buddhism synnerligen uppfriskande, som en måne som höjer sig över skogen efter en storm.

Suzuki och zen

Suzuki säger att zenbuddhismen kan vara utan moral men inte utan konst. Detta är inget mindre än sensationellt: en religion som bara yttrar sig i måleri och diktning, bara i metaforer; en religion som aldrig är programmatisk utan talar med bildspråk, något som minsta barn kan förstå; en lära som yttrar sig i sinnebilder, konkretioner, ideogram eller hieroglyfer, symbolism à la japonaise.

Men är dylik symbolism verkligen lättare att förstå än, säg, en moraltraktat? Suzuki uttrycker det så här: zen är visserligen en religion med buddhismens etik i botten, men etik förmedlas ju genom regler och detta talar inte direkt till människans väsen. Det gör däremot konsten; moralregler är något abstrakt, konst däremot en odefinierbar yttring av en människas själ.

Det låter förledande enkelt men nog blir det hela väl gåtfullt ändå. Man tänker sig här en sökare, en som törstar efter andlighet och vill ha sig några levnadsregler till livs, men som istället förevisas en tuschmålning av en fågel på en tallgren... Men det kanske är en vanesak, kanske bör man vänja sig vid synbarligen gåtfull konst istället för dogmer som säger "gör si, gör så". Slipper man tio Guds bud får man betala priset, detta att leva med en viss dogmatisk osäkerhet mot att man hamnat i en förunderligt skön, symbolistisk värld där allt har innebörd. En utopi men en vacker sådan, ingen klarar sig utan dogmer och regler, alla vill till slut veta "hur ska jag handla". Alla behöver i viss mån moraliska och ontologiska normer, men det zenbuddhistiska draget att förkroppsliga dogmerna symboliskt är lovvärt för att uttrycka det milt.

Det handlar om doktor Suzukis "Zen und die Kultur Japans" som jag en dag fann i bokförsäljningen nere vid Fyrisån. Suzuki hette för sin del Daisetsu Teitaro i förnamn, levde 1869-1966 och kunde många språk, engelska, franska, tyska och sanskrit liksom kinesiska vill jag minnas. Han var zenexpert; vad vi i väst vet om zen kommer från denne gode doktor sägs det. Bekant med C. G. Jung var han också, som liksom doktorn var en modern akademiker med sinne för det arkaiska.

Går vi vidare i Suzukis bok så nämns där *haikudiktning*. Zen hävdar att vi lever i en värld av former, att själen bara kan uttrycka sig i former; därför ska man inte försöka definiera "det inre" utan istället sysselsätta sig med det yttre livets former. Detta anknyter till detta att konst är bättre än abstrakta moralbud; jag kommer här även att tänka på Plotinos som ju sa att formerna vi ser alla har sin innebörd, sin *eidōs*. Tingen finns där för att idéerna ska kunna visa sig. Ytan har mening, den speglar tingens idé. Man behöver således inte abstrahera allt, utan bör acceptera formernas verklighet och se idén i vitögat: *universalia in re*.

Från Plotinos är steget inte långt till *symbolismen*, som i vid mening hävdar att dikt ska vara konkret och bildmässig, inte versifierat tal. Dikten ska skildra konkreta ting,

vilket dock inte innebär någon slags fetischism eller ytlighet – nej, för tingen har ju enligt Plotinos inom sig idéerna, *universalia in re* som sagt. Konstsynen inom zen och symbolism är alltså samma andas barn.

Vad finns att tilläga? Kanske ett understrykande av zendiktens som jag vill kalla det metaforiska karaktär. En *metafor* är enligt mig en bildliknelse, en konkretion: "min älskling, du är en ros". Så har vi "som-liknelsen", den traditionella liknelsen: "min älskling, du är *som* en ros" vilket är lite för abstrakt för mig. Överfört på zendikt (eller symbolistdito) ska man inte säga "liksom tallen är oberörd av alla vädrets skiftningar, ska den upplysta människan i sitt innersta vara oberörd av lycka och olycka". Redan detta är för abstrakt, det är en liknelse; nej, för upp det hela på en *metaforisk* nivå enligt ovan, formulera det hela i en dikt om en tall som böjer sig i en vinterstorm men står kvar. Enkelt, eller hur?

Visst är det enkelt: förmedla denna bild *och ingenting annat*, och kom inte med någon tolkning. Som författare ska du inte inlemma något spetsfundigt facit i dikten, nej ge bara en bild och *låt stå*. Detta kanske återigen är att mystifiera i onödan, men hellre det än att tråka ut vilket abstrakta inslag i dikter riskerar att göra.

I en tidigare artikeln talades om "Hagakure", den zeninspirerade traktaten som var enkel men svår. Detsamma kan gälla ovanstående resonemang: enkelt men svårt. Men i det följande ska jag inte gå så djupt i mina sonderingar, utan mest ta en titt på några av de konkretare fenomen Suzuki tar upp i sin bok, japanska kulturbruk som influerats av zen.

Ett av dessa är *teceremoni*. Jag har aldrig varit med på någon men av Suzukis och andras vittnesbörd att döma verkar det vara en fascinerande upplevelse. Jag tänker på detta att ha en särskild paviljong för akten, pryda den med någon enkel blomma, bjuda in några vänner och ordna med tekokning i väl avvägda steg. Sedan inmundigas drycken medan man lyssnar till hur vinden prasslar i träden utanför och regnet smattrar mot taket. Stillhet, koncentration på ceremonins olika steg, känslan av kontakt med elementen och med det som dessa existerar i: rymden, tystnaden eller *Logos*, Gud i sin tomhetsaspekt.

Jag gillar detta att ställa till med en ceremoni kring en dryck, att stilisera tillagandet och inmundigandet. Det hela påminner inte så lite om vår vinprovning: vinkällare, kandelabrar och selekta viner, några vänner och sakkunnig ledning. Det är ceremoniell magi, det är sakralt, ja ontologiskt. Man uppgår i elementen: jorden som vinet vuxit ur, regnet som vattnat plantorna, vinden som fläktat dem och värmen som fått druvorna att mogna. Så kan man kanske förstå teceremonins tjusning, vi sysslar själva med något liknande i vinprovning.

Mycket ska till för en lyckad teceremoni. Helst bör man ha en speciell paviljong i naturskön miljö, detaljerna runt omkring är lika viktiga som själva tekokningen och

drickandet. Suzuki berättar om en lärjunge som sopade bort löv framför en paviljong inför en teeceremoni medan hans mästare stod och såg på. Lärjungen märkte då att han sopat bort för mycket löv, det blev för kliniskt, så han tog och skakade trädet så att lite löv föll ner. Detta behagade mästaren mycket.

Vari ligger då det zenaktiga i teeceremonin? Kanske däri att serverandet av teet med mera blir ett språk i sig, ett symbolspråk som deltagaren läser av och tolkar, oförmedlat av sitt abstrakta tänkande.

En annan zenaspekt Suzuki nämner är begreppen *wabi/sabi*. Det verkar som om *wabi* är anknutet till livsstilen, att leva enkelt och fördragsamt; ordet lär betyda "armod". *Sabi* åter tycks vara något som föremål kan besitta, en omiskännlig kvalitet av att vara lite oputsat, ålderdomligt och ofulländat. Ett ideal för mycken japansk konst, à la: en skål som glaserats helt på insidan, medan på utsidan glasyren tillåtits rinna ner i oregelbundna mönster; en tuschmålning utförd med några koncentrerade rörelser, inte sitta och mejsla ut detaljer i timtal, hellre en lätt karaktär av att vara ofullbordad än överarbetad; och i måleri i allmänhet detta att avstå från extra utsmyckning à la chinoise med bladguld och en mängd färger, tillämpa principen "less is more".

Denna enkelhet à la zen är för många lika med det typiskt japanska; japansk konst är lika med enkel konst – eller? Tittar man närmare kan man se landets historia illustrerad i flotta bataljmålningar, stadsscenerier med mera, och dessa tavlor är ju allt annat än sparsmakade. Istället slås man här av överflödet av färger samt detta att fylla ut tomma partier med bladguld, och kanske är detta en kinainspirerad stil. Den *typiska* japanska bilden må ha enkelheten som ideal, men alla förekommande japanska bilder är för den skull inte enkla. Det är väl som i buddhismen i allmänhet: all japansk buddhism är inte zenbuddhism. Zen annamades ju först av krigarklassen, medan folkets breda lager hade förkärlek för jodo och hovadeln för tendai.

Zenkonst är enkel, sparsmakad och lätt armodspräglad men går detta att hänföra till zenbuddhismen i allmänhet? Här säger Suzuki att skönhet i zen inte nödvändigtvis innebär formfulländning. Själva det ofulländade blir ett villkor för att tinget ska verka fulländat, eftersom betraktaren i sitt sinne slutför processen, ger finishen. Ska man se konstverkets armodsprägel som inbegrepp för att denna värld är ofullkomlig, bara en skugga av idévärlden? Detta kan åter påminna om platonism. Men generellt tycks zen-symbolismen skilja sig från den västerländska, där dylik konst väl alltid strävat mot det fulländade

Zen hade betydelse för *haikudiktningen*. Som alla vet ska den ideala haikun ska ha 17 stavelser, inte mer än tio ord och förmedla en from livssyn. Ett plus är om man har en överraskande slutpoäng, som denna:

Visst återspeglar
även trollsländans öga

de fjärran bergen.

Liksom:

Fallen körsbärsblom
på återfärd till grenen –
Ah - blott en fjärril!

Sedan finns det förstås rent profana haikus, som denna av Issa:

"Inne hos grannen
bakar de riskakor nu",
säger den lille.

De citerade exemplen (översatta av Per Erik Wahlund) har det gemensamt att de är konkreta, inte abstrakta. Precis enligt boken.

Den följande dikten är kanske bra i sig, men den ger sig ut för att vara en haiku vilket inte är. Dag Hammarsköld har skrivit den:

Du återvänder inte.
En annan man
finner en annan stad.

Den må ha 17 stavelser och tio ord, men den är abstrakt, inte konkret, ett kadinalfel i sammanhanget. Många andra västmänniskor som försökt sig på haiku faller i samma håll, de börjar alltid att abstrahera. En kultursjuka. Pound var inne på det där, han (och en viss Fenellosa) noterade samm sak.

Suzuki säger att zen betonar intuition framför förstånd; zenskolning är enkel, omedelbar, självupplevd och självövertärande. En berättelse exemplifierar detta. En lärjunge uppsökte en mästare för att få lära sig fäktkonsten och läraren gick med på detta men några lektioner hölls inte, lärjungen fick bara laga mat och städa åt sin lärare. Så höll det på länge och väl. Så en dag smög läraren på sin elev bakifrån med en käpp när denne höll på att göra upp eld. I sista ögonblicket anade eleven vad som höll på att hända; han slet till sig en tekanna för att skydda sig mot slaget, käppen träffade kannan och läraren gick därifrån utan ett ord.

Sålunda hade lärdomen "var alltid redo" inpräntats i eleven; en ordlös lektion, enkel, omedelbar och självupplevd. En han aldrig skulle glömma, ett fundament varpå vidare lärdom kunde byggas.

En annan samurajhistoria Suzuki ger är denna, påminnande om ovanstående. Det var tre samurajbröder vars fader skulle lära dem hur man agerar inför överraskningar. Han placerade en katt på en hylla ovanför en dörr och lät bröderna komma in en efter en.

Den förste kom in: katten hoppade ner på honom utan att han hann reagera.

Den andre kom in: katten hoppade ner och mannen fångade den i sin famn.

Den tredje kom in: katten hoppade ner men mannen drog sitt

svärd och spetsade den.

Fadern sa att broder nummer två här var idealet. De tre bröderna fick genom konkret upplevelse dra slutsatsen att varken vara oförberedd eller alltför snar att dra blankt; harmlösa överraskningar kan mötas utan ansträngning.

4. Järnspiran

Heihachiro Togo

Det hände sig en gång att en engelsman var ute och red längs Tokaido, bergsvägen mellan Edo och Kyoto. Rätt vad det var stötte han på en procession Satsumavasaller, men han orkade inte vänta tills de passerat utan trängde sig före. Tågets vakter tände till, jagade rätt på delikventen och dödade honom,

Engelsmännen gillade inte detta, utan tog hämnd genom att låta beskjuta Satsumas huvudstad Kagoshima från sjön. Staden drabbades svårt, brann och demolerades men förhållandevis få dog. Och på stranden stod där en man och besåg det hela, en samuraj med kalrakat huvud och två svärd i bältet. Han hette Heihachiro Togo och tillhörde Satsumaklanen.

Hans bana blev typisk för Satsuma kapitulerade för händelsen, böjde sig för engelsmännens marina övermakt och beslöt att bli dess lärjungar. Till exempel gick vår Togo omsider in vid kejsarliga flottan och reste 1871 som kadett till England, där han bland annat studerade modernt flottväsende och övervakade byggandet av en beställd kryssare. När han kommit hem gifte han sig, steg i graderna och fick befälet på kryssaren Naniwa som han förde under kriget mot Kina.

Japan hade nämligen slagit sig på en expansiv utrikespolitik direkt efter Meijirestaurationen; bland annat intresserade man sig för Korea, ett om något slumrande medeltidsrike som stod under kinesisk överhöghet. Man tillämpade nu samma politik mot Korea som man själva nyss utsatts för: kanonbåtsdiplomati och krav på att landet skulle öppna sig.

Japan fick några hamnar öppnade åt sig och installerade sig i landet, visade tecken på att vilja dominera det. En dragkamp om Korea uppstod mellan Kina och Japan vilken snart utmynnade i krig. Japan hade besatt alla viktiga punkter på halvön inklusive huvudstaden Seoul, då man 1894 sänkte det kinesiska fartyget Kowshing i Gula havet. Det japanska skeppet var kryssaren Naniwa vars befälhavare var Togo.

Diverse operationer följde med resultat att Japan besegrade Kina och fick supremati över Korea; man slöt fred i Shimonoseki 1895. Men snart kom Japan i konflikt med Ryssland, som hade skaffat sig hegemoni över Manchuriet och på diplomatisk väg snott åt sig den sydmanchuiska halvön Kwangtung med flottbasen Port Arthur. Den hade anlagts av engelsmännen en gång i tiden, var döpt efter en engelsk amiral. Basen dominerade Gula havet; för ryssarna betydde det också att man fick en isfri hamn istället för Vladivostok på andra sidan Koreahalvön.

Japanerna kunde till nöds utstå att bli av med Port Arthur, som man erövrat under kriget men avstått från på grund av påtryckningar från stormakterna. Men nu började

ryssarna också göra insteg i Korea, alltså beslutade sig japanerna för krig.

Detta började i februari 1904 med ett japanskt torpedanfall på Port Arthur och slutade med sjöslaget vid Tsushima i maj 1905. Flottans ÖB var Togo. På armésidan kan vi nämna ÖB:n marskalk Oyama och general Nogi; den förre hade i mångt och mycket antagit den västerländska livsstilen medan Nogi förblev en traditionell japan. Men Nogis armé som belägrade Port Arthur var förvisso helt modern, med bland annat kulsprutor och artilleri med högexplosiva granater, och så klart hade motståndaren detsamma varför kampanjen blev kostsam. Bland annat förlorade Nogi två söner i stormningen av en höjd; han rörde inte en min när han fick nyheten sägs det. Men nog led han inombords, för han plågades av vetskapen om alla han lett i döden i denna kampanj, sa man senare.

Det streds om Port Arthur till lands och det utkämpades slag i Manchuriet, strider som de vid Yalufloden, Sha-ho och Mukden. I dessa kan Japan sägas ha vunnit arbetssegrar, kostsamma segrar. Men trots att ryssarna retirerade planmässigt för att vinna tid, led även de stora förluster: vid Mukden 100 000 mot Japans 47 000, för att ta ett exempel.

Man stred även till sjöss i Gula havet. Ryssarna beslöt att förstärka sin flotta genom att sända en ny eskader från Östersjön, ledd av amiral Roszjdestvenskij. Denne är huvudperson i Thiess' "Tsushima", som formar sig till ett veritabelt hjälteporträtt av den gamle sjöbjörnen. I vart fall är den valda synvinkeln i denna bok nyttig som motvikt mot de anglosaxiska skildringar man annars läst; engelsmännen kallar ju Roszjdestvenskijs styrka för "de galna hundarnas eskader", främst för att den sänkte några engelska fiskebåtar på vägen. Thiess låter här antyda att ryssarna hade rätt att misstänka dessa för japanska skepp; till exempel var ju Japan och England i allians vid tiden, varför japanska skepp mycket väl kunde uppehålla sig där vid Dogger Bank.

Hur som helst tog sig Roszjdestvenskij runt halva jorden och nådde Koreasundet i maj 1905. Där väntade Togo på honom, och slaget som följde blev en massaker. Endast två ryska fartyg undgick sänkning eller kapitulation, medan japanerna endast förlorade tre torpedbåtar. 110 japaner dog men desto fler ryssar. Roszjdestvenskij överlevde dock, hamnade på sjukhus och besöktes vid bädden av Togo. Efter besöket sa ryssen: "Nu skäms jag inte över att ha förlorat längre". Japanen hade gjort intryck på honom.

Japanerna vann vid Tsushima och kriget slutade, och med amerikansk förmedling slöts freden i Portsmouth 1905. Teddy Roosevelt presiderade. Den japanska allmänheten upprördes över att fredsfördraget inte stipulerade ryskt skadestånd, men Japan var så utmattat att man måste ha fred till varje pris. Man fick nöja sig med att Ryssland avstod Port Arthur och södra Sachalin, samt att det japanska innehavet av Korea erkändes. 1910 tog Japan helt sonika och annekterade landet.

Vad gäller krigets följder så var de stora: för första gången i modern tid hade en asiatisk

nation besekrat en europeisk. Detta gav genljud över hela världen, inte bara hos oss i väst; Ostasien blev det signalen till förtryckta folk att göra uppror, och chockvågorna gick över Mellanöstern och ända bort till mörkaste Afrika. Alla dessa uppror slogs ner, den vite mannen behöll greppet om sina kolonialvälden - men det hela var en försmak av 1941, då Japans segertåg över Sydostasien blev dödsstöten för myten om européns övermakt.

Enligt Storry har rysk-japanska kriget rollen av "det goda kriget" i japansk mytologi, att kontrastera mot Kina- och Stillhavskriget 1931-45 som var "den mörka vågdalen". Skäl för detta var bland annat att rysk-japanska kriget var relativt kort, 18 månader, och att ryska krigsfångar behandlades korrekt och humant. Grymheten i vissa fångläger under Stillhavskriget har ju annars blivit en visa.

Förmodligen *var* den japanska armén i kriget mot Ryssland rätt disciplinerad; Nogi höll till exempel hög krigstukt i sin Port Arthur-belägrande armé, minsta övergrepp på civilt liv eller egendom straffades hårt säger Storry. Det kan också nämnas att de japanska trupperna i nedsländet av boxarupproret 1900 i Peking, *inte* ägnade sig åt någon som helst plundring till skillnad från de europeiska trupperna.

Hur som helst omhuldar man i dagens Japan ännu detta rysk-japanska krig. Enligt Michel Random hyllas Togo som hjälte i dagens skolböcker; "den mörka vågdalen" däremot säger man ingenting om, förtiger, går hastigt förbi eller fördömer. Man får utlopp för nationalstoltheten i det äldre kriget. Jag tycker mig se samma fenomen hos Yukio Mishima; denne författare beundrade lönnligen kamikazepiloter och sa sig ha velat stupa som soldat på en stillahavsö, men i mer officiella sammanhang kunde han så klart inte säga detta: "don't mention the war" är en grundbult i det japanska psyket. Men han tog igen på karusellerna vad han förlorade på gungorna; i hans hyllade romanserie "Fruktbarhetens hav" inleds en av delarna, jag har för mig att det är den första, med en beskrivning av ett foto föreställande trupper på väg ut i rysk-japanska kriget. De står framför ett shintoaltare och Mishima beskriver lyriskt vilken förtätad atmosfär som råder, mellan raderna lyser beundran för den japanske soldaten och den japanska armén. Ganska genomskinlig heroism av det vanliga slaget, om ni frågar mig...

Om krigets tekniska sida kan mycket nämnas, men låt oss begränsa oss till landkriget. En ny stridsmiljö uppenbarade sig: kulsprutor, gevär med ökad skottvidd och artilleri med granater innehållande trotyl, ej gammalt svartkrut. Jämte sådant som taggtråd gjorde detta att det var svårt att anfalla, svårare än tillförne. Den som hade ögon att se med förstod att detta var en glimt av morgondagens krig; man brukar säga att hade Europas militärer satt sig in i lärdomarna hade första världskrigets dödläge på västfronten kunnat undvikas.

Men det är ju lätt att säga med facit i hand. Det speciella med västfrontens miljö 1914-18 var ju annars att två massarméer ställts mot varandra på en förhållandevis smal

front, medan på den samtida östfronten kriget inte alls var lika statiskt. En fråga om så kallat manöverutrymme: för lite i väst, för mycket i öst. Det enda som rimligen kunde utläsas ur rysk-japanska kriget *av den tidens militärer*, var att stridsmiljön blivit ogästvänligare, att anfall försvårats men inte att det blivit omöjligt. Att kräva att de skulle kunna förutse västfrontens dödläge, dess "tvåsidiga belägringskrig" är orimligt, det är att brista i historiskt sinne.

- - -

Några ord om Togos och Nogis vidare öden. Nogi utsågs till mentor för den blivande kejsar Hirohito, blev en sträng lärare som inympade samurajetik i sin elev. Så en dag 1913 fick Hirohito ett avskedsbrev från Nogi, som inskräppte: "Även om jag inte är här så ser jag allt du gör!" Nästa dag fick man veta att Nogi begått seppuku för att följa kejsar Mutsuhito i döden. Folk förvånades; den där gamla seden i vårt nya, moderna Japan? Ingen hade begått dylikt självmord på länge.

Hur som helst lär Nogis akt förutom lojalitet mot kejsaren, ha varit ett sätt att försona sig med att han lett så många i döden vid Port Arthur. Togo fick därmed ta över mentorskapet över Hirohito, men amiralen körde med lösare tyglar än Nogi vilket gjorde Hirohito besviken. Nog hade generalen varit sträng, men Togo var i jämförelse föga inspirerande som mentor; amiralen var privat en glad lax som kunde njuta av bordets fröjder sägs det. Bortsett från detta blev han hjälte i väst efter segern över Ryssland, och han besökte bland annat England och USA. Även i Sverige gjorde han intryck för vissa döpte sina söner efter honom; rysskräcken var ju stark dessa år och envar som slog denna björn måste vara en hjälte, tänkte man. Bland annat så fanns i min fars hemby i Västerbotten en man som hette *Karl Togo* i förnamn, född 1905 eller strax därefter och sannskyldigen döpt efter segraren vid Tsushima. Hans efternamn tenderade att falla bort med tiden så han blev "Karl Togo" med hela bygden.

Gröna ränder på aluminumbotten

Vi snackar ofta *sinnebilder* i denna bok, den inre bild man har av något, en symbol som säger mer än ord. Och vad gäller sinnebilder för Japans krigsväsen är *soldaten* en bra utgångspunkt.

En av mina favoritböcker är Preben Kanniks "Uniformer i färg", där figur nummer 385 visar inget mindre än en japansk soldat från rysk-japanska kriget. Han bär gulbrun uniform med skärmmössa, bajonettgevär, svart remtyg och vita stibletter, det sista lika med knähöga damasker. Man får veta att denna uniform var en khakifärgad arbetsdräkt, en enklare historia i bomull jämfört med den mörkblå klädesuniform som fastställdes 1879; kläde är lika med tätt ylletyg. När det var kallt bar man khakidräkten utanpå klädesuniformerna. Under vintern 1904-05 fick man så khakiuniformer av kläde vilka torde ha haft en gråbrun färg; ylle är grått och när det färgas med brunt blir det gråbrunt. Khakifärgad bomull däremot blir ljusare brun.

Är inte detta intressant så säg? Pregnanta sinnebilder för en gången tid.

Går vi framåt till andra världskriget kvarstår de två nyssnämnda uniformstyperna: den brungrå vinteruniformen, den ljusare bruna sommaruniformen. Detta kan man läsa sig till i texten för figur 488 som visar en knästående skytt och en officer från tiden för Stillahavskriget – men så märkligt då att gubbarna på teckningen ifråga har *olivgröna* uniformer! Nej, rätt ska vara rätt, japanska soldater under andra världskriget var khakibruna och inget annat; se här till exempel filmatiseringen av "Solens rike" där de japanska soldaterna man möter har gråbruna vinteruniformer. Olivgrönt började på sin höjd komma i efterkrigstidens Japan – men det var då det, det var en helt ny tid med USA-präglad uniformering.

En nyhet för andra världskrigets soldatutrustning var för sin del stålhelmen samt inte minst *skärmmössan*, vars skärm var uppstyvad av parallella sömmar. Den kopierades världen över, bland annat i den svenska m/59 kan jag meddela.

Minimera förluster

Det heter ju att man bör minimera egna förluster vid anfall främst genom att ge infanteriet ordentligt med understöd, som exempelvis artillerield. Men, framhöll någon, under andra världskriget tillämpade inte japanerna denna teori; de anföll ofta med våg av våg av infanteri tills en ställning var tagen eller tills det egna förbandet förblött. Tungt understöd struntade man i, man krigade på medeltida vis; vansinnigt, ja, men sådan var den japanska traditionen. Å andra sidan hade vi ju en svensk kung vid namn Karl XII som inte heller var så noga med arri, han var också en medeltida krigartyp.

Jag har tidigare talat om den japanska anfallsstilen,

Central i alla japanska krig är banzai-andan, samurajens du-och-bror-förhållande till

döden. Japanen hade möjligen lättare att gå i döden än andra länders krigare; innan den moderne japanske soldaten drog i fält skulle han till exempel skriva sitt testamente, han uppmanades till det, man utgick från att soldaten skulle stupa. Så osentimentalt såg man det veterligen inte i något västland, där var testamentsskrivande innan fälttåget mer en privatsak.

I striderna på stillahavsöarna, från Tarawa och framåt, streds det bittert. "Vi talar ofta om att strida till sista man", sa en USA-officer, "men japanen är den ende som verkligen gör det." I väst kan man ge upp om man förlorat 30% av sin styrka men för japanen var detta ett okänt begrepp; det var segra eller dö, bokstavligt talat.

Självordsanfall, strid för stridens egen skull: *yuddhâya yudhasva* som en indier skulle säga. Men vad är att säga om Stillahavskrigets slutskede, med sårade som tvingas med i anfallen, strider med bajonetter och spadar mot fiendens automatvapen: är det imponerande eller bara *röd monotoni*? Jag kommer att tänka på De tappra 600: "C'est magnificent mais c'est ne pas la guerre."

Jag var en självmordspilot

Ryuji Nagatsuka har skrivit boken "Jag var en självmordspilot". I krigets slutskede ombildas hans arméflygsenhet till kamikaze, de övar och till sist åker de ut på sitt uppdrag – men de hittar inget mål så de återvänder. Divisionschefen blir rosenrasande: "Fattar ni vad ni gjort, vi kan bli nerklassade till infanteri efter det här!" Man kan se det hela som ett exempel på kamikazetaktikens förfall, dess reducerande till enbart en rituell död vid det här laget: det blir oväsentligt om man angriper fientliga skepp eller inte, bara man inte återvänder.

Annars är kanske chefens ord om faran att bli nerklassade till infanteri typisk för flygarmentaliteten i stort. Nagatsuka själv skriver ju att han lockades till flyget eftersom han inte ville till armén; en vanlig opportunist och "glidare", exempel på snobbismen som avgörande för val av vapengren.

Vad mer ur Nagatsuka? De japanska flygarna hade overaller av brunt silke, kallade *moumotes*. Spårljuskulor kallades *ice-candies*. Dessa synbarligen värdelösa fakta är sinnebilder jag inte kan vara utan; hieroglyfer mättade med innebörd, *universalia in re*.

Tigerränder

Det japanska flyget under Stillahavskriget var en visa: man hade sitt egenkonstruerade marinflyg och landbaserat flyg, smarta konstruktioner till en början, men sedan hann amerikanerna ikapp och körde om dem. Bokstavligt talat: *speed is essential*, ett långsamt plan blir obönhörligt nedskjutet av ett snabbare.

Ett minnesvärt japanskt flygplanscamouflage var i alla fall detta: gröna ränder på aluminiumbotten, matta tigerränder genom vilka den blanka metallen sken igenom. Detta

är en av mina många sinnebilder för Japan, inpräglad av bilderna i Airfixkatalogen 1972.

Flottan

Japan lär ha byggt världens första hangarfartyg kring 1920, *Hosho*. Det var ett hangarfartyg designat som ett sådant, inte bara ett ombyggt slagskepp. Många japanska hangarfartyg från Stilla-havskriget ser annars lite underliga ut; de saknar torn för bryggkomplexet på däck, istället låg bryggan under flygdäck i skeppets för. Pregnant sinnebild!

I Kanniks bok ser jag slutligen en bild av en japansk marinuniform från rysk-japanska kriget, figur 387, inspirerad av amerikansk *service-coat*. Mörkblå med svarta gradbeteckningar, till det vit skärmmösa.

MacArthur

1941 hade USA en koloni som hette Filippinerna. Ansvarig för ögruppens försvar var general Douglas MacArthur.

MacArthur hade varit med länge. Han deltog bland annat i första världskriget på västfronten och blev general, var chef för krigsskolan West Point och var arméchef ett bra tag på 30-talet. Därmed borde hans karriär vara över, högre kunde man inte komma – men då fick han erbjudande om att leda USA:s militärmission på Filippinerna vilket han välkomnade. Han hade tjänstgjort där förut och gillade stället helt enkelt: "It was destiny that brought me here" sa han. När orosmolnen sedan skockades återkallades han i aktiv tjänst; han fick då nöja sig med att vara generallöjtnant, två grader lägre än marskalk (*General of the Army*) som han senast varit.

Vad hade då MacArthur att tillgå för Filippinernas försvar? Han hade en division (12 000 amerikanska soldater), en liten men god armé av stamanställda, och så fanns det 110 000 filippinska värnpliktiga som kompenserade i andra vad de saknade i utbildning. Materiellt fanns det vissa brister, ögruppen var lågt prioriterad; man hade till exempel Lee-Enfieldgevär från första världskriget och engelska "sopptallrikshjälm", en hjälmtyp från medeltiden. Vidare hade man cirka 20 bombplan och 50 jaktplan, de förra av typen B-17. På det hela var styrkan inte helt utan chanser, men den största minusfaktorn var att Mac tycks ha trott att japanerna skulle låta dem vara, kringgå ön. Varför skulle Japan stöta sig med stora mäktiga USA? var tanken.

Japanerna anföll dock Filippinerna och det samtidigt som Pearl Harbor, 8 december eftersom ögruppen låg väster om datumlinjen. Man inledde med flygattacker; 1/3 av jaktplanen och 1/2 av bombplanen utplånades på marken, ett rungande nederlag för MacArthur. Hans agerande denna första stridsdag var ganska lamt, det tillstår även hans beundrare William Manchester; tron att angreppet inte skulle komma kan ha spelat in, se ovan. Men i krig måste man vara beredd på allt, man får inte utgå från att fienden tänker handla så som man hoppas att han ska göra – nej, man måste utgå från *the worst-case scenario*. Amiral Kimmel i Pearl Harbor trodde ju heller inte att något anfall skulle komma, trots att man visste att kriget stod för dörren, officiell varning hade gått ut.

Filippinerna, december 1941: efter fortsatte strider hade MacArthur inget flygvapen alls, för sedan ytterligare plan skjutits ner omgrupperades resten till Australien, varmed japanerna fick totalt luftherravälde. Och undsättning från USA var utesluten, skeppen för denna tilltänkta expedition låg sänkta i Pearl Harbor. Den 22 december kom så invasionen av huvudön Luzon; japanerna hade 80 000 man, dubbelt så mycket som Mac tycks ha haft, varför han genast retirerade till den befästa Bataánhalvön utanför Manila. Reträtten gick bra men nu var man belägrade här utan hopp om undsättning. För att göra en lång historia kort så kapitulerade styrkan i maj efter hårda strider, truppen fördes

bort till fångläger – och japanerna var oförberedda på att ta hand om så många fångar, så marschen i fångenskap orsakade stor manspillan och kom att bli känd som "dödsmarschen på Bataán". Denna kapitulation var då US Armys första och största nederlag någonsin, frånräknat striderna under amerikanska inbördeskriget.

- - -

Innan kapitulationen på Filippinerna hade Mac av Roosevelt beordrats att lämna platsen, för att bege sig till Australien och där börja organisera en motoffensiv. Den 11 mars tog därför generalen sin fru, son och dennes barnjungfru och bordade en torpedbåt, vilken under en äventyrlig nattlig färd tog dem bort från ögruppen och vidare mot söder. Efter byte till flygplan nådde man senare Australien.

Mac hade lämnat efter sig en armé som senare kapitulerade; inte så heroiskt, men han *beordrades* ju ut. Tänk här också på Napoleon, som övergav sin armé i Egypten utan att skada sin renommé. I alla fall blev MacArthur nu fokus för USA:s förhoppningar, och han motsvarade dessa med råge. Dels hade hans röst som sändes i radio en lugnande effekt på opinionen, dels drog han upp en djärv plan för försvaret av Australien. Landet stod på tur att falla för japanerna, trodde man; planen var att evakuera hela norra delen och koncentrera försvaret i sydöst men Mac tänkte annorlunda, han beslöt att upprätta en bas på Nya Guineas östligaste udde, Port Moresby. Japanerna togs på sängen av detta framskjutna försvar.

Allierat flyg och trupper sändes till Port Moresby, och detta och andra operationer hindrade japanerna från att ta hela Nya Guinea, varifrån de kunnat hota Australien. Huruvida japanerna verkligen planerat att ta landet är osäkert, men genom att flytta fram försvaret på detta sätt vände Mac på situationen helt och hållet, skapade en smärre vändpunkt.

Operationer längs Nya Guineas kust följde, ledda av Mac som blev legendarisk på kuppen. Man segade sig fram, tog ibland väldiga hopp och kringgick japanska styrkor, lämnade dem att "vissna på grenen". På hösten 1944 var det så dags att återerövra Filippinerna.

MacArthur skulle återta Filippinerna men han skulle inte göra det ensam, för samtidigt med MacArthurs arméoffensiv längs Nya Guineas kust avancerade US Navy i centrala Stilla havet. Sommaren 1944 hade dess stridsgrupper nått fram till Marianerna, den nordligaste ögruppen i Japans mandatområde; största ön var Saipan som hade en japansk befolkning på 25 000. US Marines landsteg här i juni med två divisioner, och hårda strider stod med stora förluster på båda sidor men mest på japansk, både soldater och civilbefolkning. De sistnämnda dödades av japanska soldater av rädsla för vad som skulle hända dem om de kom i fiendens händer. Det kan även nämnas att amiral Nagumo, känd från Pearl Harbor och Midway, lyktade sina dagar här genom att begå

själv mord.

Ett sjöslag ägde rum i samband med detta, slaget i Marianergraven där Japan förlorade alla sina återstående hangarfartyg. "Kalkonjakten på Marianerna" kallade amerikanerna det hela på grund av alla japanska marinplan som sköts ner.

US Army stod på Nya Guinea, flottan och marinkåren på Marianerna: två anfallsspetsar som tycktes peka mot Filippinerna, men att ta ögruppen var inte allom givet. Först hade jänkarna tänkt kringgå den, eftersom den strategiskt var något av en återvändsgränd; man hade kunnat lämna den och dess garnison "vissnande på grenen" enligt känt recept.

Tre icke-operativa skäl talade emellertid för en invasion.

Framför allt var det valår, Roosevelt behövde en stor operation för att visa allmänheten att något gjordes i kriget. För det andra hade USA före kriget lovat ögruppen självständighet 1946; det vore bra om man kom tillbaks innan kommunistgerilla tog över ön, då kunde man överlämna makten till den regim man ville. För det tredje hade MacArthur sedan han evakuerats från ögruppen sagt "I shall return", och det vore bra för USA:s goodwill om detta löfte infriades. Roosevelt ogillade visserligen MacArthur som person men insåg samtidigt dennes moraliska värde, som inkarnation av allt vad USA som stod för.

Den 16 oktober 1944 seglade MacArthur iväg med sin armada och vid midnatt kom man fram till ön Leyte; man inväntade gryningen då anfallet skulle börja. När det ljusnat inledde slagskeppens pjäser kanonaden; MacArthur kunde från sin plats på kryssaren Nashville se hur Leyte invärvdes i explosioner, och dessutom syntes attackplan i skyn och landstigningsbåtar som styrde in mot stranden. Strax intogs denna och ett brohuvud upprättades; Mac kunde gå iland själv och radiera budskapet: "People of the Philippines, I have returned..." Mac säger i sina memoarer att yttrandet "I shall return" som getts två år tidigare *inte* var inövat utan kom spontant, och detta visar i mina ögon på hans naturliga fallenhet för retorik.

Så kom sjöslaget vid Leyte, där USA-flottan engagerades hårt av japanska flottan samt kamikazeflyg. USA-trupperna på ön (6:e armén under general Krueger) kunde dock fortsätta att utvidga sitt brohuvud; operationerna rullade på, sakta men säkert. I januari lät vidare Mac landsätta två arméer på huvudön Luzon, en operation helt i klass med D-dagen i Normandie, och i februari kunde han tåga in i Manila. Han återsåg sitt gamla hem - förstört. Hela staden var praktiskt taget en ruin. Men att Macs löfte att återvända hade infriats får väl betraktas som en moralhöjare, oavsett kostnaderna.

- - -

USA:s flotta och marinkår tog Iwo Jima och Okinawa, men Roosevelt lär ha ansett att deras förluster var för höga i dessa operationer så därför lät han chefskapet för okupationen gå till armén och MacArthur. Allt annat lika var detta ett bra beslut, för

Mac var lysande i den roll han nu hade framför sig.

Atombomberna hade fallit och Japan kapitulerat. MacArthur flög tämligen omgående till landet, tog mark på ett flygfält utanför Tokyo i sitt transportplan kallat "Bataan"; en djärv symbolhandling, för ännu fanns fanatiska militärer beslutna att kämpa vidare. Mac lät sig forslas in till staden i en bilkortege; vägen vaktades av japanska soldater med ryggen mot vägen, detta för att försvara kortegen mot eventuella anfall, för så brukade de stå även när kejsaren färdades i landet, men det visste inte Mac och hans följe så det hela gav ett underligt intryck: "Vågar de inte se på oss, är de rädda för att besmittas av själva vår åsyn?"

När MacArthur väl anlant till staden spreds nyheten att han anlant - och detta att bege sig till landet, nästan i spetsen för invasionsarmén utan särskilt mycket eskort, torde ha renderat honom åtskillig goodwill. Han hade sinne för den rätta gesten, han visste vad som gav effekt. Han visste framför allt att nu gällde det att gå hovsamt fram, Japan var så grundligt besekrat att det gällde att vinna folkets hjärtan och inte uppträda som en brutal erövrare. En pragmatisk tanke fanns förstås bakom detta, det gällde att inte låta landet svänga över åt kommunismen och därmed bli en potentiell allierad till Ryssland. Men pragmatism eller inte, Mac var återigen rätte mannen på platsen, och han vann mycket riktigt japanernas hjärtan.

Nu kom också hans retoriska begåvning till sin rätt. Efter kapitulationsceremonin den 2 september höll han ett högstämt tal med svepande historiska utblickar, tankar om framtiden och annat; detta slog an rätt ton, gav intrycket av *segrarens storsinnet*. Kan man tänka sig amiral Halsey eller Nimitz hålla ett dylikt tal, om nu flottan fått i uppdrag att leda ockupationen? Nej, det kan man inte, dessa hade aldrig kunnat vinna folkets hjärta så som Mac gjorde. Halsey hade ju till exempel en länge närd önskan att rida kejsarens vita häst genom Tokyo på en segerparad, vilket säger allt om hans inställning: "Bull" Halsey kallades han för övrigt. Nimitz åter var en helt färglös person, säkert duktig som marinstrateg - men som ledare av en ockupation?

Nåväl, Macs insats som ledare av ockupationen var väl inte avgörande, den *hade* kunnat skötas av någon annan; jämför ledaren för ockupationen av Tyskland, Lucius Clay, som var en rätt ordinär general. Men att Mac skötte sitt ämbete med bravur, att han med enkla medel och gester gav stil åt föreställningen, står utom allt tvivel.

1950 blev Mac ÖB i Koreakriget, en post han omsider petades från under uppseendeväckande former, men han hade börjat handla egensinnigt så det var ett korrekt beslut av Truman. Mac åkte hem och hyllades som hjälte, förmodligen (har det hävdats) mer för sina insatser i andra världskriget än för Koreainsatsen som sådan; han var ju den siste generalen från världskriget att komma hem till staterna. Under ett kongressförhör som hölls citerade han sitt "old soldiers never die, they just fade away",

och därmed avslutade han sin karriär. Han avrådde bland annat från intervention i Vietnam innan han dog i slutet av 60-talet. Innehavet av den asiatiska periferin med Japan och Filippinerna räckte, ansåg han.

Om MacArthur finns många läsvärda böcker. En bok som är heltigenom kritisk mot honom är Michael Schallers biografi; allt hålls emot honom, även tillkortakommanden i kärlekslivet tas som intäkt för vilken usel person han var. Dock ges även en del intressanta upplysningar i boken; man kan säga att den ger *stereoskopisk belysning* om man även läser dessa två böcker: självbiografien och William Manchesters "American Caesar".

Manchester målar för sin del ett idolporträtt men ett synnerligen läsvärt sådant, och att den är "a good read" medger till och med Shaller. Vissa kritiska synpunkter luftas också. Macs egna memoarer är för sin del rätt kortfattade - men han skriver inte stelt och formulärmässigt som vissa andra generaler, bland annat den tidigare nämnde Zjukov, nej allt känns levande. Han redogör för operationer men blir aldrig långrandig utan livar upp det hela med kongeniala detaljer, förmodligen den bästa självbiografi av en general jag läst. Notervärt är också att han skrev den helt och hållet själv; hade han skrivit den idag skulle väl förlaget ha tvingat på honom en medförfattare, en odräglig typ som skulle ha omarbetat stoffet för att göra det mer säljande...

Berättelser om Stillahavskriget

En av de mest övervärderade krigsromanerna är Norman Mailers "De nakna och de döda". Den skildrar operationer på en stillahavsö men mycket till *strider* bjuds man inte – och en krigsroman, en roman om soldater vid fronten anser jag ska göra det. Här består vi bara ett ynka patrullföretag, i övrigt är det en massa perifera scener med en major besatt av drill, gruff mannarna emellan och liknande. Gäsp...

Nog är Mailer en tuff kille, nog har hans deckare "Tough Guys Don't Dance" en sublim titel, men "De nakna och de döda" har enligt mig inte åldrats väl. Mailer har själv erkänt att han hellre använder 80 ord än 8 för att skildra något, och detta är huvudproblemet med denna roman. Läs då hellre "Blodig strand" av Delano Stagg; han får på sina 150 sidor mer sagt än Mailer i sin tegelsten. Stagg skildrar ett marinkårsförband med en kapten i spetsen; handlingen löper från Guadalcanal 1942 till Iwo Jima 1945 och det *gestaltas*, händer saker. Det är tätt, det är konkretion och det är symbolism i realismen. Hallelujah.

Krigsromaner handlar ofta om *räder* har jag märkt: kommandoräder, stridspatruller och dylikt; det är ju så enkelt att bara ta ett gäng grabbar och sända ut dem i tomma intet som i Mailers roman. Annat då med Staggs roman; den handlar inte (NB *inte*) bara om en ynka simpel räd, och detsamma gäller "Tarawa" av Tom Bailey. Denna må vara en dokumentär, en rapport, men den som vill veta vad en riktig *operation* är till skillnad från det eviga patrullraseriet, ombeds läsa "Tarawa". Som alla förstår handlar det om marinkårens intagande av denna ö 1943.

I "Solens rike" av J. G. Ballard bor en engelsk familj i Shanghais *International settlement* 1941. Fadern är direktör för en textilfabrik och förkrigstiden förflyter med parties och skyddad tillvaro. Så bryter kriget ut, sonen skiljs från sina föräldrar, och efter många vedermödor interneras han i ett fångläger en bit inåt landet. Tiden går, det blir 1945 och kriget slutar, man kan lämna lägret; pojken återförenas med sina föräldrar.

Det är på ytan vad det handlar om och det är ett digert stoff, väl gestaltat. Berättelsen talar, inte berättaren. Ballard tar inga genvägar, försöker beskriva det obeskrivbara. Som när ett Mustangplan gör en räd mot flygfältet intill lägret; pojken Jim ser det hela från taket på ett hus, sitter på parkett, han är flygtokig och får här sitt lystmäte. Planet skjuts ner, piloten hoppar i fallskärm, och ett ljusfenomen uppstår som han tolkar som pilotens döda själ som frigör sig. Det är ingen platt realism, det är "magisk realism"; drömmen bryter fram i vardagen likt en blomma ur betongen.

Ballard levde med berättelsen i 40 år innan den kunde skrivas. Dittills hade han i sina noveller använt teman som grundades på intryck från kriget: flygplan, tomma simbassänger, risfält, ruiner och annat var stående inslag, hieroglyfer eller ideogram som blev signum för Ballards prosakonst. Novellen "Slutstranden" (1964), om en man

levande på Eniwetok där man sprängde atombomber på 50-talet, är paradexemplet. En realistisk miljö avlockas sina hemligheter och blir ett psykologiskt landskap, en projicering av huvudpersonens psyke.

"Solens rike" har många plan. Det är en roman om kriget (strapatser och vedermödor, hunger och sjukdomar, segrare och förlorare), om den sällsamma miljö kriget alstrar (flygfält, B-29:or som faller kanistrar med förnödenheter, fånglägrets nolltillvaro, skenet från atombomben 1945), och det är en roman om att växa upp. Jim är tio år när kriget börjar och kommer i puberteten mot dess slut; han känner sig inte hemma bland lägrets barn och inte heller bland de vuxna. *Ett* slags hem får han då han hamnar i de amerikanska fångarnas barrack, för här blir han något av en naturaliserad amerikan. Besattheten av USA och dess sinnebilder har också kommit att prägla Ballards författarskap.

"Solens rike" är ingen vanlig story om engelska krigsfångar i Stillahavskriget, för övrigt en genre i sin egen rätt: "Merry Christmas Mr Lawrence", "Kejsarens gäster", "Bron över floden Kwai" med mera. Ballards roman har djup, men den är för den skull inte pretentiös utan har mängder av yttre handling. Detta gjorde den tacksam att filma; Spielberg gjorde det med utmärkt resultat på 80-talet, en av Spielbergs bättre filmer måste jag säga. Purister kan anmärka på att allt i boken inte är med, men hur ska magisk realism gestaltas på film utan att det blir pannkaka av det? Spielberg valde att filma det hela ganska rakt men det oaktat är stämningar och miljöer väl fångade, det känns inte som studio och kuliss. Det beror delvis på att det mesta är filmat i Shanghai med omnejd, precis de omgivningar där det hela utspelade sig i verkligheten. En samtidigt gjord film om en flygtokig pojke i krigets vardag var ju John Boormans "Tro och hopp", men denna har föga av djupet och tragedin i "Solens rike" – allt annat lika.

Finns det något mer att säga i ämnet filmer om Stillahavskriget? "Bron över floden Kwai" med Alec Guinness' även i fångenskapen plikttrogne officer, besatt av att bygga en bra bro? "Häri från till evigheten" med Burt Lancasters fanjunkare som sköter kompaniet, medan själve kompanichefen är en idiot som bara vill ta fram boxningstalanger ur leden? "Air Force" med scenen där skepparn ligger på sitt yttersta, besättningen runt om lyssnande till hur han yrar och säger "nu flyger vi in i solnedgången" varpå han dör? "Myteriet på Caine" med Humphrey Bogart som stressad jagarkapten som får ett myteri på halsen i en storm, men där rättgången efteråt likväl ger en skrapa åt besättningen eftersom de aldrig gav honom en chans?

Här borde artikeln egentligen ha fortsatt med en genomgång av filmer som dessa, men för ögonblicket har jag inte mer att säga i ämnet än ovan.

Istället tar vi och återgår till Ballard. Som jag låtit antyda sysselsätter han sig med sinnebilder, hieroglyfer, "fetischer" eller vad man ska kalla det, vilket även är subtema för den bok ni nu läser. Ballard kan minsann excellera i den härliga "bildskrift" som enligt

mig är prosakonst på högsta nivå; det är ett sätt att berätta som inte abstraherar och psykoanalyserar sina gestalter, inte "känslöshjunkar", utan (som någon påpekat) konkretiserar och externaliserar människans inre i det landskap där hon vistas.

Ta bara ovannämnda "Slutstranden". Jag karakteriserade den som *magisk realism*, men mer exakt är den ett exempel på *hieroglyfskrift*. Det är en novell uppdelad av mellanrubriker som "Blocken", "Tredje stranden", "Ubåtsbunkrarna" med mera, sinnebilder för den atombombsö där huvudpersonen vistas. Miljön skildras, laddas med innebörd, blir ett memento, en påminnelse – ja mer än så, det hela blir en reflektion, en anklagelse, ett ångestskri över den tillvaro där vi lever: atomåldern. Och detta utan en gnutta sentimentalitet! Inga långrandiga inre monologer, ingen allvetande berättare som talar om för oss hur synd det är om huvudpersonen. Återigen: berättelsen talar, inte berättaren. Och mer än så: tingen talar, bilderna talar, en ansamling av "telling detail" som når en kritisk massa och talar för sig själv (övers Roger Sjölander):

Han vaknade nästa morgon i skinande solljus, halvvägs nerför en bred betongstrands sluttning. Den omslöt en tom reservoar eller målbassäng, ungefär sjuttio meter i diameter; en del av ett människotillverkat sjösystem byggt längs mitten av korallön. Löv och damm kvävde utsläppsgallren och nedanför honom reflekterades en avlägsen rad palmer i en drygt halvmeterdjup damm av varmt vatten.

- - -

Han korsade resterna av ett litet landningsfält intill ett skrotupplag, där ett dussin B-29:or låg över varandra som döda reptilfåglar.

- - -

(Han) gjorde sig hemmastadd... i en kamerabunker femtio meter från målbassängerna. Den mörka kammaren mellan de tjocka, sneda väggarna ingav honom en känsla av fysisk tillförsikt, hur gravlik den än kunde tyckas. Utanför drev sanden mot sidorna och begravnade den smala dörren till hälften, som om den ville kristallisera den väldiga tidsepok som förlutit sedan bunkern konstruerats. De fem kameraöppningarna, vars utformning och placering bestämts av instrumenten, beströdde den västra väggen likt runideogram. Variationer på dessa chiffer dekorerade de andra bunkrarnas väggar; öns unika signatur. Om Traven

var

vaken på morgnarna, kunde han alltid se solen uppdelad i sina fem symboliska signaleldar.

Och så där håller det på: huvudpersonen vistas i detta landskap och växelverkar med dess element. Det är en viss mystifikation över det hela, för vissa är texten kanske "rena grekiskan" – men det beror bara på att de inte lärt sig läsa hieroglyfskrift.

Kamikaze

Japanerna satte in kamikazeflyg i striden om Filippinerna, taktiken att lasta ett Zeroplan med en 250 kg bomb och låta det krascha mot ett örlogsskepp. Man hoppades att detta skulle kunna vända kriget till Japans förmån, men så blev det inte, men att metoden var effektiv i sig bör inte förnekas. Mellanstora skepp (jagare, eskorthangarfartyg) kunde sänkas på detta vis, och den psykologiska effekten var stor, amerikanerna chockades av det hela. Kamikaze användes i alla drabbningar från Filippinerna och framåt.

Det var aldrig svårt att finna frivilliga för uppdragen. Det var sedvanlig *bushido*, samurajens etik: är man krigare har man redan vigt sig åt döden. Det var som när samurajerna stred mot de landstigna trupperna i första mongolinvasionen: de hade ingen chans men angrep ändå, uppslukades av formationerna och dödades.

Man kan kalla detta självmordsanfall och det förekommer under hela Japans historia; under alla krig berättas det om dödsförakt hos japanska krigare. Nämnas kan Takedaklanens "dödssköld" vid Nagashino 1575, liksom Port Arthur med höjd 203; den kunde bara angripas med våg efter våg av anfallande, och den togs med 10 000 i förluster. Denna anda visade sig även i Stillhavskriget, i inledningsfasen på Filippinerna och Malackahalvön, samt på stillahavsöarna i slutet: Saipan, Iwo Jima, Okinawa.

Självmordsanfall hade även företagits av det japanska flyget, låt vara ej planerat utan under stundens ingivelse. Attacken mot USS Yorktown vid Midway samt sänkningen av USS Hornet i slaget vid Santa Cruz Island samma år lär ha varit ett exempel härpå.

Om kejsaren personligen stod bakom kamikazeanfallen är osäkert. Efter att ha berömt den första kamikazeattacken tillade han förvisso: "Var det nödvändigt att gå till sådana ytterligheter?" Denna inlindade kritik avskräckte inte flygledningen från att fortsätta använda taktiken. Och kejsaren som symbolgestalt blev en viktig aspekt i sammanhanget, referenser till Kusunoki Masashige kom att bli legio i kamikazeanfallen. Vid det första Okhaanfallet i mars 1945 sa till exempel en pilot innan han klev i sittbrunnen: "Detta är Minatogawa", anspelande på slaget där Kusunoki stupade för kejsaren. Sedan kan man nämna kulmen på kamikazeoperationerna vid Okinawa; de fick namnet *Kikusui*, krysantemum, vilket var kejsarens heraldiska blomma och Kusunokis fälttecken. Denne hade också haft som stridsrop: *Schichi sei hokoku*, "jag önskar jag hade sju liv att ge för fosterlandet". Detta kom även att höras nu allt som oftast.

Men det fanns fler skäl hos piloterna att bli kamikazeflygare, fler än att bli en ny Kusunoki Masashige. I de efterlämnade brev som finns att läsa framträder en mängd motiveringar till piloternas beslut. De mest extrema såg sina handlingar som en protest - mot krigsledningen, mot sakernas tillstånd, ja allt. "Jag ska göra min död till ett mänskligt dokument" skrev någon. "Jag kommer att splittras i tusen bitar vid min död"

skrev en annan, möjligen ett eko av buddhismens nihilistiska sida. Även detta: "Kära föräldrar, sörj inte. När jag är död kan ni en dag titta upp mot månen. Ni kan finna mig där..." Detta kunde vara en illustration av den buddhistiska idén att tänkandet beger sig till månen när man dör, medan de element varav kroppen består upplöses i de fyra elementen.

Vad gäller skälen för kamikaze finns alltså en mängd saker att spekulera över, men något defintivt svar på frågan hur kamikaze ska förklaras ur etisk-ontologisk synvinkel går inte att finna. Man hamnar i ett kraftfält där shinto, konfucianism och buddhism griper in i varandra, eller med andra ord: man hamnar i Japan...

Själv mordet som protest är annars intressant. I ett samhälle som det japanska med sin konfucianism och krav på lydnad fanns föga utrymme för protest - faktiskt ingen, såvida man inte ville betala för med det - med livet. Men ville man det, då var man fri att protestera, fullkomligt fri. Förutom kamikazeflygare som gick i döden som protest, kan man här nämna incidenten på 30-talet när en amiral undertecknat ett för Japan ofördelaktigt flottfördrag; en person kom då in på politikerns kontor, sa att han protesterade mot fördraget - och dödade sig själv. Jag vill inte påstå att jag högaktar detta beteende, men som motbild mot oss i väst där allt som höga vederbörande gör bör kritiserars utan att kritikern behöver ta ansvar, här hos oss där alla vill vara rebeller så länge man slipper betala priset för det, är den nyttig.

Japan och havet

En scen i filmen "Shogun" lämnar mig ingen ro. Blackthorne är där ute och seglar med en skuta som ska föra en japansk styrka någonstans, ett skepp spansk besättning och kapten. När Blackthorne frågar kaptenen varför det är så, varför inte japanerna kan segla med egen besättning, svarar denne: "De gillar inte havet." För att understryka detta klipps det till en bild på den japanska styrkans ledare, som står bredvid dem på bryggan och ser ut att vantrivas i detta element; en fullständig landkrabba, en slående kontrast till de ack-så-sjövana européerna!

Jaså, är det så tänkte jag när jag såg filmen för några år sedan, japanen har en medfödd ovilja mot havet, men fortsatt studium har visat mig att det inte alls är på det viset. Redan på 1300-talet hade Japan förvisso grundlagt sin sjöfarartradition med *sjörövarna*, som seglade i farvattnen mellan Japan och Kina och var ett problem i relationerna mellan länderna. Gränsen mellan sjörövare och handelsmän var väl inte så skarp, vilket ju också gällde våra vikingar; många tidigare pirater *wakoer* (av kinesiskans *wo kou*, småväxta slavar) torde ha utgjort manskap på handelsfartygen som sedan seglade på Kina.

Sjörövarna fortsatte sin verksamhet sedan den organiserade handeln på Kina deklinerat mot 1400-talets slut. Samtidigt satte andra japaner igång med handel på Sydostasien, som kulminerade vid 1600-talets början; japanska djonker seglade på Kina, Filippinerna, Java och Annam, ja ända bort till Indien. År 1610 började dessutom japanska djonker segla över Stilla havet till Mexico, och 1613 påbörjade en samuraj en sju år lång världsomsegling: ruten var Stilla havet-Mexico-Kap Horn-Spanien och en avstickare in till Rom, sedan runt Afrika, över Indiska oceanen och hem.

När Japan avstängdes upphörde all oceansjöfart men *kustsjöfarten* var förhållandevis livaktig under Edoeran, eftersom bakufu med vilje underlät att bygga ut vägarna. Skälet var att hindra medborgarnas rörlighet och därmed uppror; broar fick till exempel inte byggas, så man fraktade varor med segelskepp längs kusterna istället.

1860, när isoleringen upphört, begav sig ett japanskt skepp ånyo ut på färd i främmande vatten. Det var några djärva män i kustfartyget "Kanrin Maru", försett med 100 hästars ångmaskin endast avsedd för gång i hamn, som lättade ankar för att segla över Stilla havet; fem veckor senare anlände man till San Francisco. Och då var det endast sju år sedan japanerna sett ett ångfartyg för första gången, i form av Perrys svarta skepp!

Så följde krigen mot Kina och Ryssland; Japan köpte de viktigaste fartygen från England och använde dessa proffsigt, och senare lärde man sig att bygga alla typer av fartyg själv. Andra världskriget utkämpades för Japans del helt med egna fartyg. Den japanska flottans betydelse i detta krig står klar för alla och envar.

Vad gäller handelsflottan så var alla dess fartyg sänkta i krigets slutskede, men snart

byggde man sig nya skepp. 1951 var till exempel Japans handelsflotta på 2,2 miljoner ton, och 1990 var den på 25 miljoner ton, den tredje största i världen efter Liberia och Panama, men då hade ändå en nedgång i tonnage skett sedan 1970. Denna japanska handelsflotta befordrar ungefär hälften av landets stora utrikeshandel. Man har idag betydande varvsindustri, innan koreanerna kom in i bilden var den japanska varvsindustrin världens största, och för de japanska öarna är kustsjöfarten betydande.

Allt detta torde motbevisa tesen att japanen inte gillar havet!

- - -

Det var under ett sjöslag 1943, ett japanskt skepp höll på att sjunka och endast kaptenen och adjutanten var kvar ombord. Kaptenen sa: "Låt oss gå ut och titta på månen".
Sinnesnärvaro till det yttersta.

Denne kapten gick sedan under med skeppet – för kaptenen ska stanna kvar på skeppet när det går i kvav, det är sjömanstradition. Det gjorde ju även amiral Tom Phillips på HMS Prince of Wales, sedan det anfallits av japanskt marinflyg i Thailändska sjön 1941.

Enligt C. G. Jung har män en "anima", en sinnebild för det kvinnliga (kvinnor har en motsvarande "animus", sinnebild för det manliga). De kan projicera den på föremål likaväl som på personer. Skepp omtalas ju ofta som "hon", bland annat symboliserad i den kvinnliga galjonsfiguren på gamla skepp; kaptenen är då hennes man, vilket kan vara den djupare anledningen till traditionen att han bör följa skeppet i djupet om hon är på väg att sjunka. I sammanhanget kan nämnas att även bilar kan bli föremål för mäns animaprojektion. De ger dem kvinnonamn, putsar och serverar dem så ofta de kan; ägarna säger att det är en hobby, men det liknar mer förhållandet till en favoritmätress säger Marie-Louise von Franz.

Man kan ju gissa att *bilen* även kan vara en animus för kvinnan; stora terrängjeepar är ju populära hos dem rapporteras det. Någon sa att kvinnor i USA ser den moderna storstaden som fientlig, där finns folk som kan råna en, våldta den, alltså vill de ha en rejäl bil som skydd. Enligt mig exempel på kvinnlig animusprojektion.

Skeppet som anima. Någon kanske här invänder att örlogsskepp inte är kvinnliga utan manliga, de döps i regel efter gamla sjöhjältar. Svenska skepp som Dristigheten och Tapperheten ger också manliga associationer - och ta mig tusan fanns det inte ett skepp också som hette Manligheten! Men detta är ett forcerat sätt att könsbestämma skeppen; liksom skepp i gemen är örlogsskepp alltid kvinnliga, att göra dem manliga är att förgå sig på de mytologiska realiteterna. Men vissa har förstått det här, för det fanns förvisso en amerikansk dokumentär om ett hangarfatyg i Stilla havet: "The Fighting Lady". Detta var J. G. Ballards favoritfilm.

Skeppet är en kvinna och kaptenen måste gå under med det. Han är gift med det, ett band som inte kan brytas med mindre än att han följer det ner i djupet när det håller på

att sjunka.

Litteratur

- Barker, A.J.: Pearl Harbor. 1972
-: Självmordsvapen. 1974
Behr, Edward: Hirohito - Behind the Myth. 1989
Benedict, Ruth: Blomman och svärdet. 1969
Frank, Benis M.: Okinawa - slutsteg mot segern. 1973
Henrikson, Alf och Tsu-Yü, Hwang: Kinesisk historia. 1987
Inoguchi, Rikihei och Nakajima, Tadashi: Kamikaze. 1972
Jung, C. G. (red): Människan och hennes symboler. (1964)
1995
Kinoshita, June och Palevsky, Nicholas: Gateway to Japan. 1990
MacArthur, Douglas: Memoarer. 1965
McCaffrey, Larry (red): Storming the Reality Studio. 1991
Manchester, William: American Caesar. 1979
Miyamoto, Musashi: Fem ringars bok. 1995
Nagatsuka, Ryuji: Jag var en självmordspilot. 1981
Petersen, Kai: När hände vad. 1978
Random, Michel: Japan - Strategy of the Unseen. 1987
Saunders, E. D.: Buddhism in Japan. 1977
Schaller, Michael: Douglas MacArthur, the Far Eastern General. 1985
Stokes, Henry Scott: The Life and Death of Yukio Mishima. 1975
Storry, Richard: Det moderna Japans historia. 1969
-: Det manchuriska intermezzot i Taylor (red): 1900-talet, band 10.
1975
Sundén, Hjalmar: Zen. 1970
Suzuki, D. T.: An Introduction to Zen Buddhism. 1983
-: Zen und die Kultur Japans. 1958
Thiess, Frank: Tsushima. 1937
Turnbull, Stephen R: The Samurai - a Military History. 1977
-: Battles of the Samurai. 1987
Vargö, Lars: Den falska stillheten. 1992
Wahlund, Per Erik: Återspeglning.
Williams, Eric: Berömda flygstrider. 1975
Yamamoto, Jocho: Hagakure. 1965
Zjukov, G. K.: Minnen och reflektioner, del 1. 1988